

İlk Dönem İslam Düşüncesinde Dışlama Unsuru Olarak Lanetleme Olgusu

Cursing as a Mechanism of Social
and Theological Exclusion in Early
Islamic Thought

Elvira TAGAEVA

İlk Dönem İslam Düşüncesinde Dışlama Unsuru Olarak Lanetleme Olgusu

Cursing as a Mechanism of Social and Theological Exclusion in
Early Islamic Thought

Elvira TAGAEVA

Yayımcı: OKU OKUT YAYINLARI

Adres: Şenyuva Mah. Seyhan Cad. 11-c/17, 06300, Ankara, Türkiye

Web: <https://yayin.okuokut.org>

E-Posta: yayin@okuokut.org

Sertifika No.: 49846

ISNI: <https://isni.org/isni/0000000506276072>

ROR ID: <https://ror.org/03zs8ga83>

Yayın No.: 45

Dizi: İslam Mezhepleri Araştırmaları

Dizi No.: 2

Kitap Adı: *İlk Dönem İslam Düşüncesinde Dışlama Unsuru Olarak Lanetleme Olgusu*

eISBN (E-Kitap): 978-625-95679-6-9

DOI: <https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.81>

Yazar: Elvira TAGAEVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8561-7573>

Kurumu: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

ROR ID: <https://ror.org/04frf8n21>

Hedef Kitle: Akademik/Bilimsel

Konu Kategorileri

BIC: HRAM2 – İslam Mezhepleri

BISAC: REL028000 – Din / Dinî Hoşgörüsüzlük, Çatışmalar ve Şiddet

Dewey (DDC): 297.02 – İslam Teolojisi / Mezhepler

LC Classification: BP166.8 – İslam Mezhepleri ve İç Tartışmalar

THEMA: QRAM2 – İslam Mezhepleri

WoS Category: Din

WoS CT Meso: Din

WoS CT Micro: İslam Araştırmaları

Scopus Subject Area (ASJC): 1212 – Din Bilimleri

Kitap Türü: Monografi

Yayın Tarihi: 28 Temmuz 2025

Yayın Yeri: Ankara, Türkiye

Yayımlandığı Ortam: E-Kitap ePDF (E107)

URL: <https://yayin.okuokut.org/catalog/book/81>

Yayın Dili: Türkçe

Ebat: 160 x 240 mm

Baskı Sayısı: 1

Sayfa Sayısı: 105 Sayfa (xx + 85)

Fiyatlandırma: Ücretsiz

Sorumluluk Reddi: Görüşler yazar(lar)ın sorumluluğundadır. Yayınevinin görüşünü yansıtmaz.

Telif Hakkı © 2025, Oku Okut Yayınları. Bazı hakları saklıdır.

Açık Erişim: CC BY-NC 4.0. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>

Atıf: Tagaeva, Elvira. *İlk Dönem İslam Düşüncesinde Dışlama Unsuru Olarak Lanetleme Olgusu*. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2025. <https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.81>

Publisher: OKU OKUT PRESS

Address: Senyuva Mah. Seyhan Cad. 11-c/17, 06300, Ankara, Türkiye

Web: <https://yayin.okuokut.org>

E-mail: yayin@okuokut.org

Certificate Number: 49846

ISNI: <https://isni.org/isni/0000000506276072>

ROR ID: <https://ror.org/03zs8ga83>

Publication Number: 45

Series: Islamic Sects Studies

Series Number: 2

Book Title: *Cursing as a Mechanism of Social and Theological Exclusion in Early Islamic Thought*

eISBN (eBook): 978-625-95679-6-9

DOI: <https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.81>

Author: Elvira TAGAEVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8561-7573>

Affiliation: Kyrgyz-Turkish Manas University

ROR ID: <https://ror.org/04frf8n21>

Audience: Professional/Scholarly

Subject Categories

BIC: HRAM2 – Islam Denominations

BISAC: Religion / Violence, Conflict & Persecution

Dewey (DDC): 297.02 – Islamic Theology / Sects

LC Classification: BP166.8 – Islamic Sects and Internal Disputes

THEMA: QRAM2 – Islam: Branches, Sects, Denominations

WoS Category: Religion

WoS CT Meso: Religion

WoS CT Micro: Islamic Studies

Scopus Subject Area (ASJC): 1212 – Religious Studies

Book Type: Monograph

Publication Date: Day Month 202X

Place of Publication: Ankara, Türkiye

Document Type: eBook ePDF (E107)

URL: <https://yayin.okuokut.org/catalog/book/81>

Language of Content: Turkish

Dimensions: 160 x 240 mm

Edition Number: 1

Number of Pages: 105 pages (xx + 85)

Price: Free of Charge

Disclaimer: The views expressed are those of the author(s) and not of the publisher.

Copyright © 2025, Oku Okut Yayınları. Some rights reserved.

E-Pub Licence: CC BY-NC 4.0.<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>

Citation: Tagaeva, Elvira. *Cursing as a Mechanism of Social and Theological Exclusion in Early Islamic Thought*. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2025. <https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.81>

Özet

İlk Dönem İslam Düşüncesinde Dışlama Unsuru Olarak Lanetleme Olgusu

İslam düşünce tarihinin erken dönemlerinde yaşanan siyasi, itikadi ve sosyal ayrışmalar, beraberinde pek çok tartışma ve sorunları doğurmuştur. Bu tartışmaların önemli sonuçlarından biri de “lanetleme” (la’n) olgusunun zamanla kurumsallaşarak siyasi söylemlerde belirgin bir yer edinmesidir. Kitabımız, söz konusu tarihsel süreçte ortaya çıkan lanetleme olgusunu, çok yönlü olarak incelemeyi hedeflemiştir. Çalışmada lanetlemenin hem bireysel olarak hem de sosyopolitik olaylarda bir araç haline nasıl büründüğü ortaya koymaya çalışılmıştır.

Kitap giriş, iki ana bölümden ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın problemi, amacı, önemi, yöntemine yer verilmiştir. Birinci bölümde lanetleme kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hadis kaynaklarındaki yeri değerlendirilmiştir. Bununla birlikte “la’n” kavramının semantik yapısı ve klasik kaynaklardaki kullanımları analiz edilmiştir. Ayrıca, bu bölümde lanetleme olgusunun tarihsel gelişimi sosyokültürel, siyasi ve dinî faktörler ışığında ele alınmıştır. Özellikle, Arap toplumunun kültürel özelliği, Araplarda asabiyet anlayışının köklü olarak yerleşmesi, Arap edebiyatının lanet kavramıyla iç içe olduğu lanetlemenin kurumsallaşmasına zemin hazırlayan, başlıca nedenleri olarak değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise lanetleme olgusunun özellikleri çeşitli boyutlarıyla detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda lanetleyen ve lanetlenen taraflar kimlerdir, lanetlemede hangi söylemler ve ifadeler kullanılmıştır, lanetlemenin süresi ve araçları nelerdir gibi sorulara cevap aranmıştır. Ayrıca lanetlemenin yer aldığı kaynaklara başvurularak, toplumsal ve bireysel etkileri ve lanetlemenin önüne geçilmesine yönelik tarihî çabalar somut örneklerle ortaya konulmuştur. Sonuç olarak lanetlemenin bireysel ve siyasi mücadelede dinî bir araç olarak kullanıldığı gösterilmiştir. Bu çalışmada veriler, nitel araştırma yaklaşımlarından metin analizi ve tarihsel betimleyici yöntem aracılığıyla toplanmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi; İlk Dönem İslam Düşüncesi; Lanetleme; Dışlama; Çekişme

Subject Categories

BIC: HRAM2 – İslam Mezhepleri

BISAC: REL028000 – Din / Dinî Hoşgörüsüzlük, Çatışmalar ve Şiddet

Dewey (DDC): 297.02 – İslam Teolojisi / Mezhepler

LC Classification: BP166.8 – İslam Mezhepleri ve İç Tartışmalar

THEMA: QRAM2 – İslam Mezhepleri

WoS Category: Din

WoS CT Meso: Din

WoS CT Micro: İslam Araştırmaları

Scopus Subject Area (ASJC): 1212 – Din Bilimleri

Çıkar Çatışması: Yazar(lar), bu kitabın yayımlanmasıyla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder(ler).

Etik Beyan: Bu çalışmada etik kurul onayı gerektiren bir işlem bulunmamaktadır.

Abstract

Cursing as a Mechanism of Social and Theological Exclusion in Early Islamic Thought

In the early periods of Islamic history political, doctrinal, and social divisions gave rise to many conflicts and problems. One of the significant consequences of these conflicts was the institutionalization of the phenomenon of “cursing” over time. This dissertation focused to examine this historical phenomenon of cursing from multiple perspectives. The study attempted to demonstrate how cursing transformed into a tool both in individual reactions and in socio-political events.

The dissertation consists of introduction, two main chapter and conclusion. The introduction covers the research problem, purpose, significance, and methodology. In the first chapter, the concept of cursing is evaluated in the Quran sources and Hadiths. Additionally, the semantic structure of the concept of “la'n” and analyzed its use in classical sources. This chapter also addresses the historical development of the cursing phenomenon in light of socio-cultural, political, and religious factors. In particular, the cultural characteristics of Arab society, the deep-rooted understanding of among Arab tribes, and the intertwining of Arab literature with the concept of cursing are evaluated as the main reasons that paved the way for the institutionalization of cursing.

In the second chapter, the practical and discursive dimensions of the cursing phenomenon are examined in detail. In this chapter we tried to answer to questions such as who are the cursing and cursed parties, which discourses and expressions were preferred, and what are the duration and means of cursing. Additionally, in this chapter presented classical works featuring cursing, the social and individual effects of this discourse, and historical efforts to prevent cursing with concrete examples. As a result, it is shown that cursing became a religious tool in individual contexts and political struggles. The data in this study were gathered and interpreted using text analysis and the historical method, both of which are qualitative research approaches.

Keywords: History of Islamic Sects; Early Period of Islamic Thought; Cursing; Exclusion; Conflicts

Subject Categories

BIC: HRAM2 – Islam Denominations

BISAC: REL028000 – Religion / Violence, Conflict & Persecution

Dewey (DDC): 297.02 – Islamic Theology / Sects

LC Classification: BP166.8 – Islamic Sects and Internal Disputes

THEMA: QRAM2 – Islam: Branches, Sects, Denominations

WoS Category: Religion

WoS CT Meso: Religion

WoS CT Micro: Islamic Studies

Scopus Subject Area (ASJC): 1212 – Religious Studies

Conflict of Interest: The author(s) declare that there are no conflicts of interest regarding the publication of this book.

Ethics Statement: This study does not require ethical approval.

Кыскача мазмуну

Ислам тарыхынын алгачкы жылдарындагы наалатташуу жараяндары

Араб коомчулугунда бирөөгө наалат айтуу түшүнүгү кылымдар бою дин менен маданияттын, саясат менен күнүмдүк жашоонун бир бөлүгүнө айланган көрүнүш катары эсептелинип келет. Бул түшүнүк жөн гана кишинин ачуулуу убагында чыккан каргыш эмес руханий, социалдык жана тарыхый себептерди камтыган бир феномен болуп саналат. Наалат сөзү арабча “лъана” уңгусунан келип, “тоскоол кылуу”, “жакшылыктан ажыратуу” деген маанисин туюнтат. Терминдик мааниси болсо «дүйнөдө дагы, акыретте дагы Алланын ырайымынан жана жардамынан кур калуу» дегенди түшүндүрөт. Ислам дининин негизги өзөгүн түзгөн Куран менен Аз. Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) хадистеринде наалат айтуу – Аллахтын ырайымынан алыстатуу маанисинде кабылданылат. Бул ыйык булактарда наалат күнөөкөр коомдорго, зулум иш кылгандарга, чындыкты жашырып адамдарды туура жолдон буруучуларга багытталган. Куранда Аллахтын душманы болгон Ибилиске каргыш айтууну жана мурдагы пайгамбарлар жиберилген коомдун арасынан зулум кылгандарга наалат айтуу – бул түшүнүктүн адеп-ахлактык чегин белгилеп көрсөтө турчу мисалдар.

Ошол эле учурда, ислам тарыхында наалат түшүнүгүнүн коомдук турмушка, саясий кагылышууларга аралашып кеткен учурлары арбын кездешет. Өзгөчө, Хулафаи-Рашидин доорунда бул түшүнүк курал катарында кабылданылып, атаандаш топтордун бирин-бири дискриминациялоодо колдонулуп келген. Айрыкча, Омейядтар халифаттыгы убагында жума хутбаларында Аз. Алиге наалат айтуу сыяктуу көрүнүштөр, диний түшүнүктүн саясий инструментке айлануусунун, ачык-айкын мисалы катары тарыхта калган. Бул көрүнүш, бир жагынан, саясий бийликтин легитимдүүлүгүн сактап калуу үчүн диний терминологияны пайдалануунун көрүнүшү болсо, экинчи жагынан, коомдун ичиндеги душмандыктарды идеологиялаштыруу аракети болгон.

Аз. Пайгамбарыбыз Мухаммед (с.а.в.) өмүрүндө адамдарды жеке түрдө наалат айтууга тыюу салганы тууралуу хадис булактары ырастап турат. Ал бир нече жолу сахабаларын каргыш айтуудан тыюу салып, “Каргап, наалат айткан тил менен Аллахты зикир кылуу бири-бирине туура келбейт” деген маанидеги насааттарын айтып кеткен. Бул өз кезегинде наалат айтуу түшүнүгүнүн бир гана жаза же нааразычылык ирээтинде эле эмес, терең моралдык жоопкерчилик экенин көрсөтүп турат. Хадистерде Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) аялдарга, балдарга, жаныбарларга негизи эле тирүү жанга наалат айтууга тыюу салган мисалдарды кезиктире алабыз. Демек, ислам дини руханий тазалык менен тилдин адеп-ахлагын бирдиктүү кароого чакырган жана маани берген дин болуп эсептелинет.

Ал эми, Куранда айтылган “каргышталган дарак” (الشجرة الملعونة) түшүнүгүнө келе турган болсок, ар түрдүү тафсирлерде ар башка чечмеленип, айрым учурларда бул сөз айкашы тарыхый-саясий топторго карата колдонулганы байкалат. Курандын өзүндө ачык айтылбаган бул термин, кээ бир муфассирлер тарабынан белгилүү урууга айрыкча, Умайаддарга байланыштырган учурлар дагы кездешет. Бул болсо дин менен саясаттын аралашып кеткендиги тууралуу тарыхый контекстти дагы бир ирет айгинелейт. Анткени, Курандын аяттарын тафсирлөөдө, ар бир доордун саясий жагдайы, өзүнүн оң жана терс таасирин тийгизбей койгон эмес.

Араб коомчулугундагы наалат түшүнүгү элдик аң-сезимге дагы күчтүү символикалык таасирин тийгизген. Адамга наалат айтуу, аны коомдук жактан четке кагуу, жамааттан

чыгаруу дегенди түшүндүргөн. Ушундан улам наалат түшүнүгү өзүнүн түпкү диний маанисинен алыстап, күнүмдүк жашоодо адамдардын ортосундагы мамилелерди, бийликке болгон мамилени жана коомдук жүрүм-турум эрежелерин белгилөөчү, негизги социалдык механизмге айланган.

Бул китеп Исламдын алгачкы жылдарындагы мусулмандардын бир-бирине наалат айтуу мисалдарын камтыйт. Эмгегибиздин биринчи бөлүмүндө, Араб коомчулугундагы наалат айтуу адатынын себептерине токтолуп кеттик. Эң алгачкы эле наалат айтуу адатынын фундаметин жахилия доорунда Араб коомчулугунда уруулардын ортосундагы тирешүүлөр жана кагылышуулар түзгөн десек болот. Бул көрүнүш, негизинен асабият (уруучулдук) түшүнүгүнө байланыштуу жаралган. Асабият — бул уруу мүчөлөрүнүн бири-бирине болгон ашкере берилгендиги, өз уруусунун кызыкчылыгын ашыкча коргоп, башка урууларга каршы кастык мамиледе болушу менен мүнөздөлөт. Асабият түшүнүгү коомдук ынтымакка эмес, көбүнчө атаандаштыкка, өч алуучулукка жана кан төгүүгө түрткү берген. Араб коомчулугунда асабият эки негизги өзгөчөлүккө ээ болгон: биринчиси, уруунун ичиндеги биримдиктин ашыкча баса белгиленип, адилеттүүлүккө караганда тууганчылык артык коюлган. Экинчиси болсо, тышкы коркунучтарга каршы уруулар биригүүнүн ордуна өз кызыкчылыгын коргоп, бири-бири менен кагылышкан.

Көбүнчө уруулардын ортосундагы кагылышуулар экономикалык себептерден, абийир маселелери, же аймактык үстөмдүк үчүн болгон. Эң белгилүү мисалдардын бири: Жахилия доорундагы Авс жана Хазраж урууларынын ортосундагы Буъас согушу. Бул согуштун себеби катары өч алуу, өз урууларынын адамдарын коргоо сыяктуу маселелер болгон. Ошондой эле, мисал катары, Фижаж согушун айта кетсек орундуу болот. Бул согуштун себеби болсо Курайштардын соода жолун көзөмөлдөөгө болгон аракетин болуп саналат.

Экономикалык шарттардын катаалдыгы, азык-түлүк, суу жетишсиздиги сыяктуу факторлор уруулар арасында күчтүү атаандаштыкка түрткү болгон. Ошондуктан, асабияттын негизинде чыккан кагылышуулар жөн гана уруулардын ортосундагы араздашуудан эмес, жашоо үчүн күрөштүн натыйжасы дагы болгон деп айтсак болот.

Демек, асабият түшүнүгүнүн натыйжасында жахилия арабдарында өч алуу, кан төгүү, талаап тоноо, зордуктоо сыяктуу көрүнүштөр күнүмдүк турмуштун бөлүгү болгон деп айтсак жаңылышпайбыз.

Асабият түшүнүгү жахилия Араб коомунда коомдук жана экономикалык түзүлүштөрдү гана өзгөртпөстөн, “наалат” сыяктуу социалдык нормалардын пайда болушуна дагы жол ачкан. Уруу негизиндеги иденттүүлүк, душмандык сезимдер жана тарыхый кастыктар, кийинчерээк дин менен биргеликте дагы уланган. Мындай көрүнүштөр ислам дини келгенден кийин да байкалган жана наалат айтуу сыяктуу социалдык стратегиялардын калыптанышына шарт түзгөн.

Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) көзү тирүү кезинде бул сыяктуу уруулар арасы кагылышууларды калыс жана акылмандык менен жөнгө салып турган. Бирок, анын дүйнөдөн кайтышы менен Араб коомчулугунда, мурдатан калыптанган уруучулук түшүнүк кайрадан күч алып, өз ара бийликке болгон таймаш күчөй баштаган.

Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) Мадина шаарына хижрат кылгандан кийин, ал жердеги Авс жана Хазраж урууларынын ортосундагы кылымдарга созулган касташууларга чекит коюп, аларды бир тууган кылып жарыялаган. Бирок, убакыттын өтүшү менен бул ынтымак ыдырап, пикир келишпестиктер жаралган учурлар дагы кездешкен. Мисалы, Ифк окуясы Авс менен Хазраж урууларынын ортосундагы келишпестик, кайрадан жанданган окуяларга күбө болобуз. Аз. Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) алдында эки тарап бири-бирин ачык айыптап, жаңжал тутанууга чейин алып барган окуялар дагы кездешет. Бул мисал, уруучулук түшүнүгүнүн Исламдын баалуулуктарына карабастан, эл ичинде дагы деле сакталып келегенини көрсөтүп турат.

Ислам тарыхында эң маанилүү жана кийинки доорлордогу мазхаптарга бөлүнүп, өз ара кагылышууларга себеп болгон окуялар Аз. Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) дүйнөдөн салышы менен ортого чыккан. Эң алгачкы окуя жана маселелердин бири халифалыкка ким өтөт деген суроо болгон. Бул маселе уруулук негизде дагы талашка айланган. Ансарлар өздөрүнөн бирөөнү халифа кылууга умтулса, Мухажирлер өз аргументтерин келтиришип, халифалыкты өздөрүнө ылайык көрүшкөн. Бул талашта “Имамдар Курайштан болот” деген хадисти негиз кылып, Курайш уруусунун артыкчылыгын баса белгилешкен. Авс менен Хазраждын ортосундагы ички тиреш да халифалыкты Мухажирлерге өткөрүп берүүгө түрткү болгон.

Уруулук (асабият) маселеси Исламдан кийин да күчүн сактап келген. Айрыкча Умаййа жана Хашим урууларынын ортосундагы душмандык Ислам дининин келүүсү менен дагы токтобостон уланып келген. Аз. Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) Хашим уруусунан болушу Умаййа уруусунун ичинде нааразычылыктарды пайда кылган. Абу Жахил сыяктуу инсандар: “Алардан бир пайгамбар чыгып, алар бизден ашып түшүштү. Бизден дагы бир пайгамбар чыкмайынча ага (Мухаммед) ишенбейбиз” – деп айткандар дагы болгон.

Бирок, убакыттын өтүшү менен Умаййа уруусунан дагы Исламды кабыл алгандар көбөйүп жатты. Бир канча убакыт ичинде, эки уруунун арасында тынчтык калыбына келгендей болгону менен, Халифа Осмондун өлтүрүлүшү жана Халифа Алинин шайланышы менен бул эки уруунун ортосундагы атаандаштык кайрадан жанданды. Муавия бин Абу Суфян Аз. Осмондун каны үчүн өч алам деп, Аз. Алиге каршы согушка чыккан. Бул кагылышуулар диний негизде эмес, көбүнчө урууларынын намысы жана бийлик үчүн күрөш болгон. Сыффин согушу мунун эң чоң далили болуп эсептелинет. Бул согуш жөн гана эки инсандын ортосундагы бийлик талашы эмес, уруулардын ортосундагы тарыхый асабият күрөшүнүн уландысы катары эсептелинет.

Кийинчерээк Аббасийлер менен Аз. Алинин урпактары Умаййалардын бийлигине каршы көтөрүлүшкө чыгып, “аль-Рыда мин ахли байт” деген ураан менен халифалыкка өз укуктарын талап кылышкан. Бул ураан менен алар өздөрүн пайгамбардын тукумдары катары саясий легитимдүүлүккө ээ болууга аракеттерин жасашкан.

Ислам дини коомдо теңдикти, бир туугандыкты жана адилеттикти орнотууну максат кылганы менен уруулук (асабият) түшүнүгү Араб коомунда терең тамыр жайгандыктан саясий, диний жана коомдук чөйрөлөрдө өз таасирин уланта берген. Бул түшүнүк убакыт өткөн сайын динди жамынып, саясий куралга айланып, коомду бөлүп-жарганга жана кээде бири-бирин каргоо (налаат айтуу) сыяктуу көрүнүштөрдүн пайда болушуна дагы түрткү болгон.

Эми кийинки себеби болуп эсептелинген - Араб адабиятына дагы маани берип кетпейли. Курандын Араб тилинде түшүрүлүшү анын мазмунуна Араб тили менен маданиятынын түздөн-түз таасирин тийгизгенин көрсөтөт. Исламга чейинки Араб коомунда уруулук касташуулар, өч алуу, жек көрүү сыяктуу көрүнүштөр кеңири орун алган. Бул көрүнүштөр алардын тилине да байкалып, наалат жана каргыш айтууга байланышкан сөздөр кеңири колдонулган. Ошондуктан, Куранда кездешкен “наалат” сыяктуу сөздөр, ошол коомдук жана маданий шарттар менен тыгыз байланышта болгон деп айтсак болот.

Араб адабиятында “ал-хижаа” термининдеги ыр түрлөрүн дагы кездештирсек болот. Бул термин “сөгүнүү”, “шылдыңдоо”, “мазактоо” маанисин билдирет. Хижаа — бир кишини же урууну сыңдоо, мазактоо болуп саналат. Акын ачуусу менен кастыгын ушундай ыкмада чыгарып, кээде муну согуш куралына дагы айланткан. Исламдан мурун жана андан кийинки доорлордо да бул көрүнүш өз ордун сактап келген.

Хадистерде да хижаа түрлөрдөгү ырларды эскерген риваяттарды дагы кездештирсек болот. Бир риваятта Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) өзү тууралуу жаман айткан акынга карата: “Аллахым, мени каргаган кишини Сен да карга!” - деп айткан. Бул мисал, хижаа

поэзиясынын Ислам доорунда да бар экенин, ал тургай Аз. Пайгамбарга (с.а.в.) да багытталып айтылганын айгинелейт.

Ислам доорунда да хижжа өз ордун жоготкон эмес. Айрыкча, саясий жана диний карама-каршылыктар күч алган маалда, акындар душмандарын ырлары аркылуу мазактап, кармап турушкан. Мисалы, Аз. Пайгамбардын (с.а.в.) акыны Хассан бин Сабит өзүнүн хижжа ырларында айрым урууларды катуу сынга алган жана аларга каргыш айткан. Ушул сыяктуу мисалдар наалат түшүнүгү тил маданияты менен тыгыз байланышта болуп, Араб коомчулугунун руханий дүйнөсүнүн бир бөлүгү катары поэзияда күчтүү орун алганын көргөзүп турат.

Ислам коомунун алгачкы доорлорунда наалат түшүнүгүнүн диний гана эмес, ошол эле учурда, саясий инструмент катары да колдонулганын көрсөк болот. Наалат түшүнүгү кийинчерээк саясий күрөштөрдүн жана бийлик талашууларынын ажырагыс бөлүгүнө айланган. Наалат аркылуу адамдар, уруулар жана коомдук топтор арасында идеологиялык жана саясий бөлүнүүлөр пайда болгон.

Наалат – тарыхый окуяларга жана саясий шарттарга жараша өзгөрүп турган дискурстук формага айланган. Ислам тарыхынын алгачкы мезгилдеринде наалат айтуу кээде диний сот өкүмүнүн бир формасы катары, кээде болсо душман болгон топторду легитимсиз кылуу үчүн колдонулган.

Халифа Муавиянын доорунда наалат айтуу расмий саясий куралга айланып, мамлекеттик деңгээлде институциялашканга чейин алып барган. Бул этапта наалат айтуу стратегиялык саясий өнөктүктүн бир бөлүгү катары калыптанып, өзгөчө, Али б. Абу Талибди жана анын жолун уланткандарды жамандап, легитимсиз кылуу максатында колдонулган.

Бул изилдөөбүздө, наалат айтуунун бир гана диний эмес, саясий жана коомдук функциясын да баса белгиленип, анын тарыхый шарттарда кандайча өзгөргөндүгү изилденди. Ислам тарыхындагы наалат айтуу практикасы өз убагында коомдун ичиндеги бийлик, таасир жана легитимдүүлүк үчүн болгон күрөштөрдүн бир инструменти катары кызмат кылганын көрүүгө болот.

Эмгегибиздин экинчи бөлүгүндө “наалаттын” динден саясатка өтүү процесси, анын идеологиялык мааниси жана социалдык таасири кеңири каралат. Бул бөлүмдө – Аз. Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) доорундагы мусулмандардын бири-бирине наалат айтып, каргыш айтууну мисалдарынан баштап, Хулефай рашидин доору жана Умаййаддар доорун камтыган мисалдарга токтолуп өтөбүз.

Алгач Аз. Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) заманында Хакам б. Абу-Аас тууралуу наалат маселесине келе турган болсок. Хакам б. Абу-Аас исламды кабыл алганга чейин Аз. Пайгамбарыбызды (с.а.в.) маскаралап, жеке жашоосуна тиешелүү болгон сырларды таратып келген. Бул аракеттеринен улам Аз. Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) наалатына калган жана Мадинадан сүргүнгө жиберилген.

Андан сырткары, Ражи жана Биримауна окуялары хижраттын 6-жылынын аягында урууларга каршы жүрүш жасалып, 70 сахаба курман болгон. Бул кайгылуу окуядан кийин, Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) отуз-кырк күн бою багымдат намаз учурунда жана беш убак намаздан соң ал урууларга наалат айтып, шейит кеткен сахабаларга дуа кылган.

Дагы бир мисал катары, Бани Кайнука уруусуна айтылган наалаттарды берсек болот. Мадинадагы мусулмандар менен биргеликте еврей уруулары да жашаган. Келишимге каршы келип, убадаларды аткарбаган еврей уруусуна Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) наалат айтып, аларды Шамга сүргүнгө айдаган.

Бул мисалдардан көрүнүп тургандай эле Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) өз өмүрүндө коомго коркунуч туудурган адамдарга наалат айткан. Бирок алардын бардыгы жөн гана жеке өч алуу үчүн эмес коомдун коопсуздугун, жалпы эрежелерди сактоо максатында жасалган. Аз.

Пайгамбарыбыз (с.а.в.) наалатты жеке кек алуу максатында эмес, моралдык-этикалык чектен чыккан көрүнүштөрдү токтотуу максатында колдонгон.

Исламдын алгачкы доорунда, Аз. Пайгамбар (с.а.в.) мусулмандардын бири-бирине наалат айтууну, сөгүү, жаман дуаларды кылууга тыюу салып, «Момун сөгүүчү да, наалат айтычуу да эмес» деген маанидеги хадистер менен мусулмандардын ортосунда бир туугандык сезимдерин ойготууга аракет кылган. Бирок, адамдык алсыздыктын, социалдык-саясий талаш-тартыштын таасири менен сахабалардын арасынан да, кээ бир учурларда бири-бирине катуу сөздөр айтылган мисалдар дагы кездешет.

Мына ушундай кырдаалга мисалдарынын бири —Халид б. Валид менен биринчи мусулмандардын катарына кирген Абдурахман б. Авф ортосундагы тартыш. Бану Жазима окуясы тууралуу таалкуу учурунда Халид менен Абдурахман сахабалар ортосунда түшүнбөстүктөр чыгып, бир-бирине акарат келтиришкен. Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) болсо, «Токтот, Халид! Сенин Ухуд тоосу сыяктуу байлыгың бар болуп, аны Алла жолунда сарптасаң да, сахабалардын бирөөсүнүн дагы кечки же таңкы саамалыгына тең келе албайсың» - деп эскерткен. Бул сөздөр мал-мүлктүн эмес, курмандык менен ыймандын баалуулугун белгилеп, чыныгы баалуулуктун руханий ыйманга байланыштуу экенин айгинелейт.

Сахабалардын арасында үй-бүлөлүк маселелерден чыккан талаш-тартыштар да катуу сөгүүгө түрткү берген. Мисалы, Аз. Пайгамбардын (с.а.в.) аялдарынын ортосундагы түшүнбөстүк, өзгөчө Аз. Айша энебизден баштап Аз. Хафса, Аз. Үммү Салама, Аз. Зейнеп бинт Жахш сыяктуу энелерибиздин ортосундагы кагылышуулар бир нече ирет кайталанып, ага карата айтылган өтө кескин сын-пикирлер болгон. Аз. Пайгамбардын (с.а.в.) жубайлары арасындагы мындай тиреш — адеп нормаларын сактоого чакыруу менен коштолуп, «Мага вахий Айшанын үйүндө гана келет»¹ деген сөздөр аркылуу тынчтыкка чакырылган.

Андан тышкары, алдын ала кадыресе көрүнүш деп эсептелген, бирок кээ бир сахабаларга жаман адеп катары калып калган рассалык бөлүү сыяктуу мисалдар дагы жок эмес. Мисалга, Аз. Абу Зар, Аз. Билал ибн Рабахты «кара аялдын уулу» экенин баса белгилеп шылдыңдаган, бул көрүнүш Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) тарабынан катуу сындалып, алардын тең укуктуулугун коргоого чакырган.

Хулафа-и Рашидийн халифанын доорунда да наалат тили саясий, индивидуалдык жана коомдук башаламандыктарга байланыштуу улана берген. Ажылык учурунда кызматчыны катуу сабаганга чейин барган Аз. Абу Бакр (р.а.) Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) тарабынан «Ихрамдагы адамдын кылганына карагыла!»² деп сынга алынып, кийин өкүнүп кечирим сураган. Умар б. Хаттаб (р.а.) адилеттүү, бирок ошол эле учурда катаал кеткен учурлары үчүн коомдук сындоолорго туш болгон. Аз. Осмон б. Аффан (р.а.) доорунда Аз. Айша энебиздин «Адамдарыңды адилетсиз башкарып, сүннөттү таштадың» деп айткан оор сынга алуусуна жооп катары Аз. Осмондун Аз. Айша энебиздин “Лут жана Нух пайгамбарлардын аялдары сыяктуу” деп каргоосун дагы көрсөк болот.

Осмондун өлүмүнөн кийин Али б. Аби Талиб (р.а.) «Алла Осмондун канын төккөндөргө наалат болсун, аны өлтүргөндөр өздөрү наалатка кабылып жатышат» - деп айтканы риваят кылынат.

Демек, сахабалар жана Халифаи рашидин доорундагы бири-бирине карата сөгүү жана наалат айтуу окуялар диний жана коомдук- саясий шарттардын күрөшүндө жаралган деп айтсак болот. Адам табиятындагы алсыздык, саясий амбициялар жана топтогу чыңалуу диний баалуулуктар менен кагылышып бир-бирине наалат айтуу, акарат келтирүүгө алып

¹ Муслим, “Фадаиль-сахаба”, 83.

² Mehmet Azimli, *Hizmetleri Farklı Olarak* (Ankara Okulu, 2011), 42.

келген. Бул көрүнүштөр ислам тарыхынын алгачкы жылдарында эле мындай мисалдардын арбын болгонун көрсөтүп турат.

Бул китептин темасын камтыган жана ислам тарыхында эң маанилүү кагылышуулардын бир болуп эсептелинген Аз. Али менен Муавия ортосундагы наалат айтышуу окуясына токтолуп өтөбүз. Ислам тарыхында Аз. Али менен Муавия ибн Абу Суфяндын ортосундагы терең саясий чыр-чатактар бири-бирине наалат айтууга чейин алып барып, алгачкы мусулмандар коомунун биримдигине доо келтирген мисал катары көрсөк болот. Бул окуянын башаты — 656 ж. Сыффин согушу менен башталган. Халифа Али өз бийлигин бекемдөөгө аракет кылып жаткан маалда, Шам валиси Муавия, Османдун өлүмү үчүн өч алууну негиз кылып, ачык өкүмдөргө каршы чыгып, кайра-кайра кагылышууга түрткү берген.

Сыффин окуясынын натыйжасында Тахким окуясы менен натыйжаланып, эки тарап өкүлдөрүн чечим табууга чакырганы менен, калыстык түзгөн жүйөлүү чечимдер Муавиянын пайдасына келгендиктен Аз. Али мындай калыстыкка моюн сунбай, ачык эле Муавияны жана анын жактоочуларын наалат айткан. Риваяттарда айтылганына караганда, Аз. Али кунут дуасынын учурунда Муавия, Амр, Абу-Авар, Хабиб б. Мислама, Абдуррахман б. Халид б. Валид, Даххак б. Кайс, Валид б. Укба аттуу сахабаларга наалат окуганы эскерилет. Бул окуяны уккан Муавия да көп убакыт өтпөстөн жооп ирээтинде Али, Фарис, Кайс б. Саад, Хасан, Хусейн, Ибн Аббас жана башка Аз. Алинин тарапташтарынын атын атап, наалат окуп, идеологиялык күрөштү диний даражага айланткан.

Бул бир эле наалат окуу эмес жааматтан, динден, коомдон чыгарып таштоо дегенди билдирген. Мисалы, Аз. Алиге Муавия жана тарапташтарына эмне деп кайрылабыз деген суроо узатылганда ал, Бакара сүрөсүндөгү 253-аятындагы Аллахка жана Аз. Пайгамбарга (с.а.в.) ыйман келтиргендердин өздөрү экенин айтып, ал эми муну четке каккандар сыпатындагыларды Муавия жана алардын тарапташтары деп жооп кайтарган. Ал эми Муавия болсо Аз. Алини “мунафык уулу мунафык” деп кемсинткендери риваят кылынат.

Али менен Муавиянын ортосундагы душмандык Сыффинден кийинки он жыл ичинде өзүн көрсөтүп келген. Мисалы, Муавиянын буйругу менен Мугыра б. Шуба, Зияд б. Абих, Буср б. Аби Артае, Хажжаж б. Юсуф, Мерван б. Хаким, Убейдуллах б. Зияд сыяктуулар Куфа, Басра, Мадина шаарларынын губернаторлордун Аз. Алиге жана тарапташтарына наалат айткандары риваят кылынат. Кээ бир губернаторлор Аз. Алиге наалат айтуу менен эле чектелбестен башкаларды дагы күч менен Аз. Алиге наалат айттырып, аны жалганчы экенине күбө келтирүүгө мужбарлагындар дагы болгон.

Наалат айтуу менен эле калбастан Куран аяттары жана Аз. Пайгамбарыбыздын (с.а.в.) хадистерин да манипуляциялоо аракети жүрүзүлдү. Мисалы, Муавия атактуу дин аалымдарына “Абу Талиб кафир болуп өлдү” ж.б. жалган сөздөрдү таратууга каражат бөлүп, жаңы риваяттарды ойлоп таптырганы жөнүндөгү риваяттары дагы бар.

Бирок, бул саясатка каршы чыгып, чекит койгон Умаййад халифасы Умар б. Абдулазиз болгон. Халифалыгынын алгачкы жылдарында (99–101 хижрий жылдары) Аз. Алиге наалат окууну тыйып, анын ордуна минбарларда Кадир сүрөсүнүн 90-аятын окутканга буйрук берген. Бул менен бирге Умар б. Абдулазиздин бул кадам менен «Моомун эч кимге наалат окубайт» деген түшүнүктү калтырып кетти.

Жыйынтыктап айтканда, Аз. Али менен Муавиянын ортосундагы наалат айтышуу окуясы, ислам коомунда дин менен саясий көз караштар аралашып, диний куралдарды саясий максаттарга айландырган бир мисал катары тарыхый беттерде кала берди. Бул окуя мусулмандардын ортосунда тек гана өз ара душмандык эмес, идеология, мансап, бийлик талаш-тартышы диндин ыйык нормаларын колдонуп башталганын көрсөтүп турат.

Бул китеп бир гана наалат окуяларды берүү менен гана чектелбестен наалат айтууда кайсы сөздөр колдонулганын, наалат айтуу саясаты канча убакытка созулганын, наалат

айтууда кандай инструменттер колдонулганы тууралуу систематикалык негизде изилдөө жүргүзүлдү.

Исламдын алгачкы доорунда мусулмандардын бири-бирине карата айткан наалат, сөгүнүү жана акарат келтирүү сөздөрү коомдук-саясий чөйрөдө кеңири колдонула турган куралга айланган.

Наалат айтууда тек гана “лғана” сөзү эле колдонулбастан “сабб”, “шатм”, “куфур” сөздөрү менен дагы наалат айтылып келген. Бул сөздөрдүн айтылуусу ар башка болгону менен булардын маанилери “сөгүү”, “жамандык каалоо”, “наалат” маанилерин туюндурат.

Наалат айтуулар ислам тарыхында канча убакытта айтылуусун экиге бөлүп карасак болот: кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү. Кыска мөөнөттүүгө ачуусу келгенде айтылган наалат сөздөрдү киргизсек болот. Ал эми, узак мөөнөттүүгө мамлекеттик деңгээлде, узак күндөр жана жылдар бою уланып келген наалат айтуу мисалдарын берсек болот. Экинчи топтогу мисалга Муавиянын Аз. Алиге окуткан наалаттарды эсептесек болот. Бул көрүнүш 57 жыл бою уланып Умар б Абдулазиздин халифалыкка келүүсү менен токтогон.

Ислам тарыхында наалат айтуу үчүн жума намазындагы хутбалар, расмий каттар менен “касас” (кыскача тарыхый же диний баяндар) сыяктуу инструменттер кеңири колдонулуп келген. Жума хутбасында алгачкы жылдардан тартып куран аяттарды окуу менен коштолгон. Аз. Пайгамбарыбыз (с.а.в.) Кубада окулган биринчи хутбадан тартып, Аз. Абу Бакр, Аз. Умар жана Аз. Осман доорлорунда өзгөчө диний-этикалык темалар, каапырларга каршы эскертүүлөр жана ыймандуулардын пазилеттерин даңазалаган аяттар менен коштолуп келген. Бирок, Муавиядан баштап Умайяттар хутбаларды бийликти мыйзамдаштыруу, өздөрүнө каршы чыккан бийлик күчтөрүн каралоо, халифалыкка каршы чыккандарга наалат окуу менен жеке саясий куралына айланды. Шам, Куфа, Басра сыяктуу борбор шаарлардагы хутбаларда байма-бай Аз. Алиге, анын тараптарштарын каралоо жана наалат айтуу менен уланып жатты.

Расмий каттар аркылуу халифа аймактагы губернаторлорго Аз. Алиге наалат айтууну буйрук берген риваяттар дагы кездешет. “Кассас” — тарыхый, диний же ыйык үрп-адаттарга негизделген баяндар да, саясий максатта колдонулган. Мисалы, Марван б. Хаким менен Хишам б. Абдулмалик сыяктуулар оппоненттерди артынан сөгүү максатында, атайын касасчы молдолорго жана аксакал аалымдарга кайрылышкан.

Жыйынтыктап айтканда, бул эмгекте аталган терс сөздөрдүн арткы саясий жана социалдык себептери, ошондой эле, алардын тарыхый эсеп-кысап өңүтү изилденди. Бул изилдөөдө наалат, сөгүнүү жана такфир сыяктуу сөздөрдүн алгачкы мусулмандар арасында коомдук бөлүнүүдө олуттуу куралга айландырып, ислам дининин тыюуларына карабастан саясий-идеологиялык максаттарда системалуу колдонулганын аныктадык. Иш жүзүндө хутба, расмий кат жана касас сыяктуу диний инструменттер менен саясий пропаганданын негизги куралына айланып, коомду бөлүп, легитимдүүлүктү бекемдөөдө активдүү колдонулган. Ошол эле учурда, наалат түшүнүгүндө мусулмандар Аз. Пайгамбарыбыздын үлгүсүн улабастан, сахабалар жана халифалар доорунда дагы инсандык табияты басым жасап, наалат айтуу жана акарат келтирүү уланып келген. Учурбузда дагы, саясий айдыңдарда бир-бирин сөккөн жана душмандык практикалары, алгачкы мусулман коомундагы наалат айтуу саясатынын күнүбүздөгү уланышы экенин тушунгөнүбүздө бул окуяларга реалдуу көз караш менен карай алабыз.

Ачкыч сөздөр: Ислам мазхабдарынын тарыхы, Ислам ойломунун алгачкы жылдары, наалат айтуу, чететтүү, талаш-тартыш.

Предметные категории

BIC: HRAM2 – Исламские деноминации

BISAC: REL028000 – Религия / Религиозная нетерпимость, конфликты и насилие

Dewey (DDC): 297.09 – Ислам – История

LC Classification: BP166.8 – Исламские секты и внутренние споры

THEMA: QRAM2 – Ислам: ответвления, секты, деноминации

WoS Category: Религия

WoS CT Meso: Религия

WoS CT Micro: Исламоведение

Scopus Subject Area (ASJC): 1212 – Религиоведение

Конфликт интересов: Автор(ы) заявляют, что не имеют конфликта интересов, связанных с публикацией данной книги.

Этическое заявление: В данном исследовании не проводились процедуры, требующие одобрения этического комитета; все данные получены из открытых источников..

Yazar Biyografisi

Elvira Tagaeva, 2001 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te doğmuştur. İlköğrenimini 2015 yılında Bişkek'teki 1 No'lu okulda tamamlamıştır. 2017 yılında Kırgızistan Uluslararası Üniversitesi'ne bağlı Genel Eğitim Koleji'nin Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuştur. 2021 yılında Kırgızistan İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden lisans derecesiyle mezun olan Tagaeva, 2025 yılında "İlk Dönem İslam Düşüncesinde Dışlama Unsuru Olarak Lanetleme Olgusu" başlıklı yüksek lisans teziyle yüksek lisans eğitimini başarıyla tamamlamıştır. Akademik çalışmalarında İslam Mezhepler Tarihi, kelâm ve din-siyaset ilişkisi üzerine yoğunlaşan yazar, çalışmalarını bu alanlarda Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde sürdürmektedir.

Yazar: Elvira Tagaeva

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8561-7573>

Kurum: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

ROR ID: <https://ror.org/04frf8n21>

E-posta: tagaeva.elvira200@gmail.com

Author Biography

Elvira Tagaeva was born in 2001 in Bishkek, the capital of Kyrgyzstan. She completed her primary education in 2015 at School No. 1 in Bishkek. In 2017, she graduated from the Department of International Relations at the General Education College affiliated with the International University of Kyrgyzstan. In 2021, she earned her bachelor's degree from the Faculty of Theology at Kyrgyzstan Islamic University. In 2025, she successfully completed her master's degree with a thesis titled “The Phenomenon of Cursing as a Means of Exclusion in Early Islamic Thought.” Her academic work focuses on the History of Islamic Sects, kalām (Islamic theology), and the relationship between religion and politics. She continues her research in these areas at Kyrgyz-Turkish Manas University.

Author: Elvira Tagaeva

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8561-7573>

Affiliation: Kyrgyz-Turkish Manas University

ROR ID: <https://ror.org/04frf8n21>

E-posta: tagaeva.elvira200@gmail.com

Ön Söz ve Teşekkür

Bu çalışma, İslam düşünce tarihinde erken dönem Müslüman topluluklar arasında yaşanan lanetleme ve ötekileştirme eylemlerini tarihsel ve metinsel yöntemlerle incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada özellikle ilk dönem sahabiler ve onları takip eden nesiller arasındaki siyasi ve dinî ayrışmaların, lanet, hakaret ve tekfir gibi söylemler üzerinden nasıl şekillendiği ortaya konulmuştur. Kur’ân ve hadislerde “lanet” kavramının nasıl kullanıldığı analiz edilmiş ve bu kavramın tarihsel süreçte nasıl dönüştüğü ve siyasi iktidar mücadelelerinin bir aracı haline geldiği irdelenmiştir. Ayrıca hutbeler, mektuplar ve kıssalar gibi araçların bu söylemlerin yayılmasında nasıl kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu araştırma, İslam düşüncesinin erken safhalarında ortaya çıkan lanetleme pratiklerinin yalnızca tarihsel bir olgu değil, aynı zamanda dil ve kültürel biçimde şekillenen bir iletişim aracı olduğunu ortaya koymuştur. Lanet söylemi dinî farklılaşmaların ötesinde, toplumsal aidiyetin, iktidar ilişkilerinin ve dinî kimlik inşasının bir biçimi olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu tür ifadelerin sonraki yüzyıllarda da çeşitli mezhebi yapı ve siyasal otoritelerce yeniden üretilmiş olması lanet dilinin tarihsel sürekliliğini ve etkisini göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, sadece bir dönemin olaylarını değil aynı zamanda İslam düşünce tarihinde dışlayıcı dilin dönüşümünü anlamaya katkı sunmaktadır.

Bu çalışma, 29 Mayıs 2025 tarihinde Doç. Dr. Nail KARAGÖZ danışmanlığında tamamlanan “İlk Dönem İslam Düşüncesinde Dışlama Unsuru Olarak Lanetleme Olgusu” başlıklı yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış hâlidir.

Yüksek lisans tez çalışmamın yürütülmesi esnasında çalışmalarına yön veren, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü desteği sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Nail KARAGÖZ’e en içten teşekkürlerimi sunarım. Akademik yolculuğumda bana rehberlik eden tüm hocalarıma da teşekkür ederim.

Ayrıca tüm öğrenim hayatım boyunca her türlü destekte bulunan anne-babama ve eşime sonsuz teşekkür ederim. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında henüz ne yaptığımı tam anlamasa da varlığıyla bana huzur veren oğluma kalpten teşekkür ederim.

Elvira TAGAEVA
Bişkek-2025

Preface and Acknowledgments

This study aims to examine the practices of cursing (la'n) and othering that occurred among early Muslim communities in the history of Islamic thought, using historical and textual methods. It particularly investigates how political and religious divisions among the first-generation Companions and the generations that followed were shaped through discourses of curse, insult, and takfir (excommunication). The study analyzes how the term “curse” is used in the Qur'an and Hadith, explores how this concept evolved over time, and how it became a tool in political power struggles. It also identifies how tools such as sermons, letters, and narratives were used to disseminate these discourses.

This research demonstrates that the cursing practices that emerged during the early stages of Islamic thought are not merely historical phenomena, but also forms of communication shaped by language and culture. The discourse of curse served as a means of constructing social identity, negotiating power relations, and shaping religious affiliation beyond doctrinal differences. Moreover, the fact that such expressions were reproduced by various sectarian groups and political authorities in later centuries illustrates the historical continuity and enduring influence of the cursing discourse. In this context, the study not only illuminates specific historical events but also contributes to understanding the transformation of exclusionary language in the history of Islamic thought.

This book is the published version of the master's thesis titled “The Phenomenon of Cursing as a Means of Exclusion in Early Islamic Thought,” completed under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Nail KARAGÖZ on May 29, 2025.

I would like to express my heartfelt gratitude to my advisor, Assoc. Prof. Dr. Nail KARAGÖZ, who guided my studies during the preparation of this thesis, generously shared his knowledge and support, and provided me with every opportunity. I am also deeply thankful to the jury members and all my professors who have guided me throughout my academic journey.

Moreover, I extend my sincere thanks to my parents and spouse, who have supported me in every way throughout my education. I also thank my son, who may not yet fully understand what I have done, but whose mere presence has brought me great peace throughout the preparation of this work.

Elvira TAGAEVA

İçindekiler

Contents

Özet	iv
Abstract	v
Кыскача мазмуну	vi
Yazar Biyografisi	xiv
Author Biography	xv
Ön Söz ve Teşekkür	xvii
Preface and Acknowledgments	xviii
Giriş	1
Özet	1
Introduction	1
Abstract	1
1. Araştırmanın Önemi	2
2. Araştırmanın Amacı	3
3. Araştırmanın Problemi	4
4. Araştırmanın Yöntemi	4
5. Araştırmanın Kapsamı	5
Birinci Bölüm	7
Lanetleme Olgusunun Nedenleri	7
Özet	7
Chapter 1	7
Causes of the Phenomenon of Cursing	7
Abstract	7
1. Lanetleme Olgusunun SosyoKültürel Nedenleri	8
1.1. İslam Öncesi Kabile Çekişmeleri	8
1.2. Lanetleme Dilinin İslam Kaynaklarındaki İzleri	10
1.3. İslam Sonrası Kabile Çekişmeleri	18
1.4. Arap Dilinin Lanetlemeye Yatkın Oluşu	21
2. Siyasi Nedenleri	24
3. Dinî Dayanakları	25

<i>İkinci Bölüm</i>	30
<i>Lanetleme Olgusunun Özellikleri</i>	30
<i>Özet</i>	30
<i>Chapter 2</i>	30
<i>Characteristics of the Phenomenon of Cursing</i>	30
<i>Abstract</i>	30
1. Lanetleyen ve Lanetlenen Taraflar	31
1.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Dönemi Lanetleme Örnekleri	31
1.2. Sahabilerin Birbirlerine Sövmeleri	33
1.3. Dört Halife Dönemi	35
1.4. Hz. Ali- Muaviye b. Ebû Süfyan Meselesi (Emevîler Dönemi)	38
1.5. Lanetlemenin Diğer Tarafları	47
2. Lanetlemede Kullanılan İfadeler	53
3. Lanetleme Süreleri	56
4. Lanetleme Araçları	58
4.1. Hutbeler	58
4.2. Mektuplar	60
4.3. Kıssalar	62
5. Lanetlemeyi Engellemeye Yönelik Faaliyetler	63
6. Lanetlemenin Sonucu Olarak Sürgün Cezası	66
<i>Sonuç ve Öneriler</i>	68
<i>Conclusion and Recommendations</i>	68
<i>Kaynakça</i>	71
<i>References</i>	79

Giriş

Özet

Bu bölümde, araştırmanın konusu, önemi, amacı, problemi, yöntemi ve kapsamı açıklanmıştır. Araştırmanın konusu, erken dönem İslam düşüncesinde toplumsal, siyasi ve mezhepsel ayrışmalarda bir dışlama pratiği olarak kullanılan lanetleme (la'n) olgusudur. Araştırmanın önemi, ilk dönem İslam düşünce tarihinin anlaşılması için kritik bir dönemi kapsaması ve lanetlemenin toplumsal ayrışma ve ideolojik mücadelelerdeki rolüne dair literatürdeki eksikliği gidermesinden kaynaklanmaktadır. Araştırmanın temel amacı, lanetlemenin neden ortaya çıktığını, kimlere karşı ve hangi bağlamlarda kullanıldığını ve hangi gerekçelerle meşrulaştırıldığını ortaya koymaktır. Çalışmanın problemi ise lanetleme olgusunun dinî metinlerle nasıl ilişkilendiği ve siyasi, sosyolojik ve psikolojik faktörlerle ne ölçüde biçimlendiğini sorgulamaktır. Yöntem olarak tarihsel betimleme ve metin merkezli içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmanın kapsamı İslam'ın ilk yüzyılını (Hz. Peygamber'den Emevî dönemine kadar) ve lanetlemeyle ilişkili diğer dışlama pratiklerini içermektedir.

Introduction

Abstract

In this chapter, the research topic, significance, purpose, problem, method, and scope are outlined. The research topic centers on the phenomenon of cursing (la'n) used as a practice of exclusion in early Islamic thought within social, political, and sectarian divisions. The significance of the research stems from addressing a critical gap in the literature concerning the role of cursing in societal fragmentation and ideological struggles during the formative period of Islamic intellectual history. The primary purpose of the study is to systematically identify why, against whom, and under what contexts cursing practices emerged, as well as the grounds upon which these practices were legitimized. The research problem investigates how cursing relates to religious texts and examines the extent to which political, sociological, and psychological factors influenced its use. The study employs historical descriptive and text-based content analysis methods. The scope covers the first century of Islam, from the Prophet Muhammad to the Umayyad period, and includes related practices of exclusion.

İslam düşünce tarihi yalnızca dinî ve felsefi tartışmaları değil aynı zamanda toplumsal, siyasi ve mezhepsel ayrışmaları da kapsamıştır. Bu ayrışmalar zamanla farklı inanç ve düşünce yapılarına sahip grupların birbirlerini tanımlama, meşrulaştırma ya da dışlama biçimlerini derinden etkilemiştir. Bu çerçevede belirli kişi ya da grupları dışlamak, ötekileştirmek ve meşruiyet zemininden uzaklaştırmak için başvurulan yöntemlerden biri de lanetleme (la'n) olmuştur.

İslam'ın erken dönemlerinden itibaren gerek siyasi gerekse teolojik alanlarda şekillenen tartışmalarda lanetleme olgusu belirgin bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Emevîler döneminden itibaren sistematikleşen bu uygulama çoğu zaman iktidar mücadelesiyle de doğrudan bağlantılı bir biçimde belli şahsiyetlerin isimlerinin minberlerden lanetlenmesi şeklinde kurumsallaşmıştır. Bununla birlikte lanetleme yalnızca siyasi bir araç değil aynı zamanda ideolojik aidiyetin ve teolojik sınırların belirlenmesinde de işlevsel olmuştur.

Bu çalışma erken dönem İslam düşüncesinde lanetleme olgusunu bir dışlama pratiği olarak ele alınmıştır ve bu pratiğin hem bireyler hem de topluluklar üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Lanetlemenin hangi bağlamlarda ortaya çıktığı, kimlere yöneltildiği, hangi gerekçelere dayandırıldığı ve nasıl bir zemin üzerinde inşa edildiği bu çalışmanın temel sorularını oluşturmuştur. Ayrıca lanetleme eyleminin bir meşruiyet aracı olarak nasıl işlev gördüğü de analiz edilmiştir.

1. Araştırmanın Önemi

İlk dönem İslam düşünce tarihi hem İslamî ilimlerin doğuşunu hem de Müslüman toplulukların entelektüel yapısının şekillenmesini anlamada temel bir kaynak niteliğindedir. Bu dönem farklı mezheplerin, siyasi grupların ve düşünsel akımların teşekkül ettiği bu dönem, İslam toplumunun fikrî çeşitliliğini ve çatışmalarını anlamada kritik bir öneme sahiptir. İlk dönem İslam düşüncesi sadece inanç ve ibadet esaslarının şekillendiği bir dönem değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal yaklaşımların da temellendirildiği bir süreçtir.

Kitap konumuz İslam düşünce tarihinin ilk dönemde Müslümanlar arasındaki ihtilafların dilsel izdüşümü olarak lanetleme uygulamasını odağa alması bakımından alanda önemli bir boşluğu dolduracağı umulmaktadır. Mevcut yüksek lisans çalışmalarının çoğu, ya Kur'an'daki "lanet" kavramının söylem düzeyinde izini sürmüş¹ ya da Hz. Peygamber'in lanetlerine dair hadis rivayetlerine odaklanmıştır.² Cafer Acar'ın "Risâlet Dönemi İlişkilerinde Bir Hakaret Unsuru Olarak Sebb ve Şetm"³ çalışması yalnızca Hz. Peygamber dönemindeki hiciv ve hakaret örneklerini incelerken, Hakan Atalay'ın "Siyasi ve İtikadî İslâm Mezheplerinde Tekfir Olgusu ve Tezahürleri, Hicrî İlk Üç Asır"⁴ adlı doktora tezi ise

¹ Lokman Daştan, "Kur'an'da Lanet Kavramı ve Lanetin Sebepleri" (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2019).

² Muhammet Beyler, "Hadislere Göre Lânet" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1996); Abdurrahman Ece, "Sövmeyi ve Lanet Etmeyi Yasaklayan Hadisleri Doğru Anlamak", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 51 (Mayıs 2024).

³ Cafer Acar, "Risâlet Dönemi İlişkilerinde Bir Hakaret Unsuru Olarak Sebb ve Şetm", *Türkoloji Araştırmaları* 12, sayı. 20 (Eylül 2017).

⁴ Hakan Atalay, "Siyasi ve İtikadî İslâm Mezheplerinde Tekfir Olgusu ve Tezahürleri, Hicrî İlk Üç Asır" (Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2023).

mezhep içi tekfiri sosyopolitik ve itikadî boyutuyla analiz etmiştir. Bunun dışında yapılan çalışmalar da bulunmakla birlikte lanetleme olgusunu ilk yüz yıl içinde toplumsal ayrışmanın temel aracı haline nasıl geldiğini, hutbe, mektup ve kıssa gibi araçlarla kurumsallaştığını ve sonraki Emevî dönemine dek uzanan tarihsel dönüşümünü bütüncül biçimde ele alan bir çalışmanın henüz kaleme alınmadığı görülmektedir. Dolayısıyla tezimizin lanetleme olgusuna bahsedilen açılardan bakması nedeniyle bu alandaki boşluğu az da olsa gidereceği beklenmektedir.

Dolayısıyla bu çalışma erken İslâm düşüncesindeki lanetleme olgusunu yalnızca bir bireysel tepki veya ahlâkî uyarı biçimi olarak değil grup içi meşruiyet mücadelesinin, siyasi propaganda aracının ve toplumsal dışlamanın çekirdek unsuru olarak görme imkânı sunacak ve günümüz mezhepsel gerilimlerinin tarihî köklerine ışık tutacaktır. Bu yönüyle tez hem İslâm düşüncesi literatürüne yeni bir boyut kazandırmayı hem de modern dönemdeki toplumlararası ve mezhepler arası ayrışmaların anlaşılmasında bir perspektif aracı oluşturmayı hedeflemektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın **esas amacı**, ilk dönem İslam düşüncesinde ortaya çıkan lanetleme olgusunun nedenlerini, temel özelliklerini ve işlevini sistematik biçimde ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma, lanetlemenin yalnızca tarihsel bir veri değil aynı zamanda dinî düşüncenin sınırlarını çizen ve “öteki”ni inşa eden güçlü bir dışlama aracı olduğunu ortaya koymayı hedeflemiştir.

Bu ana amaç doğrultusunda çalışma aşağıdaki alt amaçları gerçekleştirmeyi hedeflemektedir:

- **Lanetlemenin sosyo-kültürel ve politik temelleri inmek.** Bu hedefe ulaşmak için lanetleme uygulamalarının erken dönem Müslüman topluluklarda toplumsal dayanışma, grup dışlama ve iktidar güdüsü bağlamında nasıl işlendiği incelenmiştir.

- **İslam öncesi ve sonrası lanetleme kültürünün etkilerini analiz etmek.** Bu hedefe ulaşmak için Arap şiir geleneği ve cahiliye dönemi hiciv örneklerinin ardından Hz. Peygamber, sahabe ve halifeler dönemi metinlerinin bu pratiği nasıl şekillendirdiği ve dönüştürdüğü ortaya konulmuştur.

- **Lanetlemenin dile getirilme biçimlerini ve sürelerini tanımlamak.** Bu hedefe ulaşmak için “la’n”, “sebb”, “şetm” ve “tekfîr” gibi terimlerin metinlerdeki kullanılış özelliklerini ve ani tepkiden yıllara yayılan sistematik uygulamalara kadar süre boyutu belirlenmeye çalışılmıştır.

- **Lanetleme amacıyla kullanılan araçları belirlemek.** Bu hedefe ulaşmak için hutbe, mektup, kıssas gibi iletişim kanallarında lanetlemenin nasıl kurumsallaştığını ve propaganda aracı olarak nasıl işlev gördüğünü göstermeye çalışılmıştır.

3. Araştırmanın Problemi

Günümüzde Müslüman topluluklar arasındaki mezhepsel ve ideolojik ayrışmalar sıklıkla lanet, hakaret ve tekfir gibi dinî söylemler üzerinden yürütülmektedir. Bu söylemlere dinî gerekçeler bulunduğu için ayrışmaların dinî bir görünüm kazandığı görülmektedir. Ancak bu dışlayıcı dil ve pratiğin gerisinde yatan nedenler gerçekten dinî metinlerden mi kaynaklanmakta ve dinî metinlere mi dayanmakta yoksa bu ayrışmaların oluşmasında siyasi, sosyolojik ve psikolojik dinamikler mi baskın rol oynamaktadır? İşte bu sorunun cevabı hem ilk dönem İslam düşüncesinde lanetlemenin neden ve nasıl meşrulaştırıldığına hem de bugün dinî alanda yaşanan ayrışmaları anlamamıza ışık tutacaktır.

Alt Problemler:

Tarihî Kökenler

Erken dönem Müslüman topluluklarda lanetleme pratikleri hangi tarihî, toplumsal ve iktidar dinamikleri içinde doğmuştur?

Dinî Metinlerle Kurumsallaşma

Kur'ân-ı Kerîm ve hadis literatüründe yer alan “la'n”, “sebb”, “tekfir” gibi terimler, lanetlemenin meşruiyetini nasıl tesis etmiştir ve bu meşruiyetin siyasi-ideolojik araçlaşma boyutları nelerdir?

Siyasi ve İdeolojik Güdüler

Mezhep kavgaları, iktidar mücadeleleri ve grup içi rekabetler; lanet ve hakaret söylemlerinin kullanılışını hangi ölçüde biçimlendirmiştir?

Bu çalışma lanetleme pratiğini tarihî kökenlerinden hareketle ele almış ve elde edilen bulguların modern dönemdeki dinî ve siyasi olayları daha iyi anlamamıza yardımcı olması amaçlanmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız nicel değil nitel bir tasarım üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede olayları ve metinleri anlam boyutuyla ele alan, içerik ve bağlam analizine dayalı iki temel nitel yöntem kullanılmıştır.

Tarihsel betimleme yönteminde, olay ve uygulamaların vuku bulduğu dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel şartları ayrıntılı biçimde irdelenir. Kitabımızda bu yöntemle İslam'ın erken döneminden başlayarak Emevî ve sonraki dönemlere kadar uzanan süreç boyunca “lanetleme” pratiklerinin nasıl evrildiği kronolojik bir perspektifle sunulmuştur. Bu bağlamda döneme ait tarihî olaylar, halife dönemlerini anlatan İslam Tarihi eserleri, resmi belgeler ve siyer ve hadisler gibi biyografik rivayetler temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Metin merkezli içerik analizi, klasik İslam literatüründe “la'n, sebb, şetm, tekfir” gibi terimlerin geçtiği ulaşabildiğimiz metinler tespit edilerek hangi bağlamda kullanıldıkları değerlendirildi. Metinlerdeki hitap biçimleri, argüman örüntüleri, tekrar edilen kalıplar gibi söylem yapıları betimleyici bir dille açıklanarak, sözcüklerin arkasında yatan ideolojik, siyasi, dinî, rekabetçi nedenler açığa çıkarılmaya çalışıldı.

Çalışmanın metodolojik ilerleyişi beş temel aşamada ele alınmıştır. Öncelikle kaynak taraması ve seçki oluşturma safhasında hadis külliyatlarından ve klasik dönemin önde gelen tarihçi-yazarlarının eserlerinden lanetleme olaylarına dair metinler derlenmiştir. Bu derleme süreci metinlerin asıllarına ulaşmayı amaçlayan kütüphane taramalarıyla, dijital arşivlerden elde edilen nüshalardan yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bir sonraki adımda, elde edilen örnekler kronolojik sıralama ve dönemlendirme çerçevesinde sistematik biçimde gruplanmıştır. Hz. Peygamber dönemi metinleri, sahabe ve sonrası kuşaklara ait rivayetler, Emevî hâkimiyetleri dönemi kaynakları gibi ana evrelere dayalı olarak sınıflandırılmıştır.

Üçüncü aşamada uygulanan betimleyici içerik analizinde, her bir metin “ne söylendiği”, “niçin söylendiği” ve “kim tarafından kime karşı” yöneltildiği sorularıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Böylece metinlerdeki lanet, sövgü ve tekfir ifadelerinin maddi güç mücadelesi mi, toplumsal düzeni koruma çabası mı, ideolojik dışlamayı pekiştirme stratejisi mi veya başka bir amaca yönelik mi işlev gördüğü ayrıntılı biçimde tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Dördüncü aşama olan karşılaştırmalı yorumlamada, İslam öncesi Arap hiciv şiirleri ile erken dönem İslâmî metinler arasındaki paralellikler ve farklılıklar incelenmiştir. Bu karşılaştırmalı bakış açısı, lanet kültürünün İslam kaynaklarıyla nasıl bütünleştiğini, hangi unsurların Arap geleneklerinden devralınıp hangilerinin bizzat İslâmî söylem tarafından dönüştürüldüğünü göstermeye imkân tanımıştır.

Son olarak, tüm bulgular kuramsal çerçeveye oturtma aşamasında; toplumsal dışlama temelinde ve ideolojik dil kullanımları ışığında yorumlanmıştır. Bu yorumlama, lanetlemenin yalnızca bireysel bir öfke tepkisi olmaktan ziyade, siyasi meşruiyet inşa etme ve muhalefeti susturma amacı güden stratejik bir araç haline nasıl evrildiğini ortaya koymuştur. Böylece araştırma hem tarihsel derinliği hem de metinler aracılığıyla ideolojik işlevleri açığa çıkaran bütüncül bir analize ulaşmıştır.

5. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmanın odağını, erken dönemde Müslüman topluluklar arasındaki çekişmelerin ve çatışmaların dile yansımaları olan lanetleme olgusu oluşturmuştur. Başlıkta “ilk dönem” olarak nitelendirdiğimiz zaman dilimi İslam’ın ilk yıllarından başlayıp Emevî iktidar yıllarını (H. 661-750) kapsayan yaklaşık bir asrı kapsamıştır. Hz. Peygamber döneminden başlayan ve sahabe, Emevî hâkimiyetine kadar uzanan bu asır hem Risâlet hem halifelik hem de saltanat biçimlerini yansımaları bakımından incelenmeye değer bulunmuştur.

Araştırmamızda sadece “la’n” terimiyle sınırlı kalmayıp, ona yakın anlam ilişkisi taşıyan dışlama, ötekileştirme, tekfir ve hakaret gibi çeşitli söylem pratiklerinin de tarihsel örnekleri kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Böylece lanetlemenin ötesinde, düşmanlık ve gruplar arası ayrıştırmanın dilsel araçları bütünlüklü olarak incelenmiştir ve söz konusu kavramlar birlikte analiz ederek söylemsel örüntüleri sistematik biçimde ortaya konulmuştur.

Kaynak kullanımında şunlara dikkat edilmiştir:

Birincil kaynaklar: Kur’ân meâli ve klasik tefsir eserleri, sahih hadis külliyatları, Taberî, İbn İshâk, İbn Kesîr gibi ilk dönem İslam tarihi olaylarını konu edinen eserler sistematik biçimde taranmıştır.

İkincil kaynaklar: Alana ilişkin günümüzdeki akademik çalışmalar, makaleler, metinlerin yorumlanmasını derinleştirmek amacıyla başvuru alan güncel sosyal bilim alanındaki çalışmalar olarak değerlendirilmiştir.

Kaynak sınırlamaları: Tam nüsha erişimi olmayan metinler için güvenilir tercüme eserleri kullanılmıştır.

Sonuç olarak ilk yüz yıl kapsamındaki lanetleme ve ilgili dışlama söylemleri üzerine inşa edilen bu araştırmanın hem klasik İsl m döneminin dil-politik dinamiklerini hem de günümüzdeki mezhep temelli ayrı maların kökenine ilişkin kavrayışı zenginle tirece ini  mit ediyoruz.

Birinci Bölüm

Lanetleme Olgusunun Nedenleri

Özet

Bu bölümde lanetleme olgusunun Arap toplumundaki tarihsel, sosyokültürel, dinî ve siyasi nedenleri çok boyutlu biçimde ele alınmaktadır. İslam öncesi dönemde kabile asabiyetinin doğurduğu rekabet ve düşmanlık ortamı, lanetlemenin toplumsal bir ifade biçimi olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Evs-Hazrec, Bekr-Tağlib ve Ficâr savaşları gibi örnekler üzerinden asabiyetin toplumsal yapıya etkisi açıklanmıştır. İslam'ın gelişiyle bu anlayışın zayıflatılmasına çalışılsa da Hz. Peygamber'in vefatından sonra kabileler arası çekişmeler tekrar alevlenmiş ve lanetleme siyasi bir araç haline gelmiştir. Kur'ân ve hadislerde lanet kavramının nasıl geçtiği detaylı şekilde incelenmiş, Hz. Peygamber'in bu konudaki tutumu çelişkili gibi görünse de bağlam odaklı açıklamalarla netleştirilmiştir. Ayrıca Arap dilinin lanetleme ve hiciv gibi söylemlere yatkın yapısı, bu olgunun edebi ve kültürel kökenlerini anlamada önemli bir yer tutmaktadır. Lanetlemenin siyasi nedenleri arasında Emevî ve Abbasî dönemi iktidar mücadeleleri dikkat çekerken, dinî nedenlerde ise Hâricîler ve Şiiler gibi mezheplerin imamet anlayışına dayanan itikadî gerekçeler ön plana çıkmaktadır. Böylece lanetleme hem tarihsel hem de teolojik bağlamda Arap-İslam toplumlarında meşruiyet tartışmalarıyla iç içe gelişen bir pratik olarak şekillenmiştir.

Chapter 1

Causes of the Phenomenon of Cursing

Abstract

This chapter explores the phenomenon of cursing in Arab society from a multidimensional perspective, focusing on its historical, socio-cultural, religious, and political causes. In the pre-Islamic era, tribal fanaticism fostered a climate of rivalry and hostility, providing fertile ground for cursing as a social expression. Historical cases such as the conflicts between the Aws and Khazraj, Bakr and Taghlib, and the Fijar Wars illustrate how tribal identity shaped interpersonal and intertribal relations. Although Islam aimed to diminish these practices, tribal tensions resurged after the Prophet's death, and cursing evolved into a political tool. The chapter investigates how the concept of "curse" is used in the Qur'an and Hadiths, clarifying the Prophet's seemingly contradictory stance with contextual interpretations. Furthermore, the predisposition of the Arabic language to expressions of invective and satire is analyzed through its poetic and rhetorical traditions. Politically, the practice of cursing became a means of legitimizing authority, as exemplified by the Umayyad and Abbasid use of cursing in power struggles. Religiously, sects like the Kharijites and Shi'ites incorporated cursing into their theological discourse based on divergent understandings of imamate and apostasy. Thus, cursing emerged as a historically and theologically embedded practice within Arab-Islamic societies, closely tied to discourses of legitimacy and doctrinal identity.

1. Lanetleme Olgusunun SosyoKültürel Nedenleri

1.1. İslam Öncesi Kabile Çekişmeleri

Araplar arasında kabileler arası anlaşmazlıklar ve çekişmeler, büyük ölçüde asabiyet anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Asabiyet, toplumsal dayanışma ve birliğin olumlu yönlerinden ziyade, daha çok aşiret veya kabile çıkarlarının savunulması hatta bu çıkarlar uğruna rakip kabilelere karşı aşırı bir bağnazlık ve düşmanlık beslenmesiyle ilişkilidir. Bu anlayış kabilelerin birbirleriyle olan ilişkilerinde daha çok rekabet, çatışma gibi olumsuz dinamiklere zemin hazırlamıştır.

Bu durumu daha iyi anlamak için Arap toplumunda asabiyyetin iki temel özelliği üzerinde durulabilir: Birincisi, kabile içi dayanışmanın aşırı vurgulanması; ikincisi ise, kabilelerin dışarıdan gelen tehditlere karşı birleşmek yerine kendi çıkarlarını savunarak karşılıklı düşmanlıklar geliştirmeleridir. Bu düşünceyi yansıtan cümle şu şekildedir: “*Kardeşimle, amcaoğluma karşı savaşırım; amcaoğlumla beraber, diğer kabileyeye karşı savaşırım.*”¹ Bu ifade bir bireyin çıkarları için kendi kardeşiyle ve amcaoğullarıyla bile savaşmayı göze alırken tehdit dışarıdan geldiğinde iç çekişmeleri bırakarak tehdit unsurunu yok etmek için birleşebileceğini göstermektedir. Ayrıca “*Bizden olmayan ancak bizim düşmanımızdır.*”² şeklindeki anlayış dış tehditlere karşı birleşme yerine içsel dayanışmanın kabile aidiyetine dayandırıldığı ve hatta bazen hak ve adaletin ötesinde düşman kabul etmek için kendinden olmamayı bile ölçü sayabilecek bir toplumsal tavrın benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

Asabiyet anlayışı Arap toplumunda kabileler arasında sürekli çatışmaların ve gerilimlerin yaşanmasına neden olmuştur. İslam öncesi Arap toplumunda asabiyet anlayışı kabileler arasında sıkça çatışmalara yol açan temel bir faktör haline gelmiştir. Asabiyet, kabile üyelerinin kendi kabilelerine olan bağlılıklarını aşırı şekilde vurgularken dışarıya karşı düşmanlık beslemelerini teşvik etmiştir. Bu da sonradan kabileler arası rekabeti körüklemiş, ekonomik kaynaklar, topraklar ya da onur meseleleri gibi konularda anlaşmazlıklar yaratmıştır. Kan davaları ve geçmişten gelen kinler, uzun süreli düşmanlıkların temelini atmış toplumsal uyum ve barışın önünde ciddi bir engel oluşturmuştur.

Kabileler arasındaki anlaşmazlıklar sadece toprak ve ekonomik kaynaklar gibi maddi çıkarlarla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda onur ve sosyal egemenlik mücadelesi de bu çatışmaları körüklemiştir. Buna örnek olarak özellikle dikkat çeken çatışmalardan biri Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki uzun süreli düşmanlıktan gelen Buâs savaşını verebiliriz.³ Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki bu savaşın sebeplerine bakıldığında öncelikle intikam duygusu, himaye altındaki kişilerin korunması ve diyet meselelerinin öne çıktığı görülmektedir.⁴ Bu savaş, sadece iki kabile arasındaki kişisel veya ailevi çekişmelerin bir yansıması değil aynı zamanda sosyal yapıya ve kabileler arası dengeye etki eden ciddi

¹ Adem Apak, Kur’ân’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu - Sosyal Kültürel ve İktisadî Hayat, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 202.

² M. Hanefi Palabıyık, “Asabiye” Kavram Haritaları Siyer’in Yüzü, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 162.

³ Savaş hakkında geniş bilgi için bk. Ali Rıza Yenice, “Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, 1995), 18-22.

⁴ Cafer Acar, İslam’da Savaş (Cahiliye ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu) (Kahramanmaraş: SAMER, ts.), 98.

toplumsal dinamiklerin de bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kabileler, birbirlerinin güç ve egemenliğini tehdit olarak göyerek bu tür meseleleri daha büyük bir çatışma haline getirebilmişlerdir.

Cahiliye döneminde gerçekleşen ve öne çıkan örneklerden biri Bekr ve Tağlib kabileleri arasındaki savaştır. Bu çatışmanın temel sebebi, Tağlib kabilesinin liderinin öldürülmesinin ardından liderin planladığı bölgesel bir toplumsal birlik kurma amacının sonuca ulaşamamış olmasıdır. Bu kayıp Tağlib kabilesinin egemenlik ve nüfuz kaybı yaşaması ihtimaline karşılık, Bekr kabilesi tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.⁵ Bu tür bir iktidar mücadelesi sadece kabileler arasındaki kişisel husumetleri değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı da sarsacak boyutta bir tepki ve şiddet doğurmuştur.

Bir diğer önemli savaş ise Ficâr Savaşı olarak bilinen çatışmadır. Ficâr Savaşı, Taif'tan Mekke'ye giden kervan yolunun Kureyşliler tarafından kontrol altına alınma isteği ile patlak vermiştir. Bu çatışma özellikle haram aylarda meydana gelmesi nedeniyle dinî ve kültürel açıdan da büyük bir etki yaratmıştır.⁶ Kervan yolu üzerindeki egemenlik mücadelesi sadece ekonomik çıkarları değil aynı zamanda stratejik konumlanmayı da hedefleyen bir çatışma olarak değerlendirilebilir. Kervan yolu üzerindeki egemenlik mücadelesi, sadece maddi kazanç değil, aynı zamanda kabilelerin onurunu koruma ve bölgedeki egemenliklerini sağlama amacını taşımaktadır.

Cahiliye döneminde Arap toplumu sürekli bir hâkimiyet ve güç gösterisi amacı güderek savaşları adeta günlük yaşamlarının bir parçası haline getirmiştir.⁷ Bu dönemde toplumda egemenlik sağlamak, onur kazanmak için kılıçların sıkça kullanılması savaşın sıradanlaşmasına yol açmıştır.

Cahiliye döneminde intikam ve diyet ödemeleri gibi uygulamalarla çok sayıda tecavüz ve katl vakası yaşanmıştır. Bu tür olaylar, genellikle toplumsal düzeni sarsan, bireysel ya da kabilevî onuru ihlal eden durumlar olarak görülmüş ve şiddetle karşılık bulmuştur. Kan davası, bu dönemde yaygın bir toplumsal norm haline gelmiş ve her tür hak ihlali ölümle sonuçlanabilen olaylara yol açmıştır. Bu nedenle Cahiliye dönemi kaynaklarda sürekli çatışmaların, tecavüzlerin ve katl olaylarının yaşandığı şiddetin egemen olduğu bir dönem olarak tasvir edilmektedir.⁸

Bedevî Arapların temel geçim kaynağı olan yağmacılık onların hayatta kalma mücadelesini doğrudan etkileyen bir faktör haline gelmiştir. Çöl ortamında yaşamını sürdüren bu toplulukların tabiatında yağma, talan ve düşmanlık duyguları sıklıkla öne çıkmıştır.⁹ Geçim kaynağını temin etme konusunda rekabet sıkça başkalarının malına ve mülküne el koyma gibi davranışları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda asabiyet temelli çatışmalar yalnızca nesep ve soy farklılıklarından kaynaklanan düşmanlıklar değil daha çok hayatta kalma ve geçim sağlama mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰

Asabiyet temelli çatışmalar bireylerin ve kabilelerin maddi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla daha geniş bir ekonomik çerçeveye dayanmaktadır. Çöl koşullarında sınırlı

⁵ Yenice, "Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları", 22-24.

⁶ Yenice, "Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları", 25-27.

⁷ Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 72-73.

⁸ Yenice, "Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları", 32.

⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime* (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1981), 1/325, 264.

¹⁰ Muhammed Abid Cabirî, *İbn Haldûn'un Düşüncesi Asabiyet ve Devlet* (İstanbul: MANA Yayınları, 2018), 216-17.

kaynaklar, yaşam alanlarının daralması, yiyecek ve su gibi temel ihtiyaçların temini için kabileler arasında sürekli bir rekabet yaratmıştır. Bu ekonomik koşullar kabileler arası çatışmaların şiddetini artırmış, ekonomik endişeler çatışmaları beslemiştir. Bu çatışmaların psikolojik ve toplumsal boyutlarının yanı sıra, iktisadi yönlerinin de dikkate alınması gerektiği açıktır. Bu nedenle asabiyet temelli çatışmalar kabileler arasındaki güç dengelerini ve yaşam biçimlerini derinden etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak Cahiliye dönemindeki asabiyet temelli çatışmalar sadece toplumsal ve iktisadi yapıyı şekillendirmekle kalmamış aynı zamanda Arap toplumunda lanetleme gibi sosyal normların kök salmasına ve bu normların sonraki dönemlerde siyasi ve dinî çatışmalara dönüşmesine yol açmıştır. Asabiyet insanların kimliklerini sadece kabilelerine dayalı olarak inşa etmeleri için bir temel oluşturmuştur ve bu temele dayalı olarak düşmanlıklar şekillenmiştir. İleride görüleceği üzere zamanla bu eski çatışmalar dinî bir zemin üzerinden sürdürülmüştür. Bu olgu İslam sonrası dönemde bile toplumsal yapıyı ve grup kimliklerini derinden etkileyerek lanetleme gibi davranışların sosyal strateji haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

1.2. Lanetleme Dilinin İslam Kaynaklarındaki İzleri

İlk dönem Müslümanlar arasındaki lanetleme olaylarının arka planını ve sebeplerini anlamadan önce bu meselenin İslam kaynaklarındaki izlerine göz atmak büyük bir önem taşımaktadır. Zira lanetleme, yalnızca toplumsal bir davranış biçimi değil aynı zamanda dinî öğretilerin diline de yansıyor şekillenen bir olgudur. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin metinleri de dâhil, bir metnin oluşması sırasında metne muhatap kitlenin kavramlara verdikleri anlam, kültürel değerleri, hassasiyetleri vs. metne doğrudan yansır ve anlam, muhatabın kullandığı dil aracılığıyla aktarılır. Metinleşme, mananın “haber” yoluyla aktarımında alternatifi olmayan bir araçtır ve bu araçta metnin diline yansıyan bütün değerlerin izlerini bulmak mümkündür. Kutsal metinler de dâhil, her türlü metin bu yansımadan bağımsız oluşturulamaz, ifade edilemez.

Bu bağlamda İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri lanet kavramının nasıl anlaşıldığını ve nasıl uygulandığını anlamak için temel referans noktalarımızdır. Kur'ân ve hadislerde lanet, genellikle Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılma ve bir kimsenin ya da topluluğun Allah'ın gazabına uğraması anlamında kullanılmıştır. Bu kavramın doğru bir şekilde anlaşılması, özellikle ilk dönem Müslümanları arasındaki lanetleme olaylarının toplumsal ve dinî bağlamda nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

“Lanet” kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de türevleriyle birlikte toplamda 33 ayette 41 kez geçmektedir. Bunlardan 19'u isim olarak, 22'si ise fiil olarak kullanılmıştır.¹¹ Genel olarak sözlük anlamı, “kovma ve rahmetten uzaklaştırma”dır. Kur'ân Kerîm'de Allah'ın bazı kimselere lanet ettiğinden söz edilmektedir. Bu anlamda “lanet”, Allah'ın dünyada rahmet ve yardımını kesmesi, ahirette ise cezalandırması anlamında kullanılmaktadır. İbn Manzûr (öl. 711/1311) Kur'ân'daki ‘lanet’ kelimesinin Allah'a atfedilmesi durumunda gazap anlamına geleceğini belirtmiştir.¹²

¹¹ Recep Aykan, *Kelime ve Konularına Göre Alfabetik Kur'ân Fihristi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 674.

¹² Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. el-İzz b. el-Mukarrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap* (Beyrut: Dâru'l-Sâdır, ts.), 13/388.

Allah'tan başka lanet eden varlıklar da var mıdır sorusuna cevap olarak Kur'an Kerim'de şöyle ayetler geçmektedir: *"İşte onların cezası; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetinin üzerlerine olmasıdır."*¹³ *"Fakat ayetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstündedir."*¹⁴

Yukarıda geçen ayetlerde Allah ile beraber melekler ve insanlar da "lanet ediciler" vasfında yer almaktadırlar. Hz. Peygamber, Bakara suresinin 159. âyetindeki¹⁵ "Lâ'inûn" kelimesini açıklarken "yeryüzünde yürüyen canlılar" olarak tefsir etmektedir. Dolayısıyla Allah'tan başka lanetçiler olarak melekler, insanlar ve hayvanlar da söylenebilir. Ancak Allah'ın dışındaki varlıkların laneti genellikle Allah'ın bereketinin, rahmetinin kesilmesi için temennide bulunmaları yani bir nevi beddua anlamı taşımaktadır.

Kur'an'daki lanet ayetleri genel olarak incelendiğinde, bu ayetlerin çoğunun lanetlenen kişilerle ilgili olduğu görülmektedir. Lanet edilen gruplar genellikle inançsızlar olmakla birlikte, bazı kötü davranışlar nedeniyle de lanetlenenler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın lanetlediği bazı gruplar şunlardır: İnkârcılar,¹⁶ İsrâiloğulları,¹⁷ kalplerinin iman etmeye kapalı olduğunu ifade edenler,¹⁸ Hz. Peygamber'e eziyet edenler,¹⁹ namuslu kadınlara zina iftirası atanlar,²⁰ yeryüzünde fitne ve fesat çıkaranlar,²¹ müminlerin hatalarını arayarak kötü haberler yapanlar, münafıklar,²² Allah'ın gönderdiği gerçekleri ve delilleri gizleyenler²³ ve zalim olanlar.²⁴

Yukarıda Kur'an ayetlerinde geçen lanetlenenleri inkârcılar ve münafıklar olarak tasnif edebiliriz. İnkârcılar Allah'ın varlığını ve gönderdiği peygamberleri reddeden İslam'a açıkça karşı çıkan kişilerdir. Bu kişiler gerçeği bilseler dahi onu reddederler ve Allah'a karşı kayıtsızlık gösterirler. Bu grubun içine ilk olarak İsrâiloğulları dâhil edilebilir. Zira bunlar zamanla Allah'ın emirlerini yerine getirmeyip sapmış ve Allah'ın gerçeklerini inkâr eden bir halk olarak Kur'an'da yer almıştır. Münafıklar ise dışarıda İslam'a uyuyor gibi görünüp iç âlemlerinde inançsız olan kişilerdir. Onlar toplumu aldatmak için mümin gibi davranırken, içlerinde samimiyet taşımayan kimselerdir. Bu tasnifin içerisine Hz. Peygamber'e eziyet edenler, namuslu kadınlara zina iftirası atanlar ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkaranlar gibi kötü davranışlarda bulunan kişiler dâhil edilebilir. Çünkü bunlar dışarıdan toplumla uyumlu görünüp içten içe toplum düzenini bozan ve zararlı davranışlar sergileyen kimselerdir. Allah'ın gönderdiği gerçekleri ve delilleri gizleyenler de münafıklar arasında yer alabilir, çünkü içsel olarak inançsızlıkları gizleyip, doğruyu saklamaya çalışırlar. Zalimler ise her iki gruptan da farklı olarak, insanlar arasında haksızlık yaparak Allah'a ve insanlara karşı

¹³ Kur'an Yolu (Erişim 19 Eylül 2024), Âl-i İmrân 3/87.

¹⁴ el-Bakara 2/161.

¹⁵ "İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder."

¹⁶ el-Ahzab 33/64.

¹⁷ el-Maide 5/13.

¹⁸ el-Bakara 2/88.

¹⁹ el-Ahzab 33/57.

²⁰ en-Nur 24/23.

²¹ er-Ra'd 13/25.

²² el-Ahzab 33/60-61.

²³ el-Bakara 2/159.

²⁴ el-Hud 11/18.

zulmedenlerdir. Sonuç olarak, inkârcılar ve münafıklar farklı içsel duruşlara sahip olsalar da her ikisi de İslam'da olumsuz şekilde tasvir edilmiştir. Her iki grup da toplumsal düzeni tehdit eden Allah'a karşı samimiyetsiz ve güveni zedeleyen tavırlar sergileyerek lanetlenmişlerdir.

Bunlara ek olarak Kur'ân'da yukarıda zikredilen lanet edilenlerin dışında lanetlenen bir ağaçtan (Şecere-i Mel'ûne) da bahsedilmektedir: “...Kur'ân'da lânetlenmiş bulunan o ağacı da *sırf insanları sınamak için vesile yaptık...*”²⁵

Bu lanetlenen ağaçtan ne kastedildiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre bu ağaç Kur'ân'da Cehennem ehlilerin ahvalini anlatırken “*Şüphesiz, zakkum ağacı, günahkarların yemeğidir.*”²⁶ âyetinde geçen zakkum ağacıdır. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu ayetteki lanetlenmiş ağacın zakkum ağacı olduğunu bildirdiğine dair Buhârî ve Tirmizî'de geçen rivayet vardır.²⁷

Başka bir görüşe göre ise “Şecere-i Mel'ûne” den kastın Kur'ân'daki ayetlere göre laneti hak etmiş olan Yahudiler olduklarıdır.²⁸

Bizim konumuzla ilgili olan diğer görüşe göre ise bu lanetlenmiş ağaç Ümeyyeoğulları yani Hakem b. Ebû'l-Âs'ın (öl. 31/651) soyudur. İbn Abbas (öl. 68/687-88) şöyle demektedir: “Burada bahsedilen ağaç, Ümeyyeoğulları'ndan yani Hakem b. Ebû'l-Âs'ın soyudur. Zira Hz. Peygamber bir rüyasında, minberini Mervan'ın oğullarının birbirinden devraldıklarını görmüştü. Bu rüyayı, evinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile birlikteyken onlara anlatmıştı. Ancak onlar ayrıldığında Hz. Peygamber, Hakem b. Ebû'l-Âs'ın rüyasının aynen anlatıldığını duydu ve buna çok sinirlendi. Bu sırrın Hz. Ömer tarafından açığa çıkarıldığını düşündü. Ancak Hakem'in onları gizlice dinlediği ortaya çıktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onu sürgün etti. Vâhidî der ki: “Bu olay Medine'de meydana gelmiştir, ancak söz konusu olan bu sure Mekkîdir. Bu yüzden âyetin Medine'de indirildiğini söylemek mümkündür. Fakat hiç kimse bu âyetin Medine'de nazil olduğunu iddia etmemiştir.” Bu görüşü ise Hz. Âişe'nin Mervan'a “Sen babanın (Hakem'in) rahminde iken, Allah babana lanet etti. Sen de Allah'ın lanet ettiği kimsenin soyundansın” demesiyle de pekişmektedir.²⁹ Dolayısıyla burada Kur'ân'da geçen lanetlemenin sahabe arasındaki çekişme ve rekabette nasıl delil olarak kullanıldığının yanında tefsir kaynaklarına dahi girdiğini görmek mümkündür.

Kur'ân, Allah dünyada gerçekleşecek lanetten bahsetmenin yanı sıra ahiretteki lanetten de bahsetmektedir. Allah'ın dünya hayatında lanet etmesine Hud süresinin 60. âyeti örnek verilebilir: “*Bu dünyada onların peşine lanet taktık*”. Bu âyet, Âd kavminin bu dünyada nasıl Allah'ın gazabına uğradıysa, aynı gazabın Hûd kavmi için de geçerli olacağından bahsetmektedir.³⁰ Ahiretteki lanet ise Kur'ân'daki ayetlerde dünyadaki lanetlerle birlikte zikredilmektedir. Örneğin namuslu kadınlara iftira edenlere hem dünyada hem de ahirette

²⁵ el-İsra 17/60.

²⁶ ed-Duhan 44/43-44.

²⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Tefsîrül-Kur'ân”, 17; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh* (İstanbul: y.y., 1315), “Menâkıbü'l-ensâr”, 42.

²⁸ Râzî Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Hasen b. Ali et-Teymî er-, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l Gayb)*, çev. Suat Yıldırım ve Lütfullah Cebeci (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992), 14/522.

²⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l Gayb)*, 14/521-522.

³⁰ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Müessesetü'r-Risâle, 2003), 4/288.

lanet edileceği bildirilmektedir.³¹ Yine Kur'an'da Âd kavmi ve Firavun'un tebaası hakkında "Onlar hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lanetle takip olundular"³² denilmektedir. Bu âyete istinaden dünyada Allah tarafından lanetlenmiş kimsenin ahirette de lanetlenmiş sayılacağı söylenebilir. Allah'ın lanet etmesinin dünyada başarıdan ve merhametinden mahrum bırakması ahirette ise cezalandırarak rahmetten uzaklaştırması gibi anlamlara geldiği söylenebilir. Ancak ister dünyada olsun ister ahirette olsun Allah'ın lanetlemesi bir kişi için çok ağır bir cezadır. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: "Onlar burada da kıyamet gününde de lanete uğradılar. (Onlara) verilen bu armağan ne kötü armağandır!"³³

Kur'an ayetlerinde geçen lanetlenme sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür: Küfrü tercih etmek ve kâfir olarak ölmek,³⁴ Allah'la olan ahdi bozmak,³⁵ Allah ve Resulünü incitmek,³⁶ zulüm işlemek,³⁷ Allah'a verilen sözlerin yerine getirilmemesi,³⁸ Allah'ın indirdiklerini gizlemek ve onları değiştirmek,³⁹ Allah için saygısız sözleri söylemek,⁴⁰ akrabalarıyla ilişkileri kesmek,⁴¹ imandan sonra küfre dönmek,⁴² tağutlardan yana olmak ve onları tasvip etmek,⁴³ haksız yere mümin öldürmek,⁴⁴ münafıklık yapmak,⁴⁵ Allah adına yalan uydurmak⁴⁶ ve hakikate inatla karşı gelmek.⁴⁷

Sonuç olarak Kur'an ayetlerinde geçen lanetlenme sebeplerine bakıldığında bu sebeplerin büyük bir kısmının imanla doğrudan ilgili olduğunu görmek mümkündür. Lanet genellikle insanların Allah'a ve peygamberine karşı sergiledikleri tutumlarla, inançsızlıkları veya samimiysizlikleriyle ilişkilidir. Örneğin küfrü tercih etmek ve kafir olarak ölmek, Allah'la olan ahdi bozmak, Allah ve Resulünü incitmek, Allah'ın hükmünü tanımamak, Allah'a olan sözlerin yerine getirilmemesi gibi sebepler inançsızlık veya kalpteki kötü tutumlar yüzünden meydana gelen durumları ifade etmektedir. Bu sebeplerin hepsi, doğrudan imanî bir mesele olup, Kur'an'da lanetlenmenin amellerle değil, daha çok kalpten ve samimiyetten uzak olma ile ilgili olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İmam Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) de iman tanımı dikkate alınacak olursa, Hz. Peygamber'i Allah katından getirdiği kesin olarak bilinen her şey de dil ile ikrar ve kalp ile tasdiktir.⁴⁸ Mâtürîdî'nin imanı kalpten gelen samimi bir bağlılık ve gönülden duyulan bir huzurla isteyerek ve bilinçli olarak yapılan bir doğrulama olarak tanımladığını söylenebilir.

³¹ en-Nur 24/23.

³² el-Hud 11/60.

³³ el-Hud 11/99.

³⁴ el-Bakara 2/88-89, 161.

³⁵ el-Maide 5/12-13-14.

³⁶ el-Ahzab 33/57-58.

³⁷ el-A'raf 7/44-45; el-Mü'min 40/52.

³⁸ el-Hac 22/39; Muhammed 47/20-23.

³⁹ el-Bakara 2/159.

⁴⁰ el-Maide 5/64; el-Kasas 28/38.

⁴¹ er-Ra'd 13/25.

⁴² Âl-i İmrân 3/86-87.

⁴³ el-Bakara 3/257; en-Nisa 4/51-52.

⁴⁴ en-Nisa 4/93.

⁴⁵ et-Tevbe 9/68.

⁴⁶ el-Hud 11/18.

⁴⁷ el-Hud 11/59, 96-99.

⁴⁸ Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002), 601-2.

Dolayısıyla lanetlenen kişiler genellikle iman etmeyenler, samimi olmayanlar ve içten inanmayı reddedenlerdir. Bu lanetlenmenin sebebinin amellerin ötesinde imanın içsel, kalbî bir mesele ile ilgili olduğunu göstermektedir.

Şimdi ise Hz. Peygamber'in lanetleme konusundaki öğretilerine ve bu kavramı hangi durumlarda kullandığına odaklanacağız.

Hz. Peygamber'in hadislerinde lanet konusu İslam ahlakı ve öğretilerine dair önemli bir yer tutmaktadır. Ancak lanetin ne zaman ve nasıl kullanılacağı konusunda Hz. Peygamber, müminleri dikkatli olmaya ve gereksiz yere lanet etmekten kaçınmaya teşvik etmiştir. Bu başlıkta ilk olarak Hz. Peygamber'in lanet etmeyi yasakladığına dair örnekler ele alınacaktır. Ardından lanetin İslam'daki yeri ve sınırları üzerine yapılan açıklamalar üzerinden bu konuya dair daha derin bir anlama çabası sergilenecektir.

Hz. Peygamber'in hadislerinde lanet etmenin yasaklandığı ve müminlerin birbirlerine karşı affedici ve hoşgörülü olmaları gerektiğine dair pek çok örnek bulunmaktadır. Bu hadisler İslam'ın temel taşlarından birinin insanlara karşı saygılı bir dil ve tutum sergilemek olduğunu vurgulamaktadır. Hadislerde yer alan lanet yasağının bireylerin toplum içindeki ilişkilerini düzenlemek, insanları olumsuz duygulardan arındırmak ve manevi değerler açısından daha sağlıklı bir ortam yaratmak amacıyla ortaya konduğu söylenebilir.

İlk olarak Hz. Peygamber'in "Birbirinize Allah'ın laneti, gazabı ve cehennem temennisiyle bedduada bulunmayın."⁴⁹ şeklindeki hadisi, lanetin İslam'da kesinlikle hoş görülmediğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu hadis müminlerin gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde birbirlerine karşı kullandıkları dilin sevgi, saygı ve iyilik temelli olması gerektiğini öğretmektedir. Lanet, insanların birbirlerini suçlamak, kötülemek ve haklarında kötü dileklerde bulunmak için bir araç olarak kullanılmamalıdır.

Lanetin yasaklanması, yalnızca karşılıklı ilişkilerde barışı korumakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin kalplerindeki kötü hislerin ve nefretin de önüne geçilmesine katkı sağlar. Örneğin, rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber'in "Hımar" adlı adamı içki içtiği için cezalandırmasına rağmen, lanetlemekten kaçındığı görülmektedir. Bir gün içki sebebiyle tekrar getirilen bu adam hakkında cemaatten bir kişi "Allah'ım şu adama lanet et. Kaç sefer içki yüzünden getirildi!" demiştir. Hz. Peygamber ise buna karşılık "Ona lanet etmeyin, Allah'a yemin ederim ki bu adam hakkında bildiğim tek şey, o kişinin Allah ve Peygamberi sevmesidir."⁵⁰ diyerek, bu adamın imanına olan sevgisini vurgulamış ve lanetin İslam'ın ruhuna ters düştüğünü hatırlatmıştır. Bu hadis, iman ve amelin ayrımını anlamak açısından oldukça önemlidir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre imanı kalbin tasdik etmesi şeklinde gördüğü için Allah, imanı asıl, amelleri de imanının kemali ve gereği olarak kabul etmektedir.⁵¹ Hadisteki örnekte Hz. Peygamber de içki içen bir kişiyi cezalandırırken onun imanını sorgulamamış ve lanet etmekten kaçınmıştır. Zira o kişinin içki içmesi onun imanını kaybetmesine veya kâfir olmasına yol açmaz. Dolayısıyla bir kişinin işlediği günahlar onun imanını etkilemez ve lanet edilmesine sebep olmaz.

⁴⁹ Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenu Ebû Dâvûd* (Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998), "Edeb", 45.

⁵⁰ Buhârî, "Hudûd", 5.

⁵¹ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, 535.

Bir başka hadis ise “Mümin ne ayıplayıcıdır ne lanet edicidir ne kaba ve çirkin sözler söyler ne de hayâsızdır.”⁵² şeklinde olup, müminlerin söz ve davranışlarında edep, saygı ve zarafeti esas almaları gerektiğini ifade etmektedir. Burada dilin sadece doğruyu ve güzeli söylemesi gerektiği vurgulanırken; kaba, çirkin söylemlerden kaçınılması gerektiği öğütlenmektedir. Bu bağlamda lanet etmeme tavsiyesi de insanların birbirlerinin hatalarına karşı hoşgörü ve sabırla yaklaşımlarının gerektiğini ortaya koymaktadır.

Hız. Peygamber’in bir başka hadisinde ise, “Sıddık bir kimseye lanetçi olmak yakışmaz.”⁵³ şeklinde bir ifade yer almaktadır. Burada İslam toplumunun temel yapı taşlarından biri olan sıddıkların lanet etmesinin uygun olmayacağı vurgulanmaktadır. Bu hadis İslam’ın değerlerinin kişisel ilişkilerde olduğu kadar toplumsal düzeyde de doğruluk, güven ve adalet temelinde şekillendiğini gösterir.

Birisi Hız. Peygamber’e, müşriklere beddua etmesini istemiştir. Peygamber Efendimiz ise ona şu cevabı vermiştir: “Ben lanetçi olarak gönderilmedim. Ben ancak rahmet olarak gönderildim.”⁵⁴ Bu hadis, Hız. Peygamber’in yalnızca insanları doğru yola çağırarak ve onlara rahmet sunmak amacıyla gönderildiğini vurgulamaktadır. Lanet insanların kalplerindeki sevgiyi ve bağları zedeler oysa Hız. Peygamber’in görevi insanlara rahmet ve hidayet sunmak, onları kötü yollardan uzaklaştırmaktır.

Enes b. Mâlik’in (öl. 93/711-12) naklettiği bir başka hadiste ise Hız. Peygamber’in insanlara söz verirken ne lüzumundan fazla konuştuğu ne de lanet ettiği anlatılmaktadır. Enes b. Malik, “Resulullah kimseye söz vermezdi. Ne lüzumundan fazla söyler ne de lanet ederdi. O, birimize sitem edeceği zaman, ‘Ona ne oldu? Alnı toprak olasıca’ buyururdu.”⁵⁵ “Alnı toprak olasıca” ifadesinin bir dua olduğu söylenmektedir. Buna göre bu söz çok namaz kılıp, secde ederek alnı toprağa değsin demektir.⁵⁶ Hız. Peygamber insanları eleştirirken bile dilini özenle kullanmış ve onların kalplerini kırmaktan kaçınmıştır. Hız. Peygamber’in en öfkeli anında bile ağzından çirkin sözler çıkmamıştır.

Bir başka hadis de bir sahabinin rüzgâra lanet etmesi konu edinilmektedir. Sahabi, eteğini rüzgârın kaldırıp ayıp duruma düşürdüğünde, rüzgâra lanet etmiş, Hız. Peygamber, ona şu şekilde cevap vermiştir: “Sakin rüzgâra lanet etmeyin. O, Allah’ın emriyle iş görmektedir.”⁵⁷ Bu hadis, doğa olaylarının da Allah’ın kudretine ve takdirine dayalı olarak işlediğini vurgulamaktadır. Rüzgâr gibi doğal olaylara karşı öfke ve lanet yerine, bu olayları Allah’ın iradesinin bir yansıması olarak görmek gerektiği öğretilmiştir.

Başka bir rivayette Hâlid b. Velîd (öl. 21/642) ile Abdurrahman b. Avf (öl. 32/652) arasında bir kavga gerçekleştiği nakledilmiştir. Kavganın sonunda Halid, Abdurrahman b. Avf’a söverek hakaret etmiştir. Bunun üzerine Hız. Peygamber: “Ashabımdan kimseye sövmeyin.” diye lanetlemeyi yasaklamıştır.⁵⁸ Bu hadis Hız. Peygamber’in sahabilerinin İslam toplumundaki özel konumunu ve değerini vurgulamakta olup onlara yönelik lanet etmenin yasaklanmasını, onların toplumsal ve dinî rollerinin korunması amacıyla özellikle teşvik etmektedir.

⁵² İbn Haccac el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim* (Beyrut: y.y., 1972), “Bir ve Sıla”, 86.

⁵³ Müslim, “Birr ve Sıla”, 84; Tirmizî, “Bir ve Sıla”, 72.

⁵⁴ Müslim, “Birr ve Sıla”, 87.

⁵⁵ Buhârî, “Edeb”, 38, 44.

⁵⁶ Selahaddin Polat, “Hadislerle Resulullah’ın Ahlakından Örnekler”, *Diyanet Dergisi* (Ankara: 1977), 273.

⁵⁷ Müslim, “Birr ve Sıla”, 8.

⁵⁸ Müslim, “Fedâil”, 221.

Hız. Peygamber'in hadislerinde lanet etmenin yasaklanması, İslam'ın barışçıl ve hoşgörülü bir toplum yaratma amacına hizmet etmektedir. Lanet, yalnızca insanları olumsuz duygulara sürüklemekle kalmaz, aynı zamanda Allah'ın rahmetinden uzaklaştıran bir dil kullanımına neden olabilir. Müminlerin, dilini ve davranışlarını, hoşgörü, sabır ve iyilikle şekillendirerek, aralarındaki ilişkilerde barışı ve huzuru korumaları gerektiği Hız. Peygamber'in öğretilerinin temel bir ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hız. Peygamber'in lanet ettiği rivayetler de bulunmaktadır. Hem lanet etmeyi yasaklayan rivayetler hem de bazı durumlarda lanet ettiğine dair rivayetler bulunması bu konunun daha derinlemesine incelenmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda Hız. Peygamber'in lanet etme tutumunun çelişkili bir görünüm arz etmesi mümkündür. Bu durum, bir çelişki gibi görünebilir: Hız. Peygamber, lanet etmeyi yasakladığı halde, kendisi nasıl olur da lanet edebilir? Bu durumu açıklığa kavuşturmak için İslam âlimlerinin çeşitli yorumlarına başvurmak gerekmektedir.

İlk açıklamada Kadî İyazî (öl. 544/1149), Hız. Peygamber'in vahiy yoluyla gelen mesajlar ile hareket ettiğini, kendi arzusuna göre konuşmadığını belirtmektedir. Kur'ân'da yer alan "O, arzusuna göre konuşmaz; o sadece kendisine vahyedilene söyler"⁵⁹ âyeti Hız. Peygamber'in sözlerinde ve davranışlarında hatadan korunmuş olduğunun bir delilidir. Yani Hız. Peygamber'in lanet ettiği rivayetler, vahiy ile bildirilmiştir ve bu tutum belirli bir amaca hizmet etmektedir. Dolayısıyla burada bir çelişki yoktur, çünkü Hız. Peygamber'in lanet ettiği durumlar Allah'ın takdiriyle ve doğru bir gerekçe ile gerçekleşmiştir.

İkinci açıklamaya göre Hız. Peygamber sadece laneti hak edenlere lanet etmeyi engellemiştir. Yani Hız. Peygamber lanet etme konusunda laneti ancak gerçekten hak edenlere yönelik bir eylem olarak kullanmıştır.⁶⁰ Örneğin İslam'a karşı açıkça düşmanlık besleyen veya haram işleyen kimseler gibi. Bu yaklaşımda, lanet etme yalnızca adaletin sağlanması içindir ve Allah'ın emirlerine aykırı hareket edenlere karşı bir tepkidir. Bu durumda lanet etme bir cezalandırma aracı değil, adaletin sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Başka bir açıklama ise Hız. Peygamber'in lanetlerinin, yalnızca ümmetini kötü davranışlardan sakındırmak amacıyla ve daha çok uyarı mahiyetinde olduğu yönündedir. Burada lanet etmek bir tür öğüt verme ve İslam'a aykırı davranışları engellemeye yönelik bir yöntemdir. Ayrıca Hız. Peygamber'in lanet ettiği kişiler genellikle gayrimüslim veya münafıklardır.⁶¹ Hız. Peygamber'in lanet ettiği kimseler ümmete zarar verecek olan kişiler ve İslam'a karşı düşmanlık besleyenlerdir. Bu durumda Hız. Peygamber'in lanetleri kişisel bir kin veya öfke değil, toplumun iyiliği ve korunması için yapılmış bir uyarıdır. Hız. Peygamber'in faize lanet etmesi de buna bir örnektir.⁶² Faiz hem birey için hem de toplum için büyük bir zarara yol açmaktadır. Bireysel anlamda insanın mali durumunu bozar ve

⁵⁹ el-Necm 53/3.

⁶⁰ Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin Irâki, *Tarhi'ut-tesrib fi şerhi't-Takrib* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 8/13; Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. Kadi el-Yahsubi Kadî İyâz, *Şifa-i şerif tercümesi* (Dersaâdet: Cemâl Efendi Matbaası, 1314), 2/359; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mü'rî en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevi ala sahihi Müslim* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004), 10/458.

⁶¹ Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari, *Mirkatü'l-mefatih şerhu Mişkati'l-mesabih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/120.

⁶² Buhârî, "Büyû", 25, 113; "Talak", 51; "Libas", 96; Tirmizî, "Zina", 25, 85.

sosyal adaletsizliği artırır. Toplumsal anlamda ise fakirle zengin arasındaki uçurumu derinleştirir ve sosyal dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Bu yüzden faiz gibi zararlı bir eylem, toplumun genel sağlığı için büyük bir tehdit oluşturmaktadır ve Hz. Peygamber bu tür davranışları kesin bir şekilde lanetlemiştir. Ancak Hz. Peygamber'in içki içen bir kişiye lanet etmekten kaçınması⁶³ ise bahsedilen lanetin eyleme değil kişiye yönelik bir lanet olduğundan ona karşı çıkması olarak anlaşılabilir. Hz. Peygamber'in lanetleri bir bireyi veya toplumu küçümseme, nefret etme amacı taşımamaktadır. Sadece toplumda zararlı olan bir eylemi engelleme amacını taşımaktadır.

Son olarak bu konuda yapılan bazı yorumlara göre Hz. Peygamber'in lanetlemeleri, yalnızca kendisinin bilgisine sahip olduğu durumlarda gerçekleşmektedir.⁶⁴ Örneğin bir kişinin kalbinin içindeki niyetleri ya da İslam'a olan gerçek tutumu ancak Allah tarafından bilinebilmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in lanet ettiği kimseler hakkında yalnızca kendisinin vakıf olduğu özel bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiye dayalı olarak yaptığı lanet, doğru ve adil bir şekilde verilmiş bir karardır.

Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038), Hz. Peygamber'in lanet etme tutumunu iki şekilde yorumlamaktadır. İlk olarak, "sükûnet halindeki lanet etmeler" olarak ele almaktadır. Bu tür lanetler genellikle haramlara karşı bir uyarı mahiyetindedir. Örneğin, faiz yiyenlerin lanetlenmesi gibi.⁶⁵ İkinci olarak ise "kızgınlık ve öfke halindeki lanetler"den bahsedilmektedir. Bu tür lanetler Hz. Peygamber'in bir insan olarak duygusal tepkiler verdiği ve diğer insanlar gibi kızabileceği, öfkelenebileceği durumları ifade etmektedir.⁶⁶

Hız. Peygamber'in lanet etme hadislerini detaylandırmak çalışma sınırlarını aşacağından, sadece ne tür olaylara lanet ettiğine dair bazı örnekleri sıralamakla yetinilecektir. Hız. Peygamber'in lanet ettiği bazı davranışlar şunlardır: Allah'ın kitabına ilave yapma;⁶⁷ kaderi yalanlama;⁶⁸ Ehli beyt'e karşı yapılması yasaklanan davranışlarda bulunma;⁶⁹ Hız. Peygamber'in sünnetini terk etme;⁷⁰ dövme yapma, takma saç kullanma, yüz tüylerini yolma, diş törpüleme ve bunları yaptırma;⁷¹ sûret yapma;⁷² erkeklerin kadınlara, kadınların erkeklere özenmesi;⁷³ kabirlerin üzerini mescid edinip, mum ve kandil dikme;⁷⁴

⁶³ Buhârî, "Hudûd", 5.

⁶⁴ Hadimi, el-Berikatu'l-Mahmudiyye, 3/198; Recep b. Ahmed, el-Vesiletu'l-Ahmediyye, 3/198.

⁶⁵ Ebu Daud, "Büyû", 4; Buhârî, "Büyû", 25, 113.

⁶⁶ İsbahani, *Tesbitu'l-imame*, 218.

⁶⁷ Tirmizî, "Kadr", 17.

⁶⁸ Tirmizî, "Kadr", 17.

⁶⁹ Tirmizî, "Kadr", 17.

⁷⁰ Tirmizî, "Kudr", 17.

⁷¹ Buhârî, "Büyû", 25, 113; "Talâk", 51; "Libas", 96; Tirmizî, "Zina", 25.

⁷² Buhârî, "Büyû", 25, 113; "Talâk", 51; "Libas", 96.

⁷³ Buhârî "Libas", 61, 62; Ebû Dâvud "Libas", 28; Tirmizî "Edeb", 34; Ebû Dâvud "Edeb", 53,

⁷⁴ Müslim, "Mesâcid", 21; Buhârî "Salat", 55; "Enbiya", 50; "Libas" 19; Buhârî "Cenâiz", 62; Müslüm "Mesâcid", 19.

zekât vermeme;⁷⁵ hayvanlara eziyet etme;⁷⁶ faiz yeme;⁷⁷ mümine zarar verme ve hile yapma;⁷⁸ ana babaya lanet etme;⁷⁹ Müslümana silah yöneltme⁸⁰ v.s.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in lanet etmesi İslam'ın temel değerleri doğrultusunda sadece ahlaki bozulma, zulüm ve haksızlık gibi durumlar için özellikle de düşmanlar ve İslam'a karşı duran kişiler için yapılmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in lanet etmeyi yasaklaması insanların birbirlerine karşı saygı ve hoşgörü içinde olmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yasak toplumsal barışı korumak ve bireyler arasında kin ve nefretin önüne geçmek için saygılı ve adil bir toplum inşa etmeye yönelik bir önlem olarak görülmektedir.

1.3. İslam Sonrası Kabile Çekişmeleri

Hz. Peygamber'in peygamberlik görevini ilan etmesi ve İslam'ın zuhuruna rağmen Araplar arasında daha önce var olan ve gelenek haline bürünen kabileler arası çatışmalar ve çekişmeler devam etmiştir. Ancak Hz. Peygamber hayatta iken bu tür kabilevî üstünlük mücadelesi veya aralarındaki kargaşalar olsa da büyük savaşlara dönüşmeden Hz. Peygamber'in aracılığıyla sonlandırılmıştır. Aksine Hz. Peygamber, Medine'ye hicret etmesiyle birlikte Medine'deki Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki yüzyıllardır süregelen düşmanlık ve karşıtlıklara büyük ölçüde son vermiştir. Hz. Peygamber bu iki kabileyi barış içinde bir arada yaşamaya teşvik etmiş böylece Medine'deki kabileler huzur, kardeşlik ve anlayış ortamında bir araya gelmişlerdir.⁸¹ Hz. Peygamber'in vefatına kadar tüm kabileler bu huzurlu ortamda bir arada yaşamışlardır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatının ardından kabileler arasındaki anlaşmazlıklar ve rekabet yeniden gün yüzüne çıkmış ve toplumsal huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştır.

Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde bile kabileler arasında çatışmalar ve anlaşmazlıklar belirgin bir şekilde görülmüştür. Bu tür çatışmalardan biri İfk hadisesi sırasında yaşanmıştır. İfk hadisesi Medine'deki Evs ve Hazrec kabileleri arasında bir gerginliğe yol açmıştır. Her iki kabile Hz. Peygamber tarafından kardeş ilan edilse de aralarındaki bu bağın zaman zaman gerilimlerin oluşmasına engel olamadığı anlaşılmaktadır. İfk hadisesinde Hz. Peygamber'in ailesi hakkında ortaya atılan dedikodular iki kabile arasında gerilimi daha da artırmış ve bir noktada şiddetli bir çatışmaya dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştır. Bu olay şöyle gerçekleştirmiştir: Hz. Peygamber mescide gitmiş ve orada toplanan Müslümanlara isim vermeksizin, Abdullah b. Übey'i şikâyet etmiştir: "Ey Müslümanlar! Ailem hakkında ortaya dedikodular atarak şahsıma eziyet eden kişiye karşı bana kim yardım eder? Hâlbuki ben, Allah'a yemin ederim ki, eşim hakkında iyilikten başka bir şey bilmiyorum. Yine bu olaya karıştırılan bir kişi var ki, onun hakkında ancak iyi şeyler biliyorum. Bu kişi, evlerimden hiçbirine de bensiz girmezdi." Hz. Peygamber'in konuşmasının ardından, Sa'd b. Muâz (öl. 5/627), Evs kabilesinden olan bir kişi olarak "Ben yardım ederim, ey Allah'ın Elçisi! Eğer iftirayı atan kişi Evs kabilesindense,

⁷⁵ Tirmizî, "Zina", 25.

⁷⁶ Müslim, "Sayyid", 59.

⁷⁷ Buhârî, "Büyû", 25, 113; "Talak", 51; "Libas", 96; Tirmizî, "Zina", 25.

⁷⁸ Tirmizî, "Birr ve Sıla", 22.

⁷⁹ Müslim, "Duha", 43, 44.

⁸⁰ Tirmizî "Menâkib", 59.

⁸¹ Hüseyin Algül, "Evs (Benî Evs)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 541.

onun boynunu vururum. Eğer Hazrec'ten biri ise bize emret, emirlerini yerine getiririz" diyerek oldukça sert bir tepki vermiştir. Ancak bu sert tepki Sa'd b. Ubâde'nin (öl. 14/635), Hazrec kabilesinden olan bir kişi olarak, "Yalan söylüyorsun! Eğer kendi kabilesinden biri olsa, öldürmezsin" şeklinde karşılık vermesiyle gerilimi daha da tırmandırmıştır. Ensar Hz. Peygamber'in önünde birbirlerini münafıklıkla suçlamaya başlamış ve çatışma noktasına gelmişlerdir. Sonuçta Hz. Peygamber bu gerginlik üzerine sessiz kalmış ve ortamı sakinleştirmeye çalışmıştır.⁸² Bu olay, kabileler arası çatışmaların Hz. Peygamber'in huzurunda bile bu denli ileri seviyeye ulaşabileceğini ve bu tür gerilimlerin toplumda hala devam ettiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra devletin başına kimin seçileceği sorusu ortaya çıkmış ve Benî Sa'îde Hadisesi yaşanmıştır. Ensar Müslümanları halifelige kendilerinden birini seçmek için Benî Sa'îde gölgeğinde toplanmıştır.⁸³ Bunu duyan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Benî Sa'îde sofasına gelmiştir. Böylece Ensar ile Muhacirler arasında siyasi çekişme ortaya çıkmıştır.⁸⁴ Her iki taraf kendi üstünlüklerini ortaya koyarak hilafete kimin daha layık olduğunu tartışmıştır. Ensar, "Kureyş'in on üç sene Hz. Peygamber'e eziyet ettiğini, Hz. Peygamber'in onlardan kaçarak kendilerine (Ensar'a) sığındığını ve kendilerinin de ona sahip çıktıklarını" anlatarak hilafet hakkının Ensar'a ait olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁵ Hz. Ebû Bekir ise Ensar'a yönelik konuşmasında şu delilleri ileri sürmüştür: "Biz sizden önce Müslüman olduk."⁸⁶ Biz Muhacirler Hz. Peygamber'in aşiretindeniz.", "Onun aşiretinden olanlar hilafete daha layıktırlar."⁸⁷ ve en son olarak "Araplar bu konuda (hilafette) Kureyş'ten başkasını tanımazlar."⁸⁸ Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in bu konuşmasında Hz. Peygamber'e isnad ederek "İmamalar Kureyş'tendir."⁸⁹ hadisini naklettiği de bildirilmiştir. Burada Hz. Ebû Bekir'in bu argümanları öne çıkarmasını Araplar arasında meşru olan kabileciliğin yansıması olarak ve bir kabilenin diğer kabilelere üstünlüğünü göstermek üzere aşiret ve soy konumlarına da başvurduğu değerlendirilebilir.

Sonradan Hz. Ebû Bekir'in halife olarak seçilmesinde Evs ve Hazrec kabileler arasındaki çekişmenin de payı vardır.⁹⁰ Zira Ensar'dan bir halife seçilirse ya Evs ya da Hazrec kabilesinden olmak zorundaydı, bu da her iki tarafı da memnun etmeyecekti.

⁸² Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (y.y.:y.y., 1378), 5/151-152; Muhammed b. Umer Vâkidî, *Kitâbu'l-Megâzî* (London, 1966), 2/431-432; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 4/2134; Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk* (Beyrut: Dâru Süveydan, 1967), 2/614-615; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Beyrut: y.y., 1971), 3/321-313; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1995), 6/196.

⁸³ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir* (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001), 3/182; Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 2/455; Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih* (Beyrut: Dâru Sadır, 1979), 2/220.

⁸⁴ Emîn, *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, 363-67.

⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 4/312; Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 2/202-203; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 2/198.

⁸⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Uyunü'l-ahbar* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 11/233.

⁸⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-siyase* (Beyrut: Dâru'l-Edva, 1990), 9.

⁸⁸ İbn Kuteybe, *Uyunü'l-ahbar*, 2/234; Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferid* (Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1971), 4/258; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 2/221.

⁸⁹ Hilafetin Kureyşliliği konusu için bk. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara: Otto, 2016).

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 2/85.

Evs'in lideri Useyd b. Hudayr'ın (öl. 20/641) söyle dediği nakledilmektedir: "Vallahi eğer bu hilafet Hazrec'e bir geçerse bize ebediyyen geçmez. Üstünlük hep onlarda kalır. Kalkınız ey Evs'liler! Ebû Bekir'e bey'at ediniz."⁹¹ Dolayısıyla Ensar arasındaki iç çekişmenin Muhacirlerin işini kolaylaştırdığını söylenebilir. Bu örnek de aslında İslam'ın gelişyle asabiyet anlayışının yok olmadığını ve Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra baş gösterdiğini yansıtmaktadır.

Emevî ve Hâşimî kabileleri arasındaki çekişme de Arapların asabiyet anlayışının bir yansımasına önemli bir örnektir. Bu iki kabile arasında anlaşmazlıklar İslam öncesi de var olmuştur.⁹² Ancak son Peygamber'in Hâşimîlerden çıkmasıyla bu iki kabile arasında mücadeleler yeniden canlanmıştır. Bedir ve Uhûd savaşları bu iki kabilenin mücadelesini gösteren örnektir. Bedir savaşında Emevî kabilesinin önde gelenlerinden bazıları öldürülmüştür. Bunların intikamını Uhûd savaşında Hz. Hamza'nın katledilmesiyle almışlardır.⁹³

Ümeyyeoğulları'nın İslam'a geç girişinin esasen kabileler arasındaki rekabetten kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğulları arasında tarihsel olarak süregelen bir üstünlük mücadelesi vardı. Hz. Peygamber'in Hâşimoğullarından çıkması, Ümeyyeoğullarından bazı ileri gelenlerin rahatsızlık duymasına yol açmıştır. Ebû Cehil'in (öl. 2/624), bu iki kabile arasındaki rekabetin nasıl bir noktaya ulaştığını gösteren şu sözleri, durumun anlaşılmasında önemli bir örnek teşkil etmektedir:

"Biz, Abdümenâfoğulları ile şeref ve şan hususunda şimdiye kadar çekiştik durduk. Onlar halka yemek yedirdi, biz de bulunduk. Onlar arabuluculuk yapıp diyet yüklendiler, biz de diyet yüklendik. Onlar kulak kulağa giden yarış atı durumuna gelince onlar, işte bizden kendisine gökten vahiy gelen bir peygamber var, dediler. Biz bunun dengini nereden bulup çıkaracağız. Vallahi hiçbir zaman ona inanmayız, onu tasdik etmeyiz."⁹⁴

Ebû Cehil'in bu konuşması, yalnızca kendi kabilesinden olmadığı için Hz. Peygamber'i inkâr etmenin, Ümeyyeoğulları'nın genel yaklaşımını yansıttığının bir göstergesidir. Ümeyye b. Ebû Salt'ın (öl. 8/630), Ebû Süfyân'a (öl. 31/651-52) söylediği sözler de durumu açıklığa kavuşturacaktır. Hz. Peygamber'in gerçekten bir peygamber olduğunu bildiği halde neden inanmadığını soran Ebû Süfyân'a Ümeyye b. Ebû Salt şu cevabı vermiştir: "Sakîf kadınlarının, Abdülmenâfoğulları'ndan bir gence tabi olduğumu duymalarından utandığım için onu peygamber olarak kabul etmem."⁹⁵

⁹¹ Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 3/203; İbn Kuteybe, *Uyunü'l-ahbar*, 1/8; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 2/194.

⁹² Hâşim b. Abdimenâfla Ümeyye b. Abdişems ve bunların çocukları olan Abdülmuttalib b. Hâşim ile Harb b. Ümeyye arasında gerçekleşen rekabettir. Söz konusu rekabetlerin sebebi, daha çok bir ailenin rakip ailenin şerefini kıskanmasıdır ve sonunda bu anlaşmazlıklar hakeme başvurulmuş ve herhangisi bir savaşa dönüşmemiştir. Bk. İbrahim Sarıçam, "Emevî-Hâşimî Mücadelesi: İslam Öncesinden Muaviye Devrinin Sonuna Kadar" (Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), 88-100.

⁹³ Hz. Hamza'nın şehit edilmesi olayı için bk.: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Hiz. Peygamber'in (s.a.v) Savaşları* (İlk Harf Yayınevi, 2016), 1/274; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Cabîr Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf* (Beyrut: Neşratü'l-İslamiyye, 2002), 1/380; Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 2/524-525.

⁹⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar İbn İshak, *Siyer*, çev. Sezai Özel (İstanbul: Akabe Yayın Ticaret ve Sanayi A.Ş., 1991), 250; Ebû'l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidünnas, *Uyunü'l-eser fi finuni'l-megazi ve's-şemail ve's-siyer* (Medine: Dârü't-Türas, 1992), 1/111-112.

⁹⁵ Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed el-Halebî, *İnsânü'l-uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mân* (Dımaşk: Beyrut, Kuveyt: Dârü'n-Nevâdir, 2013), 1/401.

Bu örnekler, Ümeyyeoğulları'nın İslam'ı kabul etmelerinde kabileler arası rekabetin engelleyici bir rol oynadığını ve Araplar arasında kabile üstünlüğü ile rekabetin ne denli ileri bir boyuta ulaşabileceğini göstermektedir. Ancak sonraki dönemlerde Ümeyye oğullarının İslam'a girmesiyle birlikte bu iki kabile arasında bir nevi huzur sağlanmış gibi gözükse de bu durum uzun sürmemiştir, tâ ki Hz. Osman'ın (öl. 35/656) öldürülmesine kadar. Hz. Osman'ın vefatının ardından halife yerine Hz. Ali'nin (öl. 35/656) seçilmesiyle Emevî ve Hâşimî kabileleri arasındaki meşruiyet mücadelesi yeniden alevlenmiş ve asabiyet devreye girmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyan (öl. 60/680), Hz. Osman'ın kanlı gömleğini camide teşhir ederek öldürülen halifenin yakını sıfatıyla onun katillerinin bulunmasını Hz. Ali'den talep etmiştir ve bu konuda mücadeleye girişmiştir.⁹⁶ Bu olayda sadece bireysel bir intikam değil daha çok kabilelerin egemenlik mücadelesi söz konusudur. Muaviye, Emevî kabilesinin onurunu savunmak amacıyla asabiyyetin güçlü bir şekilde etkisini hissettirdiği bir siyasi çatışmaya girmiştir. Bu mücadele Sıffin savaşıyla neticelenmiştir.⁹⁷ Sıffin savaşı sadece Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadelenin örneği değildir aynı zamanda bu savaş, kabile aidiyeti ve bağlılıkları doğrultusunda şekillenmiştir. İslam'ın değerleri dinî birliği vurgulasa da Arapların asabiyet anlayışı hala güçlü bir etken ve siyaseti etkileyen önemli bir faktör olarak kalmaya devam etmiştir.

Abbasoğulları ile Alioğullarının Emevî yönetimine karşı “er-Rıza min ehl-i beyt/âl-i Muahmed” sloganıyla başkaldırmalarını da asabiyet anlayışı ile ilişkilendirilebilir.⁹⁸ Ehl-i Beyt, Araplar için sadece dinî bir referans değil aynı zamanda soyluluk ve asabiyyetin bir ifadesidir.⁹⁹ Abbasoğulları ve Alioğulları, bu ifadeyi kullanarak kendilerini hilafet için en meşru bir kabile olarak tanıtmaktadırlar. Bu da asabiyyetin siyasi mücadeledeki rolünü pekiştiren bir unsurdur.¹⁰⁰

Araplar arasındaki kabile asabiyyeti anlayışı İslam'ın ilk yıllarında iktidar mücadelesinde belirleyici bir faktör olmuştur. Asabiyyet anlayışı yalnızca bir toplumsal aidiyet değil aynı zamanda insanların kimliklerini, inançlarını ve siyasi tutumlarını belirleyen önemli bir sebep haline gelmiştir. Bu anlayış aslında birçok problemin görünür sebeplerinin arkasındaki asıl neden gibi durmaktadır. Sonuçta da kabile asabiyyetinin Arap toplumundaki etkisi zamanla sadece siyasi çekişmelerle sınırlı kalmayıp kabileler arası ayrışma ve birbirlerine lanet etme geleneğine de yol açmıştır.

1.4. Arap Dilinin Lanetlemeye Yatkın Oluşu

İslam'ın tarihsel bağlamında Arap dili ve kültürüne Kur'an'ın ilk indirildiği ortamın özellikleri doğrudan yansımıştır. Bu da dil ile kültürün Kur'an'ın içeriğinin aktarımı anlamına gelen metnin oluşmasında belirleyici bir rol oynadığı anlamına gelmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Arap toplumu hep kabile arası çekişmeler, kin, nefret gibi

⁹⁶ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbasiler Dönemine Kadar* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 194.

⁹⁷ Sıffin Savaşı için bk. Ebû'l-Fazl el-Minkari et-Temîmî Nasr b Müzâhim, *Vak'atu Sıffin*, ; (Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyyetü'l, 1981), 120-368.

⁹⁸ “er-rızâ min â-li Muhammed” söylemi hakkında geniş bilgi için bk: Mehmet Atalan, “Abbasi Daveti Sürecinde er-Rızâ Min Âli Muhammed Söylemi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XVIII, sy 2 (2005): 183-91.

⁹⁹ Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 498.

¹⁰⁰ Abbasoğulları ve Alioğulları arasındaki mücadelede kullanılan argümanlar için bk. Nail Karagöz ve Elvira Tagaeva, “Abbasoğulları ve Alioğulları Arasındaki Siyasi Çekişmelerin Edebi Yansımaları”, *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 44 (31 Aralık 2024): 167-89.

olaylar ile iç içe yaşayan bir topluluktur. Bu da Arapların diline ve kültürüne hakaret etme, lanetleme ve aşağılama gibi lafızların yerleşmesine sebep olmuştur. Vahyin Arapça olarak indirilmiş olması bu dili ve kültürü, İslam'ın temel metinlerindeki mananın taşıyıcısı kılmaktadır. Bu durum Arap dilinin ve kültürünün Kur'ân'ın mesajını iletme konusunda önemli bir yerinin olduğu anlamına gelmektedir. Lanet kelimesinin ve benzer ifadelerin Kur'ân'da yer alması, belirli ahlaki veya dinî normlara karşı olan kimselere yönelik tavrı ifade etmektedir. Bu tür ifadeler genellikle bir halkın veya bireyin Allah'a karşı işlediği büyük günahlar, sapkınlıklar veya ahlaki bozulmalar nedeniyle kullanılmaktadır. Kur'ân'da yer alan lanetleme kelimesi dilin ve kültürün bir sonucu olarak belirli toplumsal ve ahlaki düzenlemeleri vurgulamak amacıyla yer almaktadır. Bu durum, Arap toplumunun o dönemdeki ahlaki yapısı değerleri ve toplumdaki yozlaşmalarla ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla çalışmamızın bu aşamasında İslam öncesi Arap kültüründeki şiirlerde ve kullanılan dilde lanetleme ile sövme alışkanlıklarının edebiyata nasıl yansıdığını incelemek istiyoruz.

Arap kültüründe lanetleme dilinin bir alışkanlık haline geldiğinin kanıtı Arap edebiyatında hiciv türündeki şiirlerin bulunmasıdır. Arap dilindeki “el-hicâ” (الهجاء) terimi sözlükte “şiirle sövmek” manasına gelmektedir.¹⁰¹ Terim olarak ise şairin kendisini kızdıran birine veya bir gruba karşı şiirsel bir dille aktardığı duyguları ve ifadeleridir.¹⁰² Araplar bu tür şiiri kabile asabiyetinde de kullanmıştır. Şair bir nevi kabilesinin diliydi, düşmanlarına saldırır ve gelen saldırılara karşı kabilesini korurdu. Şair bu tür şiirle içinde biriktirdiği kin ve nefret duygularını açığa çıkarırdı. Bundan dolayı hiciv şiirleri bir savaş silahı olarak değerlendirilmiştir.¹⁰³

Hadislerde de hiciv konulu şiirlerden söz edilmiştir. Rivâyete göre kendisini hicveden birisine yönelik Hz. Peygamber'in beddua ettiği aktarılmaktadır: “Allah'ım, filan kişi beni hicvetti. Benim şair olmadığımı biliyor. Sen de onu hicvet! Allah'ım, beni hicvettiğinin sayısınca ona lanet et!”¹⁰⁴ Bu hadis Hz. Peygamber döneminde hiciv şiirinin var olduğunu ve hatta Hz. Peygamber'e yönelik hicivlerin bile ne kadar sert olabildiğini göstermektedir. Hiciv türündeki şiirlerin sadece toplumda değil aynı zamanda İslam'ın ilk yıllarında da önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Cahiliye döneminde meşhur hicivci şairlerin en sert dilli ve en şerli olanı el-Hatîe kabul edilmektedir. el-Hatîe'nin annesini hicveden şiirin bir kısmı şöyledir:

جَزَاكَ اللَّهُ شَرًّا مِنْ عَجُوزٍ ... وَلَقَاكَ الْعُقُوقَ مِنَ الْبَنِيْنَا

Allah karşılığını sana şer olarak versin.

Ve evlatlarını sana isyan etmekle karşılaştırsın.

تَنْجِي فَاجْلِسِي عَنِّي بَعِيدًا ... أَرَاخَ اللَّهَ مِنْكَ الْعَالَمِيْنَا

Çekil, benden uzakta otur.

Allah dünyamızı senden kurtarsın.

¹⁰¹ Mecdu'd-dîn Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, 8. bs (Beyrut: Muesesetü'r-Risâle, 2005), 1345.

¹⁰² Ebû Hilâl Askerî, *Mu'camu'l-Furûki'l-Luğaviyye*, 1. bs (b.y.: Muesesetü'l-Neşri'l-İslâmî, 1412), 244.

¹⁰³ Yahya Cebûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî: Hasâisuhu ve Funûnuhu*, 5. bs (Beyrut: Muesesetü'r-Risâle, 1407), 339.

¹⁰⁴ Muhammed Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401), 2/77.

حَيَاتُكَ مَا عَلِمْتَ حَيَاةَ سُوءٍ ... وَمَوْتُكَ قَدْ يَسُرُّ الصَّالِحِينَ

Senin yaşamının kötü bir hayat olduğunu bilmedin.

Ölümün salihlerimizi sevindirecektir.¹⁰⁵

Yukarıda verdiğimiz beyitlerde anneye karşı hürmetsizlik ve itaatsizlik açıkça görülmektedir. Şair kendisine en büyük iyiliği yapan annesine iftira atarak onu kötü ve çirkin bir şekilde tasvir etmektedir. Bu çirkin sözleri yalnızca öfke anında, şeytanın etkisiyle ve ahlaki ile fitri dengeyi kaybederek dile getirmiş olmalıdır. Bununla birlikte Arap şiirinde bu kadar aşırı hiciv unsurlarının varlığı, Arap kültürünün lanetleme geleneğine yatkın olduğunu göstermektedir.

İslam sonrası dönemde de hiciv şiirleri önemli bir yer tutmuştur. Özellikle İslam'ın ilk yıllarında Arap toplumunun sosyal yapısındaki değişimler ve toplumsal gerilimler hiciv şiirlerinin daha da yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde özellikle siyasi ve dinî tartışmaların etkisiyle şairler hiciv aracılığıyla rakiplerini ya da düşmanlarını eleştirmiş, küçük düşürmüş ve bazen de onlara karşı doğrudan lanetler savurmuşlardır. Örneğin İslam döneminin ilk şairlerinden olup Hz. Peygamber'in şairi olarak tanınan sahabî Hassan b. Sabit (öl. 60/680), hiciv türünde yazdığı kasideleriyle bilinir. Hassan, özellikle Benû Cumâh adlı kabileyi hicvettiği kasidesiyle dikkat çekmektedir:

جَمَحْتُ بَنُو جَمَحٍ لَشَقْوَةٍ جَدَّهِمْ إِنَّ الدَّلِيلَ مُوَكَّلٌ بِدَلِيلٍ

Benû Cumâh, talihlerinin kismetsizliği nedeniyle, başına buyruk (efendisini dinlemeyen bir at gibi) çekip gitti. Zelil kişi, zelil birisinin sorumluluğuna bırakılır elbet.

قَتَلْتُ بَنُو جَمَحٍ بَدْرٍ عَنُوءَ وَتَحَاذَلُوا سَعِيًّا بِكُلِّ سَبِيلٍ

Benû Cumâh, Bedir'de zorla öldürülmüştü.

Her yola koşturarak halsiz düştüler.

جَحَدُوا الْكِتَابَ وَكَذَّبُوا بِمُحَمَّدٍ وَاللَّهِ يُظْهِرُ دِينَ كُلِّ رَسُولٍ

Kitabı (yani Kur'ân- Kerîm'i) reddettiler; Muhammed'i yalanladılar.

Allah, her resulün dinine zafer kazandırır.

لَعَنَ الْإِلَهُ أَبَا حُرَيْمَةَ وَابْنَهُ وَالْحَالِدَيْنِ، وَصَاعِدَ بَنٍ عَقِيلٍ

Allah, Ebû Huzeyme'ye, oğluna, iki Hâlid'e ve Şâ'id b. 'Aķil'e lanet etsin!¹⁰⁶

Gördüğümüz gibi kasidenin ilerleyen beyitlerinde ise şair, aşiretin dinsizliğini ve İslam'a karşı gösterdikleri olumsuz tutumu sert bir şekilde hicvederek bu durumu eleştiri malzemesi haline getirmekte ve onlara karşı beddua okumaktadır. Bu örnek, hiciv ile lanetlemenin birbirinden ayrılmaz bir şekilde ilişkili olduğunu ve hicvin lanetleme aracılığıyla toplumsal normları savunmak için güçlü bir ifade biçimi olarak kullanıldığını göstermektedir.

Sonraki Müslüman toplumlarda lanetleme söyleminin devamlılık göstermesi, Arap dilinin İslam öncesi dönemde bu tür ifadelerle yatkın bir yapıya sahip olmasıyla doğrudan ilişkili olabilir. Özellikle hiciv türündeki şiirlerin varlığı bu dilin hakaret, aşağılama ve

¹⁰⁵ Muhammed b. Ebî Demir el-Müsta'simî, *ed-Durru'l-Ferîd ve Beytu'l-Kasîd*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015), 6/23.

¹⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2/370.

lanetleme gibi söylemleri ifade etmede ne denli güçlü bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu edebi gelenek İslam sonrası dönemde de kültürel bir miras olarak varlığını sürdürmüş ve lanetleme söyleminin meşruiyet zeminlerinden biri hâline gelmiştir. Dolayısıyla Arap dili ve edebiyatı bu söylemin tarihsel sürekliliğini anlamada temel bir arka plan sunmaktadır.

2. Siyasi Nedenleri

İslam tarihinde gerçekleşen lanetleme uygulamaları, sadece toplumun sosyokültürel özelliklerine dayanmakla kalmayıp siyasi nedenlerin de etkisinde gerçekleşmiştir. Siyasi nedenler arasında öncelikle insanî faktörler bulunmakta ve özellikle iktidarda kalma güdüsü yer almaktadır. İktidar sahipleri elde ettikleri gücü korumak ve iktidarda kalabilmek için her türlü stratejiye başvurmuşlardır. Bu stratejiler zaman zaman dinî söylemlerle birleşmiş ve rakiplerini toplum gözünde değersizleştirme amacı taşımıştır. İktidarlarını sürdürmek isteyen yönetimler, bazen rakiplerine hakaret ederek meşruiyetlerini sağlamlaştırmaya çalışmış ve halkın gözünde kendilerini haklı çıkarmak amacıyla dinî duyguları istismar etmiştir.

İktidarda kalma güdüsünün en bariz örneklerinden biri, Emevîlerin kendi iktidarlarını sürdürebilmek için tehdit olarak gördükleri Hz. Ali ve taraftarlarını lanetleme politikasıdır.¹⁰⁷ Hz. Ali'nin hilafet döneminde yaşanan Sıffin Savaşı¹⁰⁸ ve Tahkim Olayı¹⁰⁹ gibi olaylar Emevî yönetimi için iktidarını kaybetme korkusunu yaratmıştır. Bu nedenle sonradan haklın gözünde itibarsızlaştırmak amacıyla Hz. Ali'nin mensup olduğu Haşimîleri hutbelerde lanetleme uygulamalarını başlatmışlardır. Böylelikle Emevîler kendi iktidarlarını meşrulaştırarak iktidar mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Emevîlerin Hz. Ali'ye karşı uyguladıkları hakaret politikalarının örneklerini ayrıntılı olarak ikinci bölümde vermeye çalışacağız.

Emevîler döneminde valiler arasında da iktidarda kalma güdüsüyle lanetleme örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Basra valisi Ziyad b. Ebîh (öl. 53/673) öldüğünde Muaviye b. Ebû süftan, yerine Semüre b. Cündeb'i (öl. 60/680) bir rivâyete göre altı, diğer bir rivâyete göre ise on iki ay süreyle vali olarak atamıştır. Ancak zamanla Semüre valilik görevinden azledilmiş ve bu durum onun iktidarda kalma arzusunu derinden sarsmıştır. Semüre azledilmesinin haksız olduğunu düşünerek oldukça öfkelenmiş ve rivâyete göre "Allah Muâviye'ye lânet etsin (لعن الله). Eğer kendisine itaat ettiğim kadar Allah'a itaat etmiş olsaydım, Allah beni ebediyen cezalandırmazdı." şeklinde bir ifade kullanarak Muaviye'yi lanetlemiştir.¹¹⁰ Bu olayda Semüre'nin valilikten haksız bir şekilde uzaklaştırıldığını düşündüğü için iktidarını kaybetme korkusuyla ve hayal kırıklığıyla Muaviye'ye lanet etmesi oldukça anlamlıdır. Bu durumu insan doğasında var olan iktidarda kalma arzusuyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu örnek kişinin sahip olduğu gücü ve iktidarı kaybetme

¹⁰⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, tek ciltlik baskı (Lübnan: Beytü'l-Efkârî'd-Düvelî, 2005), 867; İzzüddin b. Ebî'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Târih* (Beyrut: Efkârî'd-Düvelî, ts.), 444.

¹⁰⁸ Halife Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyan arasında yapılan savaş (37/657)

¹⁰⁹ Sıffin Savaşı'nda (37/657) hilâfet meselesinin Kur'an'a göre çözülmek üzere hakemlere havale edilmesi işi.

¹¹⁰ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Cabîr el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, çev. Adnan Demircan (İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., 2020), 3/259.

korkusunun bazen kendisini haksızlığa uğramış hissettirdiğini ve tepki olarak lanetleme gibi sert söylemlere yol açtığını göstermektedir.

Yine kendi meşruiyetlerini sağlamaya örnek olarak Abbasilerin halifesi Ebü'l Abbas es-Seffâh'ın (öl. 136/754) Emevîlerin soykırımı uğratmasını gösterebiliriz. Abbasiler, özellikle Haşimoğullarının ve İmam Ali'nin intikamını almak için Emevîleri yok etme politikasını izlemişlerdir. Bu strateji Emevîlerin hilafet üzerinde daha fazla hak iddia etmesini engellemeyi amaçlıyordu.¹¹¹ Bu intikam ünlü bir komutan olan Süleyman b. Hişâm'ın öldürülmesiyle başlamıştır.¹¹² Ebü'l-Abbas, Emevî ailelerinin mallarını geri vereceğini, onları kaydettirip divanlara yazdırarak atıyyelerini vereceğini vaad ederek, Ebû Futrus nehri kenarında bir ziyafet düzenlemiştir. Ancak bu vaatlerin aksine, ziyafete katılan Emevî ailesinin 80 bireyini öldürmüştür.¹¹³ Bazı kaynaklarda Abbasilerin daha da ileri giderek Emevî halifelerinin kabirlerini kazıp cesetlerine işkence yaptıkları kaydedilmiştir.¹¹⁴ Abbasilerin, Emevîleri temizleme politikası Şam, Basra, Filistin ve Hicaz'da da devam etmiştir.¹¹⁵

Bu soykırımın asıl nedenlerinden biri Emevîler ile Hâşimoğulları arasındaki tarihsel çatışmanın devam etmesiydi. Cahiliye devrindeki Emevî-Hâşimî çekişmesi İslam'ın ilk yıllarında ciddi bir siyasi gerilim yaratmıştı. Emevîler kendi egemenliklerini sürdürmeye çalışırken Hâşimoğulları daha geniş bir hilafet iddiasına sahipti. Abbasiler Hâşimoğulları'nın temsilcisi olarak bu eski düşmanlıkları devam ettirerek Emevîleri yok etmeye çalışmışlardır. Hasan İbrahim Hasan bu soykırımla ilgili şöyle bir değerlendirmede bulubmuştur: "Abbasîlerin ilk halifesi Ebü'l-Abbas, Emevî hanedanından sağ kalanları ve taraftarlarını takip etti. Bize öyle geliyor ki bu politikaya cahiliyye devrinden beri süre gelen Hâşimî-Emevî rekabeti sebebiyle başvurmuştur. Zira Hâşimoğullarıyla Emevîler arasındaki bu husumet hala devam ediyordu" demektedir.¹¹⁶ Dolayısıyla bu soykırımın arkasındaki en önemli etken sadece siyasi bir mücadele değil aynı zamanda soyun kini ve intikam arzusudur.

3. Dinî Dayanakları

İslam tarihinde özellikle farklı mezheplerin ve Dinî akımların gelişiminde önemli bir rol oynayan bazı tarihi hadiseler lanetlemenin Dinî arka planını anlamada büyük bir etkiye sahiptir. İslam'ın erken dönemlerindeki halifelik mücadelesi, fitneler ve savaşlar, farklı mezheplerin itikadî temellerini oluştururken bu süreç özellikle tekfir ve lanetleme anlayışlarının da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hâricîler, Şiiler gibi grupların Cemel, Sıffin ve Hâkem Olayı gibi tarihi hadiseler ışığında bireylere ve gruplara yönelttikleri suçlamalar, kendi Dinî inançlarının korunmasına hizmet eden bir itikadî dışlama aracı

¹¹¹ Seyyid Emîr Ali, *Tarihi'l-Arab* (Beyrut: y.y., 1990), 177.

¹¹² Süleyman b. Hişâm'ın öldürülüşü hakkında bk. İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-siyase*, 2/123-124.

¹¹³ Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Makdîsî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-Tarih* (Paris: y.y., 1919), 6/72; Emîr Ali, *Tarihi'l-Arab*, 177.

¹¹⁴ Daha geniş bilgi için bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2002, 3/104; Ebu Zekeriyya Yezid b. Ziyad Ezdî, *Tarihu'l-Mavsıl* (Kahire: y.y., 1967), 137-38; Ebû Muhammed Ahmed İbn A'sem, *el-Fütuh* (Beyrut: y.y., 1981), 8/368-369; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Beyrut: y.y., ts.), 10/45; Selâhaddin Müneccid, *Me'satü Sükuti Dimaşk ve Nihayetü'l-Ümeviyyun* (Beyrut: y.y., 1981), 15-16; İbrahim Hasan Hasan, *İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit (İstanbul: y.y., 1987), 385-89.

¹¹⁵ Ebû Amr eş-Şeybani Halife b. Hayyat, *Tarih* (Riyad: Daru Taybe, 1985), 410.

¹¹⁶ Hasan, *İslam Tarihi*, 2/385.

olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla lanetlemenin arka planında sadece kişisel düşmanlıkların değil, aynı zamanda itikadın mutlak doğruluğu iddiasının ve Dinî saflığın korunması amacıyla gösterilen dinî tavrın varlığından da söz edilebilir.

İslam tarihi boyunca özellikle ilk dört halifenin liderliklerini kabul etmeyen mezheplerin ve grupların lanetleme gerekçeleri itikadî farklılıklara dayanmaktadır. Bu durum mezheplerin halifelik ve imamet meselesine nasıl yaklaştıklarına ve İslam toplumundaki Dinî hakikatlere dair çeşitli yorumlarına göre şekillenmiştir.

Örnek vermek gerekirse Hâricîler, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imametlerini kabul etmişlerdir çünkü bu iki halife İslam'ın temel ilkelerine sadık kalmış ve adaletli bir yönetim sergilemişlerdir. Ancak diğer iki halifenin meşruiyeti meselesinde katı bir duruş sergilemişlerdir. Hz. Osman'ın son altı yıldaki uygulamaları Hâricîler tarafından aşırı şekilde eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Onlar Hz. Osman'ın yönetiminin adaletsiz olduğu ve İslam toplumunda belirli bir grubun çıkarlarını gözettiği görüşündedirler. Bu anlayış, Hz. Osman'a yönelik tekfiri beraberinde getirmiştir.¹¹⁷ Hâricîler, Hz. Osman'ı ayetlere dayanarak tekfir etmişlerdir. Örneğin Haricî-İbadî klasiği olan Sâlim bin Zekvân (öl. 100/718) *es-Sire* adlı eserinde Hz. Osman dönemi olaylarını iman-amel bağlamında değerlendirmiştir.¹¹⁸ İbn Zekvân, Hz. Osman'ın uygulamalarını ayetler ile değerlendirmiş ve onu pek çok olaydan dolayı şu şekilde tekfir etmiştir:

“Osman devlet arazilerini ve mal varlıklarını yakın akrabalarına dağıttı. Bu hareketi Allah'ın hükmüne aykırıydı çünkü Allah, O'nun dışında hüküm verenlere karşı şöyle buyurmuştur:¹¹⁹ *‘Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.’*¹²⁰ Osman, Allah'ın malını kullanarak araziler satın alıp, evler inşa etti ve bunları çocukları ve ailesi arasında paylaştırdı. Ancak Allah, *‘O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin’*¹²¹ diye hükümünü vermiştir. Ayrıca, *‘Her kim de Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse, onlar hep zalimlerdir’*¹²² buyurmuştur.”¹²³

İbn Zekvân şunları da söylemiştir:

“Hz. Osman, Allah'ın elçisinin sahabilerinden olan fakihleri görevden alıp, akrabalarından olan tecrübesiz, cahil, doğruyu bilmeyen insanları onların yerine atadı. Bu kişiler genellikle genç, bilgi yetersizliği olan ve Hz. Peygamber'in sünnetinden habersiz insanlardı; çoğu da kötü işlere bulaşmış kimselerdi. Hz. Osman kendi arzularına göre hareket ederek hatalı kararlar verdi. Oysa Allah, *‘Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır’*¹²⁴ diye buyurmuştur. Ayrıca, *“Eğer sana cevap veremezlerse, bil ki onlar sırf heveslerine*

¹¹⁷ Geniş bilgi için bk. Adem Lök, “İlk Dönem Hâricî Kaynaklarına Göre Hz. Osman”, *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* II, sy 1 (2014): 137-50.

¹¹⁸ Salim b. Zekvan, *es-Sire: bir Harici / İbadi Klasiği* (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 58-65.

¹¹⁹ Salim b. Zekvan, *es-Sire: bir Harici / İbadi Klasiği*, 58.

¹²⁰ el-Mâide 5/44

¹²¹ el-Haşr 59/7

¹²² el-Mâide 5/45

¹²³ Salim b. Zekvan, *es-Sire: bir Harici / İbadi Klasiği*, 59.

¹²⁴ es-Sâd 38/26.

uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir! Elbette Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez"¹²⁵ âyeti de bu durumu açıklamaktadır."¹²⁶

Hz. Osman'ın halife döneminde önemsedığı yönetim anlayışı sosyolojideki "nepotizm" tanımıyla ilişkilidir. Nepotizm, bir bireyin niteliklerine bakılmaksızın akrabalık ilişkileri esas alınarak devlet kadrolarında istihdam edilmesi veya 'akraba kayırmacılığı' diye tanımlanabilir.¹²⁷ Hz. Osman da başta devlet kâtibi olmak üzere devletin önemli kademelerine kendi ailesine mensup kişilerden atamalar yapmıştır.¹²⁸ Böylece Hz. Osman'ın nepotizm merkezli siyaset bir benimsediğı gündeme gelmiştir. Hâricîler, Hz. Osman'a karşı çıkarken, aslında nepotizme yani "akraba kayırmacılığına" karşı olduklarını savunmuş ve yukarıdaki ayetlerle değerlendirerek onu tekfir etmişlerdir.

Hz. Ali'nin Sıffin Savaşında hakem tayini Hâricîler tarafından büyük bir sapma olarak değerlendirilmiş ve bu durum onun da tekfir edilmesine yol açmıştır.¹²⁹ Hâricîlere göre Hz. Ali, iki hakemin hükmüne bağlı olarak Muaviye ve askerlerine karşı Allah'ın helal kıldığı savaşı haram kılmıştır.¹³⁰ Hz. Ali'ye yönelik eleştiriler daha ileri gitmiş, onu ve taraftarlarını küfürle suçlamaya kadar uzanmıştır. Hâricîlerin Nehrevan köprüsünde toplanıp diğer Müslümanlara gönderdikleri mektupta şöyle yazmaktadır: "Bizim davetimize uyanlar, Allah'ın emri konusunda insanları hâkim tayin ettiler. Allah'ın kitabı ve Resulünün sünneti dışında hüküm verdiler. Bu yüzden küfre düşürler (fe keferû) ve doğru yoldan uzaklaştılar. Biz de aynı şekilde onlardan uzaklaştık."¹³¹ Hâricîlerin bakış açısından hakemlik gibi bir karar itikadî açıdan nassa aykırılık olarak görülmüş dolayısıyla Hz. Ali ve tahkim hadisesine katılanların tamamı tekfir edilmiştir.¹³²

İmamiye Şiası ise halifelik meselesine çok farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Şia imametinin nass ile tayin edildiğine inanmaktadır ve Hz. Ali'nin Allah tarafından belirlenen tek gerçek imam olduğuna dair kesin bir inanç taşımaktadır. Şia'nın inancına göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman, Hz. Ali'nin imamet hakkını gasp etmişlerdir. Bu sebeple İmamiye Şiası kaynaklarında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a halife denilse de imam denilemez. Çünkü onlarda bu kişilerin zalim ve gâsıp oldukları inancı hâkimdir. İmam Ali'nin hak ettiği bir imamet gaspı hem Dinî bir ihlal hem de itikadî bir sapma olarak kabul edilmektedir.¹³³ Zira Şii kaynaklarında Hz. Peygamber'in, "Benden sonra Ali ile halifelik konusunda çekişenler kâfirdirler. Allah ve Resulüne harp etmişlerdir. Ali konusunda şüpheye düşen kâfirdir"¹³⁴

¹²⁵ el-Kasas 28/50.

¹²⁶ Salim b. Zekvan, *es-Sire: bir Harici / İbadi Klasığı*, 61.

¹²⁷ Arzu Özkanan, "Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma", *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi* 2, sy 4 (2015): 10-11.

¹²⁸ Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd b. Venend Dîneverî, *Ahbârü't-tvâl* (Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, ts.), 201.

¹²⁹ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 175-76; Harun Yıldız, "Haricilerin Temel Görüşleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 9 (1997): 352.

¹³⁰ Ebû Said Muhammed b. Said el-Ezdî Kalhâtî, *el-Firakü'l-İslamiyye min hilalil'keşf ve'l-beyan* (Tunis: el-Camiatü't-Tunisiyye Merkezî'd-Dirasat ve'l-Ebhas ve'l-İktisadiyye ve'l-İctimaiyye, 1984), 2/249-250.

¹³¹ Dîneverî, *Ahbârü't-tvâl*, 204.

¹³² Ahmet Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989): 172.

¹³³ Cemaledin Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar el-Hillî, *el-Babü'l-Hadi Aşer* (Tahran: y.y., 1365), 187; Mehmet Salih Arı, "İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife" (Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2002), 341-42.

¹³⁴ Nurullah el-Hüseyni el-Mar'aşi et-Tüsterî, *İlhakü'l-hak ve izhakü'l-batıl* (Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'aşi, 1986), 7/331; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk es-San'ani, *el-Musannef* (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi, 1983), 28/83.

anlamında sözlere rastlanmaktadır. Yine Şii kaynaklarına göre üç halife de Hz. Peygamber'e vahiy gelmeden önce kâfirdirler. Oysa ayet-i kerimeye göre Allah'ın imamet ahdi, zalimlere erişmez.¹³⁵ Dolayısıyla onlara göre her üçü de halifelğe layık değildir.

Lanetlemenin itikadî nedenleri, halifelik meselesine mezheplerin yaklaşımındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Hâricîler Hz. Ali'nin hakemliğe başvurusu ve Hz. Osman'ın adaletsiz yönetimi nedeniyle bu kişileri tekfir etmişlerdir. İmamiyye Şiası Hz. Ali'nin imametinin gasp edilmesi ve diğer üç halifenin zalim olması gerekçesiyle bu halifelere karşı sövmelerde bulunmuşlardır. Bu iki mezhep halifelik meselesini farklı bir itikadî perspektifle ele almış ve lanetleme anlayışları bu itikadî farklılıkların bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.

İslam tarihinde lanetlememin arka planında yer alan diğer olaylar ise Cemel, Sıffin ve Hâkem Olaylarıdır. Bu tarihi hadiseler mezheplerin ve Dinî akımların şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır ve zamanla farklı grupların birbirine karşı duyduğu dışlama ve tekfir anlayışlarını da derinleştirmiştir. Bu olaylar hem Dinî hem de siyasi bağlamda büyük bir bölünmeye yol açmış ve mezheplerin farklı tutumlar sergilemesine neden olmuştur. Dolayısıyla lanetlemenin ve tekfir anlayışının bu olaylar üzerinden değerlendirilmesi, mezhep farklılıklarının itikadî temellerini ve tarihsel kökenlerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Cemel Olayı ve Sıffin Savaşı İslam toplumunda önemli bir fitne dönemi başlatmış ve halifelik mücadelesi ve imamet konularında derin ayrılıklara yol açmıştır. Özellikle Hz. Ali'nin ve Hz. Âişe'nin karşı karşıya geldiği Cemel Savaşı taraflar arasındaki politik ve Dinî anlaşmazlıkların keskinleşmesine neden olmuştur. Şii düşüncesine göre Hz. Âişe ve onun yanındaki sahabiler (örneğin Talha, Zübeyir ve Ebû Hureyre) Cemel'de Hz. Ali'ye karşı savaşıp halifelik ve imamlık konusunda yanlış bir tutum sergilemişlerdir.¹³⁶ Şii düşüncesi bu kişileri "nâsibî" olarak kabul eder ve onlara karşı derin bir düşmanlık besler.¹³⁷ Nâsibî terimi Hz. Ali'nin düşmanı olarak bilinen kişiler için kullanılan bir ifadedir.¹³⁸ Cemel ve Sıffin olaylarında Hz. Ali'nin karşısında yer alan sahabiler Şii bakış açısına göre sadece politik değil aynı zamanda itikadi bir sapma içerisinde yer aldıkları lanetlemenin kapsamına onlar da girmiştir.

Hâricîler ise Hz. Ali'yi Tahkim hadisesinden dolayı tekfir etmişlerdir. Onlar için hakemlik kabul edilemez çünkü İslam'ın temel ilkelerinin insanların kararlarıyla hiçbir şekilde değişmeyeceği görüşündeydiler. Hâricîler Hz. Ali'yi itikadî olarak sapmış ve dinî kurallara aykırı davranan bir lider olarak değerlendirmiş ve bu sebeple onu tekfir etmişlerdir.¹³⁹ Bu tekfir itikadî bir dışlama anlayışının en bariz örneklerinden biridir. Hâricîler hem Hz. Ali'yi hem de onun hakemliği kabul edenleri tekfir etmişler ve böylece lanetleme anlayışlarını derinleştirmişlerdir.¹⁴⁰

¹³⁵ el-Bakara, 2/124.

¹³⁶ Hanifi Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler* (İstanbul: MANA Yayınları, 2024), 77-79, 264.

¹³⁷ Kin ve düşmanlık besleyenler.

¹³⁸ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 215-16.

¹³⁹ Akbulut, "Hâriciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", 399; Damla Taşdemir, "Türkiye'de Selefi Hareket ve Dini Radikalizm" (Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi, 2016), 9.

¹⁴⁰ Akbulut, "Hâriciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", 399; Taşdemir, "Türkiye'de Selefi Hareket ve Dini Radikalizm", 9.

Sonuç olarak Cemel, Sıffîn ve Hâkem Olayı gibi tarihi hadiseler İslam toplumunun mezheplerini ve Dinî anlayışlarını şekillendirirken lanetleme ve tekfir anlayışlarını da etkilemiştir. Bu olaylar sadece birer politik çekişme olmanın ötesine geçmiş ve derin itikadî ayrılıklara yol açmıştır. Şiilik ve Haricilik mezhepleri bu hadiseler üzerinden lanetlemenin ve tekfirin temellerini atmışlar bu anlayışlarını itikadî güven ve doğru liderlik anlayışına dayandırmışlardır.

Dolayısıyla bu tarihi olaylar sadece birer tartışma konusu değil aynı zamanda itikadî sapmaların ve lanetlemenin başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Böylece bu olaylar lanetlemeye zemin hazırlayarak lanetleme olaylarına neden olmuştur. Bu hadiselerle ilgili örnekleri ikinci bölümde geniş bir şekilde ele alacağız.

İkinci Bölüm

Lanetleme Olgusunun Özellikleri

Özet

Bu bölümde, lanetleme olgusunun temel özellikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu kısımda ilk olarak lanetleyen ve lanetlenen taraflar incelenmekte; Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemlerinden örnekler verilmekle birlikte, özellikle Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan ve Emevîler döneminde kurumsallaşan sistematik lanetleşme süreci detaylandırılmaktadır. Bölümde, lanetleme eylemlerinde kullanılan “la’n” (lanet), “sebb” (sövme), “şetm” (hakaret) ve “tekfir” (küfürle suçlama) gibi dışlayıcı ifadeler tek tek analiz edilmektedir. Lanetleme pratiklerinin süreleri, anlık tepkiler (kısa süreli) ve yıllarca devam eden politikalar (uzun süreli) olarak sınıflandırılmaktadır. Bu dışlayıcı söylemlerin yayılmasında kullanılan araçlar ise hutbeler, mektuplar ve kıssalar olarak belirtilmekte; bilhassa hutbelerin siyasi bir propaganda aracına nasıl dönüştürüldüğü vurgulanmaktadır. Son olarak, bu eylemleri engellemeye yönelik çabalara ve lanetlemenin bir sonucu olarak uygulanan sürgün cezasına değinilmektedir.

Chapter 2

Characteristics of the Phenomenon of Cursing

Abstract

This section examines the fundamental characteristics of the phenomenon of cursing in detail. First, the parties involved in cursing are examined; examples are given from the periods of the Prophet Muhammad and the Four Caliphs, but particular attention is paid to the systematic process of cursing that took place between Ali and Muawiya and became institutionalized during the Umayyad period. The section analyzes the exclusionary expressions used in cursing actions, such as “la’n” (curse), “sebb” (insult), “şetm” (abuse), and “tekfir” (accusing of blasphemy), one by one. The duration of cursing practices is classified as immediate reactions (short-term) and policies that continue for years (long-term). The tools used to spread these exclusionary discourses are specified as sermons, letters, and stories; in particular, emphasis is placed on how sermons were transformed into a political propaganda tool. Finally, the book addresses efforts to prevent these actions and the exile penalty imposed as a result of condemnation.

İlk dönem İslam düşüncesinde lanetleme olgusunun görünen ya da görünmeyen pek çok özelliği bulunmaktadır. Kitabın bu bölümünde söz konusu özelliklerden bazıları ele alınarak başlıklar halinde incelenmiştir.

1. Lanetleyen ve Lanetlenen Taraflar

Hz. Peygamber (s.a.s.), Müslümanların birbirlerine beddua etmelerini, lanet etmelerini ve kötü dileklerde bulunmalarını şiddetle yasaklamıştır. Hz. Peygamber'in bu konuda söylediği “Birbirinize Allah'ın laneti, gazabı ve cehennem temennisiyle bedduada bulunmayın”¹ ve “Mümin ne ayıplayıcı ne lanetçidir ne kaba ve çirkin söyler ne de hayâsızdır”² hadisleri İslam toplumunda karşılıklı saygı ve kardeşlik anlayışının temellerini atmaktadır. Bu hadisler, Müslümanlar arasındaki ilişkilere zarar verebilecek her türlü olumsuz tavırdan kaçınılmasını hedeflemektedir.

Ancak, Hz. Peygamber'in bu tavsiyelerine rağmen zamanla sahabeler ve sonraki Müslüman nesiller arasında birbirlerine lanet etmeler, hakaretlerde bulunmalar ve hatta bazı durumlarda tekfir etme gibi davranışlar gözlemlenmiştir. Özellikle İslam toplumunun erken dönemlerinde farklı siyasi ve Dinî görüşlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu tür sert ifadeler ve olumsuz davranışlar sıkça yaşanmıştır. Sahabeler arasında bile zaman zaman fikir ayrılıkları ve anlaşmazlıklar, birbirlerine yönelik sert dil kullanımına ve lanet etmeye yol açabilmiştir.

Unutulmamalıdır ki, sahabeler de nihâyetinde birer insandı ve insan olmanın getirdiği zaaflarla zaman zaman hata yapmaları mümkündür. Hz. Peygamber'in öğretilerine sadık kalmaya çalışmış olsalar da iç içe geçmiş toplumsal ve siyasi meseleler zaman zaman onları kendi aralarında sert dil kullanmaya yönlendirmiştir. Ancak bu tür örnekler, İslam toplumunun ilk yıllarında yaşanan geçici durumlar olup, genel olarak İslam'ın kardeşlik ve hoşgörü temellerine ters düşen bir davranış olarak kabul edilmiştir.

1.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Dönemi Lanetleme Örnekleri

Hz. Peygamber dönemi, İslam'ın değerlerinin şekillendiği önemli bir zaman dilimidir. Bu dönemde bazı davranışların kınanması, ahlaki değerlerin korunması ve toplumun düzeninin sağlanması amacıyla lanetleme olayları yaşanmıştır. Bu bölümde Hz. Peygamber döneminde uygulanan lanetleme olayları ele alınacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in kendisinin uyguladığı örnekler de sunulacaktır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in lanetleme konusundaki yaklaşımı da detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır.

Hakem b. Ebû'l-Âs (öl. 31/651), Hz. Peygamber'in düşmanlarından biri olarak tanınır ve Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'e eziyetleriyle bilinir. Hz. Osman'ın amcası ve Emevî Halifesi I. Mervân'ın (öl. 65/685) babasıdır. Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'le alay edip, aleyhinde konuşmuştur ve ona çeşitli eziyetler yapmıştır. Fetih günü Müslüman olduğunu ilan etse de Hz. Peygamber'e yönelik eleştirileri devam etmiştir. Hakem, Hz. Peygamber'in davranışlarını taklit etmiş, kapısını dinleyerek elde ettiği Peygamber'in özel bilgilerini yaymaya devam etmiştir. Bir defasında Hz. Peygamber, eşlerinden birinin evinde bulunduğu sırada Hakem yanına gelmiştir. Hz. Peygamber, elinde mızrakla evinden çıkarak şöyle demiştir: “Bu kertenkele gibi adamdan beni kim

¹ Ebû Dâvud, “Edeb”, 45; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 48.

² Müslim, “Birr ve Sıla”, 86.

من عذيري من هذه الوزعة؟ لو أدركته، لفقات) (عينه) ve sonra ona ve çocuklarına lânet okuyup (ولعنه) onun Medine'den sürülmesini sağlamıştır. Hz. Osman, halife olmasının ardından Medine'ye sürülen Hâkem'i çocuklarıyla birlikte sürgünden geri getirmiştir. Bu da zamanında Hz. Osman'ın eleştirilen davranışlarından biri olarak sayılmıştır.³

Hz. Peygamber'in Hâkem'e uyguladığı lanetleme, sadece kişisel bir düşmanlık değil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunması amacı taşıyan bir tepki olarak da ele alınabilir. Hakem gibi bireylerin davranışları, toplumsal huzuru bozabilir. Hz. Peygamber'in sergilediği sert tepki toplumda benzer eylemlerin önlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu lanetleme olayı ahlaki değerlerin korunmasını hedeflemiş de olabilir. Hâkem'in alaycı davranışları ve Hz. Peygamber'i hedef alması, toplumda bir huzursuzluk yaratma potansiyeline sahipti. Böyle bir tutumun, diğer bireyleri de cesaretlendirmesi ve benzer davranışların yaygınlaşmasına yol açması muhtemeldi. Hz. Peygamber, bu tür davranışları kınayarak, toplumun ahlaki yapısını sağlamlaştırmayı amaçlamıştır.

Recî Vak'ası ve Bi'rîmaûne olayları İslam tarihinin ilk yıllarında yaşanan trajik olaylardır. Recî Olayı, 6. yılın sonlarına doğru Hz. Peygamber'in gönderdiği 70 sahabinin, Mürise kabilesi tarafından pusuya düşürülmesiyle yaşanan bir olaydır.⁴ Bi'rîmaune olayı ise, 6. yılın sonlarına doğru gerçekleşmiş ve Hz. Peygamber'in İslam'ı yaymak amacıyla gönderdiği 70 sahabinin, Benu Amir kabilesi tarafından pusuya düşürülüp şehit edilmesiyle sonuçlanmıştır.⁵ Bu iki olay, İslam tarihinde Hz. Peygamber ve sahabileri için derin bir üzüntü kaynağı olmuştur. Bu büyük üzüntüden sonra Hz. Peygamber otuz veya kırk gün sabah ve fitr namazlarında hainlere karşı lanet okumuştur. Bazı rivayetlere göre beş namaz vaktinden sonra beddualar da etmiştir.⁶ Hz. Peygamber'in Recî Olayı ve Bi'rîmaûne sonrası lanet etmesine bu ihanetlere karşı duyduğu derin üzüntü ve öfkenin sebep olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Müslümanların güvenliğini sağlamak ve adalet duygusunu korumak güdüsüyle böyle bir tepki vermesi son derece doğal bir davranıştır. Hz. Peygamber'in laneti, derin acı ve kayıp hissiyle dolu bir manevi tepkiyi de yansıtmaktadır. Sahabilerin kaybı sadece bireysel bir kayıp değil, aynı zamanda Müslüman topluluğunun birlikteliği açısından da önemli bir zayıflamayı ifade etmektedir. Dolayısıyla bu duygusal tepki Hz. Peygamber'in sahabilerine olan bağlılığını ve onlara duyduğu saygıyı da göstermektedir.

Başka bir lanetleme hadisesi de Beni Kaynuka gazvesinde gerçekleşmiştir. Yahudiler anlaşmayı bozunca Hz. Peygamber onları kuşatmıştı. On beş gün muhasara altında kalan Yahudiler, sonunda teslim olmuş ve tutuklanıp bağlanmaları için Münzir b. Kudâme görevlendirilmiştir. Bu sırada münafık İbn Übeyy, Hz. Peygamber'e yaklaşıp, geçmişte kendini koruyan büyük bir asker gücünü anarak, bu gücü bir anda yok etmenin zorluğunu hatırlatmıştır. Aynı zamanda yenilmekten korkup korkmadığını sormuştur. Ancak Hz.

³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/187-188.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b Vâkid el-Esemî el-Vâkidî, *el-Megazi*, (Beyrut: Âlemül'l-Kütüb, 1984), 1/354; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2020, 1/482.

⁵ Vâkidî, *el-Megazi*, 1/346-353; Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1955), 3/183-189.

⁶ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 296, 340.

Peygamber, onu sert bir şekilde uyarılmış, düşmanlarının mallarına el koyarak onlara lanet edip (لَعْنَهُمُ اللَّهُ وَلَعْنَهُمُ) Yahudileri Şam'a sürmüştür.⁷

Hız. Peygamber'in Yahudilere lanet etmesi, onların anlaşmayı bozmaları ve topluma karşı duyulan güvenin zedelenmesi üzerine gelişen bir durum olarak değerlendirilebilir. Yahudilerin ihanetleri, sadece Hız. Peygamber'e değil, aynı zamanda Müslüman toplumun bütünlüğüne de bir tehdit oluştuyordu. Hız. Peygamber'in Yahudilere lanet etmesi ve ardından onları sürgüne göndermesi, adaletin sağlanması ve toplumun güvenliğinin korunması amacıyla yapılmış olabilir. Lanet, bu ihanetin ciddiyetini vurgularken, toplumsal düzenin bozulmasına karşı bir tepki olarak da değerlendirilebilir. Bu, sadece bir cezalandırma şekli değil, aynı zamanda gelecekte benzer ihanetlerin önlenmesi için uygulanan bir yöntem de olabilir. Sürgün, ihanetin sonuçlarını somut hale getirerek güvenlik tehdidini ortadan kaldırmayı hedefine yöneliktir. Yani lanet ve sürgünün, birlikte işleyen bir adalet mekanizma olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle Hız. Peygamber lanetle bu davranışın kabul edilemez olduğunu vurgularken, ardından sürgünle düşmanların etkisini tamamen yok ederek Müslüman toplumun huzurunu sağlamaya çalışmıştır.

1.2. Sahabilerin Birbirlerine Sövmeleri

Sahabenin birbirlerine lanet, sebb, şetm ve benzeri kavramlarla hakaret ettiklerine dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde zaman zaman sahabe arasında anlaşmazlıklar ve sert tartışmalar yaşandığı, bunun sonucunda da birbirlerine ağır sözler sarf ettikleri belirtilmektedir.

Aktarılan bir rivâyete göre Hız. Halid b. Velîd ile Hız. Abdurahman b. Avf arasında Benî Cezîme⁸ olayı hakkında bir konuşma gerçekleşmiştir. Abdurahman b. Avf, Halid b. Velîd'i İslâm'da bir cahiliye fiili işlemekle suçlamıştır. Halid ona karşılık vererek sadece Abdurahman'ın babasını onlar öldürttükleri için intikamını aldığını söylemiştir. Abdurahman ise onun yalancı olduğunu, asıl kendisinin (Abdurahman'ın) babasının intikamını aldığını, Halid'in ise kendi kardeşi olan el-Fakig b. Muğire'nin intikamını aldığını söylemiştir. Bu tartışmadan dolayı Halid, Abdurahman'a sövmüştür (سَوَّمَ). Bunu duyan Hız. Peygamber: "Sakin ol Ey Halid! Ashabımı rahat bırak. Şayet senin Uhud dağı kadar altının olsa ve onu Allah yolunda harcasan ashabımdan bir kişinin ne akşam yürütmesine ne de sabah yürütmesine ulaşamazsın." buyurmuştur.⁹

Hız. Peygamber'in bu sözleri, maddi servetin ve dünyanın zenginliklerinin sahabenin yüksek ahlaki ve manevi değerleriyle kıyaslanamayacağını ifade etmektedir. Hız. Peygamber burada İslâm'daki asıl değerlerin mal, mülk ve servet değil; iman, sadakat, fedakârlık ve Allah yolunda yapılan özverili çabalar olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Halid b. Velîd'in

⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/365-366.

⁸ Hız. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra çevredeki bazı kabileleri İslâm'a davet amacıyla Hâlid'i 350 kişilik bir ordunun komutasında Benî Cezîme kabilesi üzerine gönderdi. Kabile mensuplarının "Dinimizi değiştirdik" sözlerinden Müslüman olduklarına ikna olmayan Hâlid b. Velîd onların öldürülmesini emretti. Bu olaya çok üzülen Hız. Peygamber "Allah'ım! Ben Hâlid'in yaptıklarından beriyim" dedi ve Hız. Ali'yi Cezîme kabilesine gönderip öldürülen otuz kişinin diyetlerini ödedi. Ancak, Hâlid'i kınamakla birlikte cezalandırmadı ve kumandanlık görevinden de azletmedi. Bk. Halife b. Hayyat, *Tarih*, 87-88; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1981), 267; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât'l-kebir*, 2/136-137; Taberî, *Tarihü'l-ümme ve'l-müluk*, 3/66-68; İbn Keşîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 6/598-600.

⁹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2/431.

Uhud savaşını müşrik olarak katıldığı, Abdurahman b. Avf'ın ise Müslümanlar safında yer aldığını ve ilk Müslüman olarak bilindiği gerçeğini esas almış olabilir. Dolayısıyla Mekke dönemindeki Müslümanların İslam için verdikleri emek ve fedakârlıkların büyüklüğüne bir takdir olarak ve Halid'in onlara fedakârlık düzeyine saygı gösterilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Sahabenin arasındaki sebbetmelere diğer bir örnek Hz. Peygamber'in eşlerinin arasında gerçekleşmiştir. Rivâyete göre Hz. Peygamber'in hanımları, zaman içinde iki gruba ayrılmışlardır. İlk grupta Âişe, Hafsa (öl. 45/665), Safiyye (öl. 50/670) ve Sevede (öl. 23/644) yer alırken, ikinci grupta ise Ümmü Seleme (öl. 62/681) ve diğer hanımları bulunmaktadır. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in Âişe'ye olan sevgisini bildiklerinden, ona hediye vermek istediklerinde genellikle Hz. Âişe'nin evinde bulunduğu zamanı beklerlerdi. Bu durum, Hz. Peygamber'in diğer hanımlarını rahatsız etmişti. Bunun üzerine ilk olarak Ümmü Seleme, Hz. Peygamber'e giderek hanımlarının hoşnutsuzluklarını dile getirdi. Ümmü Seleme birkaç kez bu isteği iletince, Hz. Peygamber ona şöyle dedi: “Âişe hakkında bir şey söyleyip de bana eziyet verme; çünkü bana vahiy, hiçbir kadının evinde bulunduğum bir sırada gelmez, yalnızca Âişe'nin evinde vahiy iner.” Sonrasında, diğer hanımların talepleri üzerine bu durumu bir kez de Hz. Fâtıma'ya iletili. Hz. Peygamber ona, “Ey kızım! Benim sevdiğimi sen de sevmey misin?” şeklinde cevap verdi. Ümmü Seleme de son çabasını kullanarak Zeyneb bint Cahş'a yönelerek onun da bir şey söylemesini istedi. Zeyneb, “Ey Allah'ın Elçisi! Kadınlar, İbnü Ebî Kuhâfe'nin kızı hakkında Allah'tan adalet istiyorlar” diyerek Âişe'yi eleştirdi. Hz. Peygamber, bu sözler karşısında Âişe'ye bakarak, bir tepki gösterip göstermeyeceğini gözlemledi. Âişe, Zeyneb'in sözlerini susturdu. (فتكلمت عائشة ترد على زينب) Bunun üzerine Hz. Peygamber de Hz. Âişe'nin, Hz. Ebû Bekir'in kızı olduğunu söyleyerek Hz. Âişe'ye karşı olan sevgisini açıkça ifade etti.¹⁰

Hız. Zeyneb ile Hz. Âişe arasında başka bir sebb olayı daha gerçekleşmiştir. Hz. Âişe ile Hz. Zeyneb birlikte otururken Hz. Peygamber içeri girip Hz. Âişe'ye eşler arasında olabilecek bir hareket yapmıştır. Hz. Âişe de Hz. Zeyneb'in var olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Zeyneb, Hz. Âişe'ye kötü bir söz söylemiştir (تَفَحَّمَ). Hz. Peygamber'in uyarmasına rağmen Hz. Zeyneb durmamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Âişe'ye ona karşılık vermesini buyurmuştur.¹¹ Bu rivayetlerde geçen Hz. Peygamber'in eşleri arasında görülen sebbetmelerin en yaygın sebeplerinden biri, duygusal kıskançlık ve Hz. Peygamber'e aşırı bağlılık ve paylaşılamama olabileceğini göstermektedir. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in en çok sevdiği eşi olarak biliniyordu ve bu durum, diğer hanımlarında kıskançlığa yol açabilmekteydi. Bu olay, kıskançlığın insanların birbirlerine karşı olumsuz duygular beslemesine, hatta zaman zaman hakaret etmeye kadar varan davranışlara yol açabileceğini göstermektedir.

Başka bir örnek ise Ebû Zerr'in (öl. 32/653) sebbetmesidir. Rivâyete göre Ebû Zerr bir sahabe annesi a'cemî olduğundan dolayı sebbetmiştir (سابت رجلا). Bunu duyan Hz. Peygamber, Ebû Zerr'in cahiliyet izi bulunan bir adam olduğunu söyleyerek ona kızmıştır.¹²

¹⁰ Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 83.

¹¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 1.

¹² Müslim, “Eymân”, 38.

Başka bir kaynakta Ebû Zerr'in sebbettiği kişinin Bilal b. Rabah el-Habeşi (öl. 20/641) olduğunu belirtilmektedir. Rivâyette Ebû Zerr'in, Bilal'ın annesi zenci olduğu için "Ey kara kadını oğlu" (يَا ابْنِ السَّوْدَاءِ) dediği nakledilmektedir.¹³ Ebû Zerr'in sebbetmesi, cahiliye kültürünün ve ırkçı kalıntıların İslam'a girmiş olsalar da bazı sahabenin davranışlarında nasıl etkili olabildiğini gösteren bir olaydır. Bu durum, İslam'ın ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadeledeki kararlılığını ve insanları daha üstün bir ahlaka yönlendirme amacını ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in bu tür davranışlara gösterdiği tepki, tüm Müslümanların eşit olduğunu vurgulayan önemli bir mesajdır.

1.3. Dört Halife Dönemi

Dört Halife dönemi, İslam tarihinin en önemli ve etkili dönemlerinden biridir. Bu dönemde hem yöneticilerin hem de halkın davranışları İslam toplumunun geleceğini şekillendirmiştir. Lanetleme, bu dönemde farklı bağlamlarda yer almış bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde iktidar mücadelesi, dinî doğrular ve toplumsal düzenin korunması amacıyla bazıları lanetleme diline başvurmuştur. Ancak bu lanetlemeler bazen insani sınırları zorlayan ve sadece dinî veya siyasi gerekçelere dayanmayan şekillerde de kendini göstermiştir.

Hz. Ebû Bekir'in lanetlemesine örnek verecek olursak 9/630 yılında Hz. Peygamber'in temsilen hac ibadetini yerine getirmek üzere Müslümanlara liderlik ettiği sırada gerçekleşmiştir. Erzak yüklü devenin kaybolması sonucunda Hz. Ebû Bekir, hizmetçisini ihramlı olduğu hâlde dövdüğü nakledilmektedir. Hz. Peygamber, bu durumu görüp şaşkınlıkla "Şu ihramlıya bakın, ne yapıyor!" demiştir.¹⁴ Veda Haccı sırasında meydana gelen bu olay, onun insani yönünü ve aynı zamanda disiplini sağlamak için bazen sert tutumlar sergileyebileceğini göstermektedir.

Hz. Ebû Bekir'in insani yönünü gösteren bir diğer örnek ise bir seferde sahabeden birine ağır bir şekilde hakaret etmesi ve sonrasında özür dilemesiyle ilgilidir. Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) naklettiği rivâyete göre bir savaş sırasında savaşın gerginliğinden dolayı Hz. Ebû Bekir'in bir sahabeye ağır sözler sarf ettiği nakledilmektedir. Ancak kısa bir süre sonra bu sözlerinin yanlış olduğunu fark ederek hemen özür dilemiş ve kendisini affettirmiştir.¹⁵ Bu olay, Hz. Ebû Bekir'in bir insan olduğunu ve zaman zaman öfkesini kontrol etmekte zorlandığını göstermektedir. Bu durum aslında oldukça doğaldır, çünkü insan her zaman duygularını tamamen kontrol edebilen bir yapıya sahip olmayabilir. Hz. Ebû Bekir de nihâyetinde bizler gibi bir insandı ve dolayısıyla böyle bir hata yapma potansiyeline sahipti. Bu olay onun insani yönlerini ortaya koyarken, aynı zamanda büyüklüğünün ve olgunluğunun da bir göstergesidir, zira hatalarını fark edip özür dileyebilmiş ve ders alabilmiştir.

Hz. Osman dönemi, halifelik tarihinde en fazla iç çatışmaların yaşandığı dönemlerden biridir. Hz. Osman'ın halife olmasıyla birlikte Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe ile olan gerginlikleri artmıştır. Ulaştığımız rivâyete göre, Ammar b. Yasir'in (öl. 37/657) halife tarafından dövüldüğü nakledilmektedir. Kendisine atılan dayığı hazmedemeyen Ammar,

¹³ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefi el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî şerhu Sahihî'l-Buhârî* (Beyrut: Dâr İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1431), 1/208.

¹⁴ Mehmet Azimli, *Hz. Ebubekir Dört Halifeyi Farklı Okumak* (Ankara Okulu Yayınları, 2011), 42.

¹⁵ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008), 4/58.

Hızlıca terk ettiğini söyleyerek Osman'a karşı sert bir tutum sergilemiştir. Hz. Âişe bu olayı öğrendiğinde halkı da etkilemeye çalışarak, Osman'ın hadleri terk ettiğini söylemiştir. Hz. Âişe böylece bu ifadeleri kullanarak halkın da bu muhalefete katılmasını sağlamaya çalışmıştır. Halife Hz. Osman, bunun üzerine Hz. Âişe'ye onun evde oturmakla emrolunduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Bu sözler karşısında ortam gerilmiş, insanlar arasında büyük bir tartışma çıkmış ve herkes birbirine girmeye başlamıştır. Bu olayın Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlar arasındaki ilk büyük kargaşa olduğu söylenmektedir.¹⁶ Bir başka olayda Mekke'de Hz. Âişe'nin çadırında bulunan bazı kişiler ondan aldıkları cesaretle Hz. Osman'ın oradan geçmesi sırasında ona lanetler yağdırmış ve ağır hakaretlerde bulunmuşlardır. Bu hakaretleri duyan Halife Osman, durumu fark etmiştir.¹⁷

Başka bir rivayette ise halife Hz. Osman ile Hz. Âişe arasında maaş ödemeleri konusunda bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Maaşı geciken Hz. Âişe, Halife'ye karşı sert bir şekilde eleştiride bulunarak "Halkını adaletsiz bir şekilde yönettin, emaneti kötüye kullandın, aileden en kötülerini toplumun başına getirdin. Allah, senin suyunu kesip bereketini yok etsin!" şeklinde ağır sözler sarf etmiştir. Ardından, Halife'nin boğazının kesileceği bir durumdan bahsederek onu tehdit etmiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Âişe'yi Nuh ve Lut peygamberlerinin eşlerine benzeterek ona karşılık vermiştir.¹⁸ Bu benzetme ise asıl anlamında hakaret etme anlamındadır. Zira Hz. Nuh ile Hz. Lut peygamberlerin hanımları mümin kocalarına iman etmemişler ve münafıklık yaparak müşriklerle iş birliği yapmışlardır. Bunlar hakkında Kur'an'da şöyle geçmektedir: "Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lut'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikahı altındayken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin, denildi."¹⁹

Ulaştığımız rivâyete göre bir gün Ammar b. Yasir, Hz. Osman'ın yönetimiyle ilişkilerinde sıkıntılar yaşayan ve genellikle Hz. Ali'yi destekleyen biri olarak, mescitte oturmuş ve çevresindekilerle sohbet etmektedir. O sırada Halife Hz. Osman içeri girmiştir. Ammar'ı muhalefet eden bir kişi olarak gördüğü için etrafındaki kalabalığın dağıtılmasını emretmiştir ve namaz için tekbir almaya başlamıştır. O esnada, bir kadın "Ey insanlar, dinleyin!" diyerek konuşmaya başlamıştır. Konuşmasında Hz. Peygamber'i ve onun getirdiği dini anmış, "Allah'ın emrini terk ettiniz ve Resulüne muhalefet ettiniz!" diyerek Halife'yi sert bir şekilde eleştirmiştir. Arkasından başka bir kadın da benzer şekilde konuşmuştur. Hz. Osman namazını bitirdikten sonra halka dönerek "Bu iki fitneci kadın, namazda insanları fitneye sokuyorlar. Ya bunları susturun ya da onlara kötü sözler söyleyeceğim," demiştir. Bu konuşmanın ardından söz konusu kadınların Hz. Âişe ve Hz. Hafsa olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumu duyan Sa'd b. Ebû Vakkas (öl. 55/675), Halife'nin Hz. Peygamber'in eşlerine böyle hitap etmesini hoş karşılamadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, Sad'ın üzerine yürüyünce o da mescidi terk ederek ortamdan uzaklaşmıştır.²⁰

¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-şraf*, 5/538.

¹⁷ Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe Nümejrî Basrî İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere* (Cidde: Dârü'l-İsfahânî, 1973), 14/196.

¹⁸ İbn A'sem, *el-Fütuh*, 419.

¹⁹ et-Tahrîm 66/10.

²⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 11/353-356.

Osman b. Affan hilafete gelince Ömer b. Hattab'ın Kufe'ye vali olarak vasiyet ettiği Sa'd b. Ebû Vakkas'ı azledip yerine annesinin kardeşi olan Velid b. Ukbe'yi (öl. 61/680-81) tayin etmiştir.²¹ Ancak insanlar Velid'in valiliğe gelmesiyle Hz. Osman'ın takva sahibi olan Sad'ın yerine fasık birini getirmesinden şikâyetle bulunmaya başlamışlardır.²² Bir rivâyete göre Ebû Zeyneb (öl. 20/641'den önce) ve Zühre b. Avf el-Ezdî, Hz. Osman'a Velid'in sarhoş halde insanlara namaz kıldırıldığından yakınmışlardır. İddialarının doğruluğunu ispatlamak için Velid'i takip ederek ikinci namazına gitmediğini ve evinde sarhoş halde bulduklarını Hz. Osman'a anlatmışlardır. Hz. Osman, Ali b. Ebû Talib'e ne yapmaları gerektiğini sorduğunda Ali, bu şahısların Velid aleyhine şahitlik yapmaları durumunda ona had uygulanmasını önermiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, Velid'i azledip yanına çağırıştır. Ebû Zeyneb ve Zühre b. Avf, Velid'in aleyhine şahitlik yapmışlar ve Ali, eline kamçıyı alarak Velid'e 40 kırbaç vurmaya başlamıştır. Bu esnada Velid'in, Ali'ye küfrettiği (يسبه) nakledilmiştir.²³

Hiz. Osman'ın halifeliliği döneminde gerçekleştirdiği bazı uygulamalardan dolayı bazı kişiler onun öldürülmesini caiz görmüştür.²⁴ Sonuç olarak yukarıda geçen olayların ardından Hiz. Osman öldürülmüştür. Onun ölümünden sonra ise bazı kişiler Hiz. Osman'ı küfürle itham etmiştir. Onu kâfir olarak nitelendirenlerden biri, babasının Hiz. Osman tarafından cezalandırılıp hapiste ölmesine sebep olduğu için büyük bir kin besleyen Umeyr b. Dabbî'dir. Rivayetlere göre Hiz. Osman'ın cenazesi kaldırılmaya çalışıldığı sırada çıkan kargaşadan dolayı cenaze yere düştüğünde, Umeyr b. Dabbî şöyle demiştir: "Karnı bundan daha yumuşak bir kâfir görmedim. Demek ki sen bir Dabbî'yi hapsettin, öyle mi?" Bu söz, Umeyr'in, Hiz. Osman'a duyduğu kin ve ona yönelik sert eleştirisini yansıtmaktadır.²⁵

Umeyr'in küfürlü ifadeleri, yalnızca bir siyasi veya dinî düşmanlık değil, aynı zamanda kişisel bir intikam arzusunun ve haksızlığa uğramış olmanın bir yansımasıdır. Bu durum, dinî ve siyasi meselelerin bireysel duygular ve kişisel çıkarlarla nasıl iç içe geçtiğini, insanın yaşadığı duygusal sarsıntıların zamanla dinî söylemlerle nasıl birleşebileceğini gösteren önemli bir örnektir.

Hiz. Osman'ı küfürle suçlayan şahıslar arasında Ammar b. Yasir ve Abdullah b. Veda da bulunmaktadır. Rivâyete göre Ammar b. Yasir ve Abdullah b. Veda, Hiz. Osman ile tartışırken, "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir"²⁶ ve "Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler."²⁷ gibi ayetleri zikrettikten sonra Hiz. Osman'a "Bizler küfre senden daha yakın bir kafir tanımıyoruz" demişlerdir.²⁸ Rivâyetin devamında ise, daha sert bir şekilde Hiz. Osman'ı tekfir etmişlerdir: "Allah'ın Rasülü'nün sünnetine muhalefet ettiğin ve Allah'ın indirdiğinin

²¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/550.

²² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/551.

²³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/555.

²⁴ Böyle bir kanaatte olanların arasında Abdullah b. Mes'ud, Ammar b. Yasir, Muhammed b. Ebu Huzeyfe ve Muhammed b. Ebi Bekir gibi şahıslar bulunmaktadır. Bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/525; Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 4/292; Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", 332.

²⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 12/246; Siddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 50, 150.

²⁶ el-Mâide 5/44.

²⁷ et-Tevbe 9/123.

²⁸ Ebu Ali Muhammed b. Abdülvehhab b. Sellam el-Cübbâî, *Kitabü'l-makâlât* (Amman: Mektebetü'l-Ganim, 2023), 170.

hilafına hüküm verdiği için kâfirsın. Allah seni kitabında kâfir olarak isimlendirdi.”²⁹ Hz. Osman’ın ölümünden sonra Ammar b. Yasir’in “Osman’ı öldürdüğümüz gün, onu kâfir olarak öldürdük” şeklinde bir ifade kullandığına dair rivayetler bulunmaktadır.³⁰ Bu ifadeler Ammar b. Yasir’in, Hz. Osman’ı sadece siyasi değil aynı zamanda dinî açıdan da küfürle suçladığını göstermektedir. Ammar’ın bu tür açıklamaları, özellikle onun İslam’ın temel ilkeleriyle ilgili güçlü bir duruş sergileyen bir şahsiyet olarak Hz. Osman’ın yönetimindeki uygulamalara karşı derin bir eleştiriyi ifade etmektedir.

Sonuç olarak, muhaliflerin Hz. Osman’a yönelik tekfirleri o denli ileri gitmişti ki, cesedinin Müslümanların kabristanına gömülmesini uygun görmemişler ve onun Bakî mezarlığının kenarına gömülmesine karar vermişlerdir.³¹

Hz. Osman’ın Muaviye’ye yardım etmesi için yazdığı mektupta “Medineliler küfre düştüler (كفروا)” şeklinde bir ifadede bulunduğu nakledilmektedir.³² Burada geçen “küfür” kelimesi, itikadî anlamda dinden çıkma anlamında değil, daha çok nankörlük ve isyan bağlamında anlaşılmalıdır. İbn Sa’d’ın rivâyetinde Hz. Osman’ın “Allah’ım, beni mümin kulların öldürdü” şeklindeki ifadeleri³³ bu anlamı güçlendirmektedir. Bu söz Hz. Osman’ın, onu öldürenlerin imanlı olmalarına rağmen ona karşı gösterdikleri tavrı ve isyanı bir tür küfür olarak değerlendirdiğini gösterir. Yani bu ifadenin kullanımı dinî inancı değil, daha çok toplumsal ve siyasi bağlamda bir isyanı işaret etmektedir.

Bilindiği üzere Hz. Osman’ın vefatından sonra Müslümanlar arasında tartışmalar çıkmıştır. Bunu sonucunda da Cemel savaşı meydana gelmiştir. Bu savaş sırasında rivâyete göre Hz. Ali’nin işiteceği kadar Cemel ashabının sesleri yükselmişti. Onlar Hz. Osman’ın katillerine beddua ediyor ve onları lanetliyorlardı. Bunu duyan Hz. Ali ise “Allah Osman’ın katillerine lanet etsin. Vallahi onlardan başkası onu öldürmemiştir ve onlar ancak kendilerine lanet edip kendilerine beddua ediyorlar!” dediği aktarılmaktadır.³⁴ Hz. Ali’nin bu sözleri aslında Hz. Osman’ın ölümüne zemin hazırlayan ve dolayısıyla onun ölümüne sebep olanların bedduaların etkisiyle aslında kendilerine zarar verdiklerini ifade etmektedir. Hz. Ali’nin, yaşanan olayları toplumsal ve siyasal bağlamda bir sorumluluk paylaşımı çerçevesinde değerlendirdiği ve cemiyetin bir parçası olarak sorumlu tutulması gerekenlerin kendi eylemlerinin sonuçlarıyla yüzleşmeleri gerektiğine işaret ettiği anlaşılmaktadır.

1.4. Hz. Ali - Muaviye b. Ebû Süfyan Meselesi (Emevîler Dönemi)

İslam tarihinde en önemli lanetleşme olayı Hz. Ali ile Muaviye arasında gerçekleşmiştir. Bu ikisi arasındaki lanetleşme İslam toplumunun siyasi ve sosyal yapısında önemli bir dönüm noktası olan Sıffin Savaşı’nın ardından başlamıştır. Bu süreç, ilk olarak Hz. Ali’nin halifeliliği sırasında Muaviye’nin Şam’daki valilik görevini sürdürmesi ve Hz. Ali’ye karşı duyduğu muhalefetle tetiklenmiştir.³⁵ Muaviye Hz. Osman’ın intikamını alma gerekçesiyle Hz. Ali’ye karşı bir muhalefet başlatmıştır ve bu çatışma Sıffin Savaşıyla sonuçlanmıştır.

²⁹ Cübbâi, *Kitabü’l-makâlât*, 171.

³⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî el-Bâkullânî, *Temhidü’l-evail ve telhisü’l-d-elail* (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekafiyye, 1986), 530.

³¹ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Otto Yayınları, 2021), 158.

³² Salim b. Zekvan, *es-Sire: bir Harici / İbadi Klasığı*, 63.

³³ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, 3/60.

³⁴ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, 2/40.

³⁵ Sıffin Savaşı için bk. Müzâhim, *Vak’atu Sıffin*, 120-368.

Hız. Ali ile Muaviye arasındaki çatışma giderek derinleşmiştir. Savaşın seyrini belirlemek için Muaviye tarafından kurnazca teklif götürülmüş ve Hız. Ali tarafından çaresizce kabul edilen Hakem olayı gerçekleşmiştir.³⁶ Hakem Olayı'nda Hız. Ali, hakemlerin kendi haklılığını teyit etmesini beklerken, Muaviye, Hız. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü onaylamalarının yeterli olacağını düşünüyordu. Ancak Hakem Olayı Muaviye'nin lehine sonuçlanmış ve kendisi halife olarak ilan edilmiştir.³⁷

Hız. Ali ile Muaviye arasındaki lanetleme olayı Hız. Ali'nin hakemlerin sonucunu kabul etmeyerek Muaviye'yi lanetlemesiyle başlamıştır. Rivayetlere göre Hız. Ali sabah namazından sonra kunut okur ve ardından Muaviye'ye, Amr'a, Ebü'l-A'ver'e, Habîb b. Mesleme'ye, Abdurrahmân b. Hâlid b. Velîd'e, Dahhâk b. Kays'a ve Velîd b. Ukbe'ye lanet ederek dua etmiştir. Bu haber Muaviye'ye ulaştığında, Muaviye de Hız. Ali, Eşter, Kays b. Sa'd, Hasan, Hüseyin, İbn Abbâs ve Abdullah b. Ca'fer gibi önemli şahsiyetlere lanet okumaya başlamıştır.³⁸ Makdisî'ye göre Hız. Ali ölünceye kadar Muaviye'yi ve taraftarlarını lanetlemeye devam etmiştir.³⁹

Hız. Ali'nin sabah namazlarında kunût dualarında Muaviye ve destekçilerine lanet okuması, siyasi gerilimlerin dinî bir boyuta taşındığını göstermektedir. Bu tür lanetler, sadece kişisel düşmanlığı değil, aynı zamanda derin bir ideolojik çatışmayı da yansıtmaktadır. Muaviye'nin bu lanetlere karşılık vermesi, karşılıklı bir düşmanlık geliştirmektedir ve bu durum İslam toplumu içindeki bölünmeleri derinleştirmektedir. Bu olaydan yola çıkarak lanetleme eyleminin sadece bireysel düşmanlıkları ifade etmekle kalmadığını, aynı zamanda siyasi meşruiyet arayışında bir araç haline geldiğini söyleyebiliriz.

Siffin Savaşı sırasında Hız. Ali'nin Muaviye'ye yazdığı mektupta, İslam öncesindeki Emevî-Hâşimî çekişmesinin yansıması görülmektedir. Mektupta Hız. Ali şöyle demektedir: “*Senin, ‘Biz Abdîmenâf oğullarıyız, birbirimize karşı hiçbir üstünlüğümüz yoktur.’ şeklindeki sözüne gelince, yemin ederim ki bizler aynı soydan geliyoruz. Ancak Ümeyye, Hâşim gibi değildir; Harb, Abdülmuttalib gibi değildir; Ebû Süfyân, Ebû Tâlib gibi değildir; Muhâcir, tâlîk gibi değildir; hak üzere olanla bâtil üzere olan asla aynı olamaz. Bizim elimizde, aziz olanı zelil, zelil olanı aziz kıldığımız nübüvvetin fazilet ve kudreti bulunmaktadır.*”⁴⁰ Mektuptaki Hız. Ali'nin, Muaviye ve ordusunu “tâlîk” kelimesiyle anması dikkat çekicidir. Zira bu kelime, “azat edilmiş köle” anlamına gelir ve Mekke'nin fethi sırasında gönülsüzce Müslüman olanları ifade etmek için kullanılır.⁴¹ Bu dışlayıcı ifade ile Hız. Ali'nin Muaviye'yi tekfir etmeyi amaçlamak yerine, onu daha çok aşağılamayı hedeflediğini söyleyebiliriz.

Minkârî'nin naklettiği rivayette, bir adam Hız. Ali'nin yanına gelerek, savaştıkları kimselerle (Muaviye ve taraftarları) dinlerinin bir, davalarının bir, peygamberlerinin bir ve namazlarının bir olduğunu belirterek, onlara hangi isimle hitap etmeleri gerektiğini sorar.

³⁶ Hakem Olayı ile ilgili bir değerlendirme için bk. Ahmet Önkâl, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 1, sayı. 2 (Aralık 2003): 33-68.

³⁷ Halife b. Hayyat, *Tarih*, 238.

³⁸ Müzâhim, *Vak'atu Siffin*, 552; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/121; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, tek ciltlik baskı/867; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Târîh*, 444. Taberî ve İbnü'l-Esîr olayı bu lafızlarla verirken, Belâzürî Muaviye'nin Ali, el-Eşter, Kays b. Sa'd, Hasan, Hüseyin, İbn Abbas ve Abdullah b. Ca'fer'e lanet ettiğini haber verir.

³⁹ Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-Tarih*, 1/327.

⁴⁰ Müzâhim, *Vak'atu Siffin*, 471.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, 10/227.

Hız. Ali, Bakara Suresi'nin 253. âyetini⁴² zikrederek, savaş durumunda Allah'a, Kitap'a, Peygamber'e ve hakka daha layık ve iman edenlerin kendileri olduğunu, inkar edenlerin ise (الذين كفروا) Muaviye ve taraftarları olduğunu ifade etmiştir.⁴³ Yine Minkârî'nin naklettiği rivayette, tahkim antlaşması yapılırken bir kişi Hız. Ali'ye Muaviye ve Şam ehli hakkında ne düşündüğünü ve onların Müslüman olduklarını kabul edip etmediğini sorar. Hız. Ali, Muaviye ve taraftarlarının mü'min veya Müslüman olduklarını ifade etmeyeceğini, ancak onların kendilerini diledikleri şekilde adlandırabileceklerini belirtir.⁴⁴

Diğer bir rivayette Hız. Ali'nin Muaviye'ye "Münafık oğlu münafık" diyerek hitap ettiği aktarılmaktadır.⁴⁵ Hız. Ali'nin taraftarlarının Muaviye'nin taraftarlarına dışlayıcı ve aşağılayıcı sözleri kullanmasına başka bir örnek verilecek olursa, hutbede Muaviye'nin halife olduğunu açıklayan Amr b. As'ı Hız. Ali'nin Sıffin savaşındaki hakemi olan Ebû Musa el-Eş'ari'nin "Ey münafık!" diyerek azarladığı da geçmektedir.⁴⁶ Bu tür dilin kullanılması her iki tarafın da kendi meşruiyetlerini savunurken karşı tarafı sadece siyaseten değil, aynı zamanda dinî açıdan da dışlamayı amaçladığını göstermektedir. Bu tür söylemler toplumsal çatışmaların nasıl dinî bir boyut kazandığını ve insanların sadece siyasi tercihlerle değil, inançlarına göre de damgalanabildiğini ortaya koymaktadır.

Hız. Ali'nin şehit edilmesinden sonra halifelik kısa süre Hız. Hasan'a geçmiştir. Hicri 41. yılında Muaviye, Hız. Hasan'dan halifeliği devralmıştır. Ancak Hız. Hasan, halifeliği Muaviye'ye devretmeden önce bazı şartlar koşturmuştur. Bu şartlardan biri de Hız. Ali'ye hakaret edilmemesidir. Fakat bu şart yerine getirilmemiştir.⁴⁷ Bu bilgiler ışığında Muaviye'nin Hız. Ali'ye yönelik lanetlemelere halife olmadan önce başladığı sonucuna varabiliriz. Halifelige geldikten sonra ise Muaviye, Hız. Ali'ye yönelik "lanetleme faaliyetlerini" başlatmıştır. Rivayetlere göre Muaviye, Kufe'ye vali olarak görevlendirilen Muğire b. Şu'be'yi yanına çağırıp Ali'ye sürekli hakaret etmekten kaçınmamasını ve Osman için rahmet okuyup istiğfar etmeyi ihmal etmemesini vurgulamıştır. Muaviye ondan, Hız. Ali taraftarlarının eksikliklerini her fırsatta dile getirerek onları dışlamasını, Hız. Osman taraftarlarını ise koruyup gözetmesini istemiştir. Rivâyetin devamında Muğire yedi yıla kadar Muaviye'nin valiliğini sürdürdüğü, iyi bir yönetim sergilediği, fakat yine de Hız. Ali'ye hakaret etmekten ve Hız. Osman'ı övmekten vazgeçmediği söylenmektedir.⁴⁸

Muaviye'nin, Hız. Ali'ye yönelik bir lanetleme kampanyası başlatması, siyasi mücadelenin yanı sıra toplumsal kutuplaşmayı da derinleştirmiştir. Muaviye'nin, Muğire b.

⁴² "O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir... Allah dileseydi o peygamberlerden sonra gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düştüler de içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâr etti."

⁴³ Müzâhim, *Vak'atu Sıffin*, 322-23.

⁴⁴ Müzâhim, *Vak'atu Sıffin*, 509.

⁴⁵ Müzâhim, *Vak'atu Sıffin*, 314; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 195.

⁴⁶ İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kubî, *Tarihü'l-yakubi* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 2/166.

⁴⁷ Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 6/165; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 465; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 1/1200; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 3/264.

⁴⁸ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, tek ciltlik baskı: 936; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-müluk ve'l-ümem* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 5/241; Belâzürî, *Ensâbü'l-esraf*, 5/252; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 483.

Şu'be'ye Hz. Ali'ye sürekli hakaret etme talimatı vermesi, bu düşmanlığın düzenli bir şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu durum, sadece bireysel bir düşmanlığı değil, aynı zamanda ideolojik bir ayrışmayı da yansıtmaktadır. Muaviye'nin Hz. Osman taraftarlarını koruma ve destekleme yaklaşımı, Hz. Ali taraftarlarını dışlama stratejisiyle birleştiğinde toplumda iki farklı algının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonradan teşekkül eden Sünni anlayış, Muaviye'nin bu yaklaşımını meşru bir siyasi strateji olarak görürken, Şii topluluk, Hz. Ali'nin haklılığına ve onun liderliğini savunmuştur.

Hz. Ali'ye yönelik lanetleme Kufe'de başlatılmış sonra Basra'da devam etmiştir. Muaviye halifelik sırasında Basra'ya vali olarak Büsr b. Ebî Artae'yi (öl. 86/705) görevlendirmiştir. Rivayetlere göre Muaviye Büsr'e hiçbir telkinde bulunmamasına rağmen Basra'da minberlerden Hz. Ali ve taraftarlarına hakaretler edilmiştir.⁴⁹ Kufe'de başlayan lanetleme eylemlerinin Basra'da da devam etmesi, bu yaklaşımın resmi bir politika haline geldiğini göstermektedir.

Yukarıda bahsedilen Kufe valisi Muğire b. Şube günlerin birinde Hz. Ali'yi kastederek ona lanet okumaya başlamıştır. Rivâyete göre Ali'ye lanet okuyarak onun Kur'an'a aykırı davrandığını, Hz. Peygamber'in sünnetini terk ettiğini, ümmetin birliğini bozup Müslümanların kanlarının akmasına sebep olduğunu ve onun bir zalim olarak öldürüldüğünü söylemiştir. Rivâyetin devamında Ali'nin taraftarlarına, ona uyanlara, onu sevenlere ve onun yolunda gidenlere lanet okumuştur.⁵⁰ Muğire Hz. Ali'nin dinin esaslarını inşa eden Kur'an ve sünnete karşı geldiğini iddia ederek Hz. Ali'nin toplumdaki imajını zedelemeye çalışmıştır. Bu lanetleme eylemi sadece bir bireye karşı duyulan nefretin ötesinde, siyasi bir stratejinin parçası olarak değerlendirilebilir. Rivayette görüldüğü gibi onun sadece Hz. Ali'ye lanet etmesiyle kalmayıp Hz. Ali'nin takipçilerine de lanet okuması, bu ayrımcı söylemin toplum içinde kutuplaşma sürecini beslemiştir.

Buraya kadar verdiğimiz örnekler Tahkim Olay'ından sonra gerçekleşmiştir. Ancak aşağıda sunacağımız Muaviye'nin Hz. Ali'yi lanetleme çabalarına dair rivayetlerin zamanı net bir şekilde belirlenememiştir.

Minkarî'nin aktardığı rivâyete göre Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'ın (öl. 147/764) Şam'a geldiğini duyan Muaviye onu yanına çağırarak halkın karşısına çıkıp Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katil olduğunu ilan etmesini ve Hz. Ali'ye hakarete bulunmasını söylemiştir. Ancak Ubeydullah bu teklifi reddederek oradan ayrılmıştır.⁵¹ Bu rivâyet, Muaviye'nin politik hile ve Hz. Ali'ye karşı propaganda çabalarında Ubeydullah gibi önemli kişileri kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalıştığını göstermektedir.

Muaviye Hz. Ali'ye karşı yürüttüğü propagandasında ileri giderek Hz. Ali'yi lanetlemeleri için insanları zorlamıştır. Buna örnek olarak nakledilen bir rivayette Muaviye Şam halkının ileri gelenlerinden bir grup ile otururken onlardan birisi kalkarak Hz. Ali'ye hakarete bulunmuştur. O ortamda bulunan Kays kabilesinin reisi ve Emevî komutanı Dahhak b. Kays (öl. 64/684) buna cevap vererek Ali ile uğraşmamasını ve onun zaten Rabbine kavuşup kabrinde yaptıklarının karşılığını görmekte olduğunu söyleyerek karşılık göstermiştir. Bunu duyan Muaviye Dahhak'a kızarak ona hemen Ali'ye kendi isteğiyle lanet

⁴⁹ Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 5/167; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 467.

⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/262.

⁵¹ Müzâhim, *Vak'atu Sıffin*, 83.

etmesini söylemiştir. Aksi takdirde zorla olsa da emrini yerine getireceğini söylemiştir. Ancak Dahhak, Muaviye ve Ali'nin birbirlerini azgın ve isyancı olarak gördüklerini söyleyerek Allah'ın lanetinin isyancılar üzerinde olmasını dile getirmiştir ve oradan ayrılmıştır.⁵²

Başka bir rivayette Muaviye hutbede Hz. Ali'yi kötüleyip onun Hz. Osman'ın ölümünden sorumlu olduğunu söylemiştir. Buna dayanamayan Hz. Hasan yerinden kalkarak Hz. Peygamber'in "Kim Ali'ye sövecek olursa bana sövmüştür, bana söven ise Allah'a sövmüştür. Allah'a söven ise ebedi olarak ateşe girecektir." dediğini söyleyerek meclisten ayrılmıştır.⁵³

Başka bir rivayete göre İbn Abbas Şam'da Muaviye ile görüşmeye gelmiştir. Muaviye ona beytülmale girerek her ihtiyacını gidermesini söylemiştir. Çıkınca, İbn Abbas Muaviye'ye Hz. Ali'nin minberlerden hakaret edilmemesi için (الا يشتم) ricada bulunur. Muaviye ise ona bunun dinin emri olduğunu söyler.⁵⁴ Bu rivayette verilen bilgiler doğruysa Muaviye'nin, İbn Abbas'ın talebine yanıt olarak "Bu dinin emri" demesi, siyasi hedefleri doğrultusunda dinî delilleri kullandığını göstermektedir.

Ebû Abdullah el-Cedelf Ümmü Seleme'nin yanına geldiğinde Ümmü Seleme ona Hz. Peygamber'e sövülmekte olduğunu söyler. Ebû Abdullah ise bunun doğru olmadığını, bir yanlış anlaşılma olduğunu söyler. Ümmü Seleme ise "Onlar Hz. Ali'ye sövmediler mi?" diye cevap verir. Ebû Abdullah da bunu kabul eder.⁵⁵ Ümmü Seleme cevabı ile Hz. Ali'ye yapılan hakaretin Hz. Peygambere olan hakaret olarak algılandığını göstermektedir. Zira bu iki şahsın arasında hem akrabalık hem de manevi bağlantılar vardır. Bir anlamda Hz. Ali'nin saygınlığı ve konumu Hz. Peygamber'e duyulan saygını bir parçası olarak görülmektedir.

Emevîler'in ilk dönemlerinde, Hz. Ali ve taraftarlarına yönelik hakaretlerin merkezi otoritenin belirlediği valiler tarafından gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Bu valiler, İslam coğrafyasındaki çeşitli bölgelerde tam yetkiyle görev yapmışlardır ve bu durum, merkezi otoritenin politikalarını benimsedikleri anlamına gelmektedir. Bazı valilerin aşırı tavırlar sergileyerek merkezi otoriteyi gölgede bıraktığı ve Hz. Ali ile taraftarlarına karşı düşmanca bir tutum izledikleri görülmektedir. Kaynaklardaki rivayetler, bu durumun hakaret, zulüm ve öldürme biçiminde yansıdığını desteklemektedir.

Valiler arasında Hz. Ali'ye yönelik gerçekleşen lanetlemelere örnek olarak ilk aklımıza gelen Kufe valisi Mugire b. Şu'be'dir (öl. 50/670). Muaviye'nin yönlendirmesiyle Muğire tarafından gerçekleşen lanetlemeler Hucr b. Adi'yi ve Hz. Ali'nin taraftarlarını rahatsız etmiştir. Hucr, tüm baskılara rağmen bu tutumundan vazgeçmemiştir. Dolayısıyla Hucr b. Adi'nin ve Hz. Ali'nin taraftarlarının giderek artan itiraz sesleri Muaviye taraftarlarını rahatsız etmeye başlamıştır. Sonuç olarak, Mugire b. Şu'be'nin ardından Kufe'ye vali olan Ziyad b. Ebîh (öl. 53/673), Hucr ve arkadaşlarını tutuklayıp Muaviye'ye gönderirken yolda öldürtmüştür.⁵⁶ Hucr'un cesur duruşu, Hz. Ali ve onun taraftarları için bir simge haline

⁵² Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebna'z-zaman* (Beyrut: Dâru Sadır, 1978), 2/505; İmâdüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbari'l-beşer* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 1/195.

⁵³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/129.

⁵⁴ *Ahbârü'd-devleti'l-Abbasiyye ve fi ahbari'l-Abbas ve veledihi* (Beyrut: Dâru't-Talia, 1971), 45.

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/790.

⁵⁶ Muhammed b. Ahmed b. Temim et-Temîmî el-Mağribî Ebü'l-Arab, *el-Mihan* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 132, 133.

gelirken, onun öldürülmesi, Muaviye'nin iktidarını sürdürme çabasının ne denli sert ve acımasız olabileceğini göstermektedir.

Ziyad b. Ebîh daha sonra Basra'ya vali olarak atanmış ve orada da aynı uygulamayı devam ettirmiştir. Rivâyete göre Hucr'un ölümünden sonra Hz. Ali'nin taraftarlarının peşine düşmüştür ve o gruptan olan Kubeysa b. Dabî'a'yı eline geçirmiştir. Ziyad ona Hz. Ali hakkındaki düşüncesini sormuş o da olumlu kanaat bildirmiştir. Bu cevaba razı olmayan Ziyad, Kubeysa'nın dövülmesini emretmiştir. Sonra yeniden bu soruyu sormuş, o da kendi görüşlerinden vazgeçmediğini söylediğinde bu sefer Ziyad, onu öldürmekle tehdit etmiştir. Yine de kendi duruşundan vazgeçmeyen Kubeysa eli bağlanarak hapse atılmıştır.⁵⁷ Başka bir rivâyete göre Ziyad Kufe'de vali olduğu zaman insanları sarayın önünde toplayarak Ali'ye lanette bulunmamaları takdirde öldürüleceklerini söyleyerek tehdit ettiği aktarılmıştır.⁵⁸

Bir başka bir rivayette ise Şeybân oğullarından bir adam Ziyâd'a gelerek Hucr'un arkadaşlarından olan Sayfî b. Feşîl adlı adamın onun aleyhine çalıştığını iletir. Ziyâd onu yanına getirip Ebû Türâb hakkında ne düşündüğünü sorar. O da Ebû Türâb denilen lakabı kabul etmeyerek Hz. Ali'nin Hz. Hüseyin ile Hasan'ın babası olduğunu söyler. Bunun üzerine Ziyad, Hz. Ali hakkında ne düşündüğünü sorar. O da Hz. Ali hakkında sadece güzel şeyler söylerim diye cevap verir. O zaman Ziyad onun omzuna sopayla vurulmasını emreder. Tekrar Hz. Ali hakkında ne diyeceğini sorar. O da daha önce ne söylediyse onu söyleyeceğini tekrarlar. Ziyad, "Ya Hz. Ali'ye lanetlersin ya da boynunu vuracağım" der. O da boynunun vurulmasını kabul edince onu hapse attırır.⁵⁹

Hz. Ali ve taraftarlarına düşmanca tepki sergileyen Ziyad'ın ölümünden sonra Basra'ya vali olarak atanan oğlu Ubeydullah b. Ziyad'tır. Rivayetlere göre Kerbelâ olayından önce Hz. Hüseyin Kufelilere Kufe'ye doğru yolda olduğunu haber vermek için Kays b. Mishar'ı elçi olarak göndermiştir. Onu yolda Emevî ordusu komutanı Husayn b. Temîm yakalayıp Ubeydullah b. Ziyad'a gönderir. Ubeydullah, Kays'a sarayın üzerine çıkıp Hz. Ali ve Hüseyin b. Ali'ye hakaret etmesini buyurmuştur. Kays ise sarayın üzerine çıkıp Hüseyin b. Ali'nin elçisi olduğunu söyleyerek Hz. Ali'ye istiğfarda bulunup Ubeydullah'a ve babasına lanet etmiştir. Buna kızan Ubeydullah Kays'ın aşağıya atılmasını emretmiştir ve o da aşağıya atılarak öldürülmüştür.⁶⁰

Hz. Ali'ye hakarete bulunan diğer birisi de Medine valisi Mervan b. Hakem'dir. Kendisi Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebû'l-Âs b. Ümeyye'nin oğludur.⁶¹ Babası ise İslamiyet'i kabul etmeden önce Hz. Peygamber'e eziyet etmesiyle meşhur birisidir. Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olmasına rağmen Hz. Peygamber'in yürüyüşünü ve hareketlerini taklit ettiği ve Hz. Peygamber'in müşrikler hakkında bazı sahabilere verdiği özel bilgileri yaydığı rivayet edilmektedir.⁶²

Rivâyete göre Mervan, Emevîler döneminde iki kere Medine'nin valisi olarak görev yapmıştır. İlk valiliği altı yıl sürmüştür. Bu yıllar boyunca Mervan her Cuma minberlerinden

⁵⁷ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, tek ciltlik baskı, 940.

⁵⁸ Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zehbe ve me'âdinü'l-cevher* (Kahire: el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1964), 3/35.

⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/270.

⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/378; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 508.

⁶¹ İrfan Aycan, "Mervân I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 225-26.

⁶² Selman Başaran, "Hakem b. Ebû'l-Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 175.

Hız. Ali'ye hakaret etmiştir. Sonra görevden azledilip yerine Saîd b. el-Âs gelince bu gelenek kalkmıştır. Ancak Saîd azledilip tekrar yerine Mervan gelince Hız. Ali'ye hakaret etmeye devam etmiştir.⁶³ İbn Kesîr'in verdiği bilgiye göre hakaret esnasında mescitte bulunan Hız. Hasan Mervan'a cevap olarak Mervan'ın babası Hakem'e Allah'ın lanet ettiğini ve Mervan'ın da onun sülbünden olduğunu söylemiştir.⁶⁴

Emevîlerin Mekke ve Irak valisi olan Hakem b. Abdullah el-Kesrî (öl. 126/743) de Hız. Ali'ye lanet eden valilerdendir. Aktarılan rivâyete göre Süfyan b. Abdullah, Hâlid'in "Allahım! Fâtıma'nın eşi ve Hasan ile Hüseyin'in babası olan Ali b. Ebû Talib'e lanet et! Hiç kinaye yaptım mı?" dediğini duymuştur.⁶⁵ Hâlid'in söylediği "Hiç kinaye yaptım mı?" sorusu, onun söylediklerinin doğrudan ve açık olduğunu vurgulayan bir ifade gibi görünmektedir. Kinaye, dolaylı anlatım veya anlam gizlemek anlamına gelir, ancak burada Hâlid, düşündüğünü açıkça ifade ettiğini belirtmektedir. Yani, Ali'ye lanet okuma eylemini açık bir şekilde yapmış ve bunu herhangi bir dolaylılık, kinaye veya imada bulunmadan doğrudan gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

Emevî valileri sadece kendileri lanet etmeleriyle yetinmemiş başkalarını da lanetlemeye zorlamışlardır. Söz gelimi Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın iktidar döneminde Irak'a vali olarak atanan Haccâc b. Yusuf başkalarını da Hız. Ali'ye lanet etmeye zorlamıştır. Rivâyete göre bir gün Haccâc, Abdurrahmân b. Ebû Leylâ'yı karşısında durdurarak ona "Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Zübeyr ve Muhtâr b. Ebû Ubeyd gibi kezzâblara lanet oku (لعن)" dedi. Abdurrahmân b. Ebû Leylâ da "Allah kezzâblara lanet etsin..." (لعن الله) dedi ve bir az ara verdikten sonra "Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Zübeyr ve Muhtâr b. Ebû Ubeyd..." dediği aktarılmaktadır. Olayı rivayet eden A'meş (öl. 148/765) "İbn Ebû Leylâ ara verdikten sonra onların ismine başladığı zaman onlara lanet okumadığını anladım" diye yorum yapmıştır.⁶⁶ Burada Hız. Ali'yi lanetlemeye zorlayan taraf ile Hız. Ali'yi lanetlemek istememekle birlikte valisini karşıya almayı göze alamayan taraf arasındaki karşıtlığı görmekteyiz. Bu durum Emevî dönemindeki politik baskılar, taraflar arasındaki ideolojik ayrılıkları yansıtmaktadır.

Aktarılan başka bir rivayette ise Emevî halifesi Mervan'ın iktidarında da Hız. Ali'ye lanet okumalarının devam ettiği anlatılmaktadır. Rivâyete göre Mervan, Ali b. Hüseyin'e (öl. 94/712) "Bizim adamımızı sizin adamınızdan vazgeçirecek kimse olmadı" demektedir. Bizim adamımızdan kastı Muaviye, sizin adamınız dediği Hız. Ali'dir. Ali b. Hüseyin'in neden o zaman minberlerden Hız. Ali'ye küfretmeye devam ettiklerini sorunca Mervan, bu işlerinin ancak böyle ayakta kalacağını söyleyerek cevap vermektedir.⁶⁷ Buradaki "bu işlerin"den kastının iktidarlarını sürdürmeleri olarak anlaşılabilir.

Mervan'ın açıklaması, Emevîlerin iktidarlarını sürdürme uğruna, Hız. Ali ve ona bağlı olanlar ile ilgili olumsuz bir algı yaratmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Emevîler, özellikle Hız. Ali'nin ve onun soyunun, halifelikteki meşruiyetini kabul etmeyen bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bu sadece dinî değil aynı zamanda siyasi bir strateji olarak

⁶³ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm* (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 231; Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tarihü'l-hulefa* (Cidde: Darü'l-Minhac, 2012), 215.

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 2/1307.

⁶⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/847.

⁶⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/789-790.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/791.

da işlev görmüştür. Hz. Ali'ye yönelik sürekli hakaret ve lanet okumalar, halkın gözünde Emevîlerin meşruiyetini pekiştirmeyi amaçlayan bir propaganda aracına dönüşmüştür.

H. Ali ve taraftarlarına yönelik lanetleme uygulamasının, özellikle Muâviye döneminde yoğunlaşmış olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Ancak sonraki Emevî halifeleri döneminde, bu tür bir lanetleme veya kötuleme pratiğine dair kayda değer bir rivâyete rastlamadık. Bu durumdan iki sonuç çıkarılabilir: Birincisi, sonraki Emevî halifeleri döneminde Hz. Ali'ye yönelik lanetlemelerin gerçekten durdurulmuş olması; ikincisi ise, Hz. Ali'ye yönelik lanetleme ve hakaretlerin öylesine yaygınlaşmış ve sıradanlaşmış olmasıdır ki, artık üzerinde durulmamış ve dikkate alınmamıştır. Özellikle Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz'in (öl. 101/720), Hz. Ali'ye lanet etmeyi durduran ilk halife olarak anılması, ikinci olasılığı güçlendirmektedir. Zira bu rivayetler, Ömer b. Abdülazîz'in halifeliğine kadar geçen süre zarfında, Emevî halifelerinin Hz. Ali'ye lanet etmeyi sürdürdüklerine işaret etmektedir. Bu bağlamda Ömer b. Abdülazîz'in bu uygulamayı sona erdirmesi Emevî yönetimindeki değişimi ve Hz. Ali'ye yönelik tavırda bir kırılmayı işaret etmektedir.

Ömer b. Abdülazîz'in lanetlemeyi durdurduğunu anlatan rivayetlere değinmek istiyoruz. Rivayetlere göre Hz. Hasan halifelikten ayrıldıktan sonra (h. 41) Emevî halifeleri minberlerde Hz. Ali'ye hakaret etmişlerdir. Bu hakaretlere Ömer b. Abdülazîz halife olduğu (h. 99) yıldan itibaren son verdiği aktarılmaktadır. Rivayetlerin devamında Ömer, Hz. Ali'ye lanet okuma yerine Nahl süresinin 90. âyetinin okunmasını başlattığı aktarılmaktadır. Bu âyin anlamı şöyledir: “*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”⁶⁸ Mesudî'nin aktardığına göre Hz. Ali'ye minberlerden yapılan laneti terk edip onun yerine “*Rabbimiz bizi ve bizden önce geçmiş olan mü'min kardeşlerimizi bağışla! Kalplerimizde iman edenlere karşı hiçbir kin ve kötü duygu bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin!*”⁶⁹ âyetini okutturdu. Bazıları ise Nahl süresinin 90. âyetini okutturduğunu söylemektedir.⁷⁰ İbnü'l-Esîr'in ise kendi eserinde Emevîler'in Ömer b. Abdülazîz halife oluncaya kadar Ali'yi sebbetliklerini ve Ömer'in bunu terk etmeleri için her bölgedeki valilere mektuplar yazarak durdurduğunu söylemektedir.⁷¹ Bu rivayetlerden yola çıkarak yukarıdaki değerlendirmemizi kaynaklarla güçlendirmeye çalıştık.

Başka bir rivayette ise iki kişi, Ömer b. Abdülazîz'in yanına gelmiştir. Onlar, Ömer'in ailesinin yaptığı şeyleri terk edip, onların lanet okumalarını “mezalim” olarak adlandırdığını söyleyerek, eğer Ömer'in doğru yolda olduğunu belirtmek istiyorlarsa babalarına lanet okumalarını ve onlardan teberri etmelerini istemektedirler. Ancak Ömer, onlara Hz. Peygamber'in lanet okuyarak gönderilmediğini vurgular ve günah işleyen birine lanet etmenin farz olmadığını ifade eder. Ömer, Firavun'a lanet okumayı düşünüp düşünmediklerini sorunca, onlar bu konuda herhangi bir lanet okuduklarını hatırlamadıklarını söylerler. Bunun üzerine Ömer, Firavun'a lanet okumamayı hoşgörüyle karşıladıklarını, ancak namaz kılan ailesine lanet edilmesine razı olduklarını belirterek onları geri çevirir.⁷² Ömer b. Abdülazîz'in tutumu, İslam'daki hoşgörü, adalet ve merhamet

⁶⁸ Atalan, “Abbasi Daveti Sürecinde er-Rizâ Min Âl-i Muhammed Söylemi”, 1/201.

⁶⁹ el-Haşr 58/10.

⁷⁰ Mes'ûdî, *Mürûc'ü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, 2/193-194.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 674.

⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/614.

anlayışını yansıtan güzel bir örnektir. O, farklı grupların birbirlerine lanet etmeyi alışkanlık haline getirdiği bir dönemde, lanetin İslam'ın özüne aykırı olduğunu fark etmiş ve bunun yerine hoşgörüyü savunmuştur. Bu tutum, adalet ve barışa hizmet eden, birleştirici bir liderlik anlayışıdır. Lanet ise kişinin inanç ve davranışlarını düzeltmeye değil, kin ve öfkeyi yansıtan kırıcı bir eylemdir.

Emevîler'in 10. Halifesi olan Hişâm b. Abdülmelik'in (öl. 125/743) hilafet zamanında Abdullah b. Velîd adlı kişi Ali'ye lanet okur ve dedesi Osman ile Zübeyr'i öldürdüler diye onları suçlar. Bir arefe akşamı, Hişâm b. Abdülmelik minberdeyken Abdullah ayağa kalkarak halifelerin bugün de Ebû Turâb'ı lanetlemeyi sevdiklerini söyler. Hişâm ona, onların buraya insanları sövmek ve onları lanetlemek için gelmediklerini söyleyerek reddeder.⁷³

Ömer b. Abdülaziz, İslam tarihinde önemli bir figür olarak, lanetlemeyi bırakan ve bunun yerine daha hoşgörülü bir yaklaşım sergileyen ilk Emevî halifesidir. Ancak, diğer Emevî halifelerinin hepsinin de aynı yolu izlediğini söylemek mümkün değildir. Yine de Hişâm b. Abdülmelik'in, minberde konuştuğu sırada Abdullah b. Velîd'in lanetleme çağrısını reddetmesi, onun halifelik döneminde lanetlemeyi terk ettiğine işaret etmektedir. Bu olay, Hişâm'ın yönetiminde lanetleme pratiğinin devam etmediğini ve Emevîler'in daha ılımlı bir yol izlemeye başladığını gösteriyor olabilir.

Yukarıda verdiğimiz rivayetler, Emevî halifeleri ve valilerinin, kendi istekleriyle ve bilinçli olarak Hz. Ali'ye lanet ettiklerini göstermektedir. Ancak Emevîler sadece bununla yetinmemiş, aynı zamanda halkı zorla da olsa Hz. Ali'ye lanet etmeye teşvik etmişlerdir. Bazı kaynaklara göre, Emevî yönetimi, Hz. Ali'nin imajını karalamak amacıyla hadis uydurmak için maddi kaynaklar ayırmış ve bu tür sahte rivayetleri yaymak için çeşitli teşviklerde bulunmuştur.

Şii kaynaklarda, Ebû Tâlib'in dinî durumu ile ilgili olumsuz rivayetlerin, Emevîler döneminde kasıtlı olarak uydurulup hadis şeklinde nakledildiği görüşü yaygın bir şekilde kabul edilmektedir. Bu görüşe göre, Muâviye, Ali ve taraftarlarına karşı kin besleyen bazı kimseleri teşvik ederek, onların Hz. Ali ve Ebû Tâlib aleyhinde hadis uydurmalarını ve bu hadisleri yaymalarını istemiştir. Bu kişiler de Kur'an'daki bazı âyetleri kendi yorumlarıyla, İbn Abbas, İbn Ömer, Mücahid, Katade gibi tanınmış ravilerin adlarıyla ilişkilendirerek yazmış ve halk arasında yaymışlardır. Bazı bilgilere göre ise Kasas süresinin 56. âyetinin Ebû Talib ile ilişkilendirilmesinin de sonradan uydurulduğuna dair kanaatler vardır.⁷⁴ Mutezîlî bilgin İbn Ebû'l-Hadîd (öl. 656/1258), bu tür rivayetleri uyduran kişilerin isimlerini de anmıştır. Bu kişilerin başında Ebû Hüreyre, Amr b. As, Muğîre b. Şu'be ve tabiinden Urve b. Zübeyr⁷⁵ gibi önde gelen isimler yer almaktadır. Bu şahıslar, genel olarak Hz. Ali'ye ve özelde Ebû Tâlib'e dair uydurulmuş rivayetleri yaymışlardır.

⁷³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/651.

⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Karagöz ve Tagaeva, "Abbasoğulları ve Alioğulları Arasındaki Siyasi Çekişmelerin Edebi Yansımaları", 167-89.

⁷⁵ Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî (öl. 58/678) çok hadis rivayet etmesiyle tanınan sahâbîdir. Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Amr b. el-Âs (öl. 43/664) Mısır fatihi olarak tanınan meşhur sahâbi. Mekke fethinden önce 1 Safer 8 tarihinde Müslüman oldu. Amr b. Âs askerleriyle Mısır'a girerek Hz. Ali'nin valisi Muhammed b. Ebû Bekir'i mağlûp edip öldürttü ve bölgenin idaresini yıllar sonra Muâviye'nin valisi sıfatıyla yeniden ele aldı. Ölümüne kadar da bu görevde kaldı. Bk. Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 80; Muğîre b. Şu'be (öl. 50/670) sahâbi, Hz. Peygamber'in kâtiplerindendi ve 130'un üzerinde hadis nakletmiştir. Bu hadislerden dokuza Byhar'i ve Müslim'de yer almakta. Kendisi Muaviye tarafından Kûfe valisi

İbn Ebû'l-Hadîd, başka bir eserinde, Ebû Ca'fer el-İskafi'nin (öl. 240/854) Muâviye, sahabe ve tabiinden bir grup insanı yanına alarak Ali hakkında çirkin rivayetler uydurttuğunu ve halkın ondan uzaklaşmasını sağlamayı hedeflediğini söylemiştir. Ebû Tâlib'in kâfir olarak öldüğü yönündeki rivâyetin de uydurulduğunu da o söylemiştir.⁷⁶ Ayrıca İbn Ebû'l-Hadîd, başka bir açıklamasında Muaviye Osman'ın faziletiyle ilgili hadisleri yayarak Hz. Ali'ye dair olumsuz her türlü rivâyetin de halk arasında dolaşmasını sağladığını aktarmaktadır.⁷⁷ Böylece, Emevîler döneminde Hz. Ali'nin kötülenmesine dair rivayetler geniş bir şekilde yayılmıştır.

Muaviye'nin lanetleme politikası hem bireysel düşmanlıkları derinleştirmiş hem de İslam toplumunun temel yapısını şekillendiren mezhep ayrılıklarına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, ilerleyen yıllarda da mezhep çatışmalarının ve ideolojik ayrışmaların devam etmesine neden olmuştur.

1.5. Lanetlemenin Diğer Tarafları

Muaviye ve Ali gibi gruplaşarak birbirlerine lanet okuyan tarafların örneklerinin yanı sıra diğer Müslümanlar arasında da zaman zaman lanetlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu alt başlıkta İslam tarihinin ilk dönemlerinde diğer Müslümanlar arasında gerçekleşen lanetlemeleri ele almaya çalışacağız.

Ele alacağımız bu ilk örnekte Hz. Osman'ın katillerine Emevî yönetiminin küfretmeleri yer almaktadır. Abdülmelik b. Mervan, Alkame b. Safvân b. el-Muharris'i Mekke'ye vali olarak tayin etmiştir. Alkame, minber üzerinde Talha ve Zübeyr'e küfretmiştir. Minberden indikten sonra, Hz. Osman'ın oğlu Ebân'a, Hz. Osman'a yağcılık yapan bu iki şahıs hakkında söylediklerinden razı olup olmadığını sormuştur. Ebân ise, bilakis, onlara küfrederek kendisine kötülük yaptığını ve onların babasının kanına ortak olmalarının kendisi için yeterli olduğunu söylemiştir.

Emevî yönetiminin, halifelik meşruiyeti ve egemenliğini sağlamak adına dinî otoriteleri kullanarak rakiplerini küçümseme veya dışlama stratejileri geliştirdiği görülmektedir. Alkame'nin Talha ve Zübeyr'e küfretmesi, Emevî yönetiminin, kendi liderliklerini meşrulaştırırken geçmişteki halifelerle ilgili olan olumsuz bakış açılarını yeniden pekiştirmeyi amaçladığını göstermektedir. Ebân'ın cevabı da buna destek olmaktadır. Zira Hz. Osman'ın ailesi, onlara küfretmeyerek hallerini Allah'a havale edip susmaktadırlar. Ancak Emevî yönetimi, onları hedef alarak küfretmektedir. Böylece toplumsal ve siyasî yapılar içinde iktidar mücadelesi, karşıtlarını dışlamak ve küçümsemek amacıyla bir araç olarak kullanılmıştır.

Ele alacağımız şu lanetleme olayı Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân ile komutan İbnü'l Eş'as (öl. 85/704) arasında gerçekleşmiştir. İbnü'l-Eş'as, özellikle 685 yılında Horasan'da Abbâsîler'in ayaklanmalarına karşı başarılı bir şekilde mücadele etmiş ve halife Yezid'in yanında önemli bir komutan olarak tanınmıştır. Ancak Yezid'in ölümünden sonra

olarak görevlendirilmişti. Bk. İrfan Aycan, "Mugîre b. Şu'be", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 375.; Ürve b. Zübeyr (öl. 94/713) Medineli meşhur yedi fakihden biri, hadis ve siyer âlimi. (İrfan Aycan, "Ürve b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 183.).

⁷⁶ Ebû Hamîd İzzeddin Abdülhamîd b. Hibetullah İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu nehci'l-belaga* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1995), 1/358.

⁷⁷ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu nehci'l-belaga*, 3/16.

Halife Abdülmelik'in tahta çıkmasıyla birlikte İbnü'l-Eş'as'ın gücü ve etkisi azalmaya başlamıştır. İbnü'l-Eş'as, Halife Abdülmelik'in yönetimini kabul etmemiş ve ona karşı bir isyan başlatmıştır. İbnü'l-Eş'as, destekçilerini toplayarak Abdülmelik'in yönetimine karşı koymak için bir ordu kurmuştu. Ancak Halife Abdülmelik, İbnü'l-Eş'as'a güçlü bir karşılık vererek onu başarılı bir şekilde baskılamıştır. Sonra İbnü'l-Eş'as tutuklanarak Abdülmelik'in yanına getirilmiştir. Abdülmelik, kendisine yapan iyiliklere rağmen kendisine Basra minberinde lanet okuduğundan ve küfrettiğinden haberdar olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Eş'as ise söylediklerinin hepsini kabul etmiştir. Sonra İbnü'l-Eş'as, idam edilerek öldürülmüştür.⁷⁸

Burada geçen lanetleme olayı, iktidar mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, bir kişinin iktidara karşı geldiğini ve ona savaş açtığını göstermek amacıyla, halk arasında o kişiye lanet okuma ve küfretme geleneğinin var olduğunu göstermektedir. Yani, iktidar ile mücadele edenler karşısındaki kişiyi toplum nEzdinde itibarsızlaştırmak için lanetlemeye başvurmuştur.

Abbâsîlerin kendi içinde de iktidar mücadeleleri olmuştur. Buna örnek Ebû'l-Abbâs, Ebû Seleme ve Ebû Müslim el-Horasanî arasında gerçekleşen olaydır. Ebû Müslim, Abbâsî Devrimi'nin liderlerinden biridir. Emevî yönetimine karşı halkı isyana teşvik ederek Abbâsîlerin iktidara gelmesini sağlayan en önemli figürdür.⁷⁹ Ebû Seleme ise Ebû Müslim'in en yakın yardımcılarından biri ve Abbâsî devrinin kuruluşunda rol oynayan birisidir.⁸⁰ Ancak sonraki dönemlerde Ebû Müslim (öl. 137/755) ile Ebû Seleme'nin (öl. 132/750) arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Ebû Seleme, Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'a biat etmek için Kûfe'ye gitmişti. Ebû'l-Abbâs, Ebû Seleme'yi vezir olarak yanına tutarak karşısına geçmesini engellemek istiyordu. Ancak Ebû Seleme, Ali evlâdının hilafete daha çok hak sahibi oldukları düşüncesini halk arasında yaymaya devam ediyordu ve bu konuda güçlü bir konumu vardı. Bu durum ise Ebû'l-Abbâs ile Ebû Seleme arasındaki güvensizliği daha da arttırdı. Bu anlaşmazlıklardan dolayı Ebû'l-Abbâs, Ebû Müslim'e Ebû Seleme'nin öldürülmesi konusunda görüşünü sordu. Bunun üzerine Ebû Müslim, Ebû Seleme'yi öldürmesi için Mürâr b. Enes'i gönderdi. Mürâr, geceleyin Ebû Seleme'yi öldürdü. Ebû Seleme'nin ölümünden sonra Ebû Müslim'in casusu olan ve ona haber taşıyan Ebû Cehm b. Atıyye, bütün komutanları topladı. Onlara çıkıp Ebû Seleme'nin Allah'a, Peygamber'e ve imamlara ihanet eden birisi olduğunu söyleyerek ona lânet edilmesini sağladı. Bunun üzerine Süleyman b. Muhâcir el-Becelî, Ebû Seleme'nin öldürülmesini ve ona duyulan nefreti ele alarak,

“Vezir Âl-i Muhammed'in veziriydi

Öldü, kim buğzederse sana, vezir olur”

şeklinde bir söz söyledi.⁸¹ Ebû Müslim'in Ebû Seleme'yi öldürmesi, Abbâsîler içindeki siyasi çatışmaların ne kadar büyük bir boyuta ulaştığını göstermektedir. Ebû Seleme'nin öldürülmesinin ardından, onun “ihânet” ile suçlanması ve ona lânet edilmesi, Abbâsîler

⁷⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/354.

⁷⁹ Hakkı Dursun Yıldız, “Ebû Müslim-i Horasanî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 197.

⁸⁰ Hakkı Dursun Yıldız, “Ebû Seleme el-Hallâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 229.

⁸¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/593.

içindeki ilişkilerin ne kadar acımasız hale geldiğini göstermektedir. Ebû Seleme, bir zamanlar devrimi kurmada önemli bir figürken, iktidar mücadelesinin en acımasız sonucu olarak öldürülüp, düşmanlaştırılmıştır. Bu olay yalnızca Abbâsîlerin içindeki siyasi hesaplaşmaların şiddetini değil, aynı zamanda iktidarın ve gücün insanları nasıl birbirine düşman edebileceğine bir örnektir.

İlk dönem lanetleme örneklerinden birisi yine Abbasîler'in içinde iktidar paylaşamama sebebinden kaynaklanmıştır. Bu çatışma Halife Ebû Cafer el-Mansur (öl. 158/775) ve Ebû Müslim arasında gerçekleşmiştir. Ebû Müslim Abbasîlerin kuruluş döneminde büyük bir rol oynayan ve halifelerin en güvenilir komutanlarından biriydi. Ancak Halife Mansur ile aralarında ilişkiler gerginleşmeye başlamıştı. Mansur, Ebû Müslim'in gücünü kontrol etmek için çeşitli yöntemler denemiştir. Abdullah b. Ali isyanının bastırılmasının ardından, Ebû Müslim'in gücü artmış ve Mansûr, onun bu nüfuzundan endişelenmeye başlamıştır. Ebû Müslim, başarılı bir şekilde isyanı bastırmış ve hazineyi ele geçirmiştir, bu da onun gücünü daha da pekiştirmiştir. Halife Mansûr, Ebû Müslim'in merkeze yakın bir yerde kalmasını istemiş ancak Ebû Müslim, bunu reddederek Horasan'a dönmüştür. Mansûr, onu ikna etmeye çalışmış ve sonunda Ebû Müslim'i Rûmiye'ye davet etmiş, davet sırasında saraya yerleştirilen adamlar, Ebû Müslim'i öldürmüştür. Halife Mansûr, Ebû Müslim'in öldürülmesinin ardından komutanlarını yatıştırmak amacıyla onlara para ve ödüller vererek, olası bir karşı duruşu engellemeye çalışmıştır.⁸² Ayrıca Ebû Müslim öldürülünce Halife Mansûr, halka para (atıyye) verilmesini emretmiştir. Bu ödeme karşılığında insanlar, Ebû Müslim'in ölümüne onay verdiklerini göstermek için Mansur'a biat etmişler ve ona lanet okumuşlardır.⁸³

Böylece Mansur, halkın tepkisini kontrol etmek ve Ebû Müslim'in öldürülmesini kabul ettirmek istemiş olabilir. Aynı zamanda insanlar Ebû Müslim'e lanet okurken, Mansûr da bu şekilde karşıt görüşleri ve isyan potansiyelini engellemeyi hedeflemiştir. Bu olaydan hareketle lanetlemenin, sadece ölümün meşrulaştırılması değil, halk üzerinde bir kontrol sağlamak ve kendi yönetimini güçlendirmek için kullanılan bir araç haline geldiğini söyleyebiliriz.

Alioğullarına mensup İbrahim b. Abdullah'ın (öl. 145/763) Halife Mansur'a karşı yaptığı lanetlemeye de şahit olmaktayız. Kendisi Hz. Hasan'ın torunlarından Abdullah el-Mahz'ın oğludur ve Abbasî halifesi Mansur'a isyan etmesiyle meşhurdur.⁸⁴ Rivâyete göre İbrahim b. Abdullah siyah bir sarık sararak Cuma hutbesine çıkıp Mansur'a lanet okumuştur. Sonraki cumartesi günü ise yine konuşma yapmış ve Mansur'un Ebû Talib'in ailesinden öldürdüğü şahıslardan bahsetmiştir. Bu esnada kendisi ağlamış, dinleyenleri de ağlatmıştır.⁸⁵

İbrahim b. Abdullah'ın siyah bir sarık sararak Cuma hutbesine çıkması hem direnişini simgeleyen bir işaret hem de halkı toplayarak güçlü bir mesaj verme çabası olarak değerlendirilebilir. Mansûr'a lanet okuması, iktidara karşı olanların bir tür siyasi söylem birliğinde olduklarını göstermektedir. Çünkü lanetleme, sadece dinî bir beddua olmaktan çok, iktidarın adaletsizliklerine karşı bir başkaldırı simgesine dönüşmüştür. İbrahim b. Abdullah'ın cumartesi günü yaptığı konuşma, Mansûr'un zulümlerini ifşa ederek, halkın hafızasında o dönemin acılarını taze tutmayı amaçlamıştır. Ebû Talib'in ailesine karşı

⁸² İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman*, 3/154.

⁸³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/653.

⁸⁴ Mustafa Öz, "İbrâhim b. Abdallah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 283.

⁸⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/677.

yapılan zulmü dile getirerek, sadece Mansûr'un yönetimine karşı duyduğu öfkeyi değil, aynı zamanda Abbasîlerin iktidarını meşrulaştıran soy bağlantısını da sorgulamıştır.

Dışlama olarak kullanılan tekfir edici ifadelerle diğer bir örnek, Ebû Cafer el-Mansur'a Süleyman b. Habib tarafından küfredilmesidir. Mansur, soydaşı Abdullah b. Muaviye'nin Batı İran'da başlattığı isyana katılmıştır. Abdullah b. Muaviye, Mansur'u İzec şehrine vergi tahsil etmek üzere görevlendirmiştir. Ancak Mansur, topladığı vergileri Abdullah'a göndermeyip Basra'ya kaçmıştır. Ehvaz bölgesinin başkanı olan Süleyman b. Habib tarafından yakalanan Mansur'un paraları tazmin edilmiş, ona ve taraftarlarına küfredilerek 40 kırbaç ceza uygulanmıştır.⁸⁶

Başka bir örnek, Alioğulları taraftarları arasında gerçekleşmiştir. İlk Abbasî halifesi Ebü'l-Abbas halife olmadan önce Abdullah b. Hasan, kendi iki oğlunu halife olmaları için aday göstermiştir. Bu sebeple oğlu Muhammed'e "Mehdî" ve "en-Nefsüzzekiye" gibi zühd, takva ve mürüvvet sahibi anlamlarını taşıyan lakapları vermiştir. Ayrıca, Beyan b. Sem'an ve Muğire b. Saîd el-İclî, Muhammed'in yeryüzüne adalet getireceği, insanları zulümden kurtararak huzurlu ve mutlu bir hayata kavuşturacağına dair rivayetler yaymışlardır. Ancak, bu iki kişi aynı zamanda Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in taraftarlarını tekfir etmişlerdir. Bunun üzerine, Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in Şii takipçilerinden Ebû Hüreyre el-İclî, şu şiiri söylemiştir:

Ey Ebû Ca'fer! Sen imamsın,

İmanın razı olduğuna razı olur, onu sever ve biat ederiz.

Bazı adamlar bize geldiler, sizinle ilgili yeni şeyler [hadisler] taşıyorlar.

Sineler daralmıştır o hadislerle,

Muğire'nin sizden naklettiği bazı hadisler,

*Oysa işlerin en kötüsü yeni çıkarılan bidatlerdir.*⁸⁷

Burada da Hasanoğulları'nın taraftarlarının, Hüseyinoğulları'nın taraftarlarını tekfir ederek onların iktidara gelmelerini istemediklerini ve bu mücadelenin yalnızca dinî değil, aynı zamanda siyasi bir çatışma olduğunu göstermektedir. Bu örnekte aynı aileden gelen ve birbirine yakın olan grupların, iktidar mücadelesi nedeniyle birbirlerine karşı düşmanca tavırlar sergiledikleri görülmektedir. Hasanoğulları ile Hüseyinoğulları'nın taraftarları arasındaki tekfirci yaklaşım, iktidar mücadelesinin dinî temellerle ne denli iç içe geçtiğini ve her iki tarafın da kendi çıkarlarını korumak adına dinî argümanları nasıl kullanabildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Başka bir rivayette insanların Yezid b. Muaviye'ye (öl. 64/683) saldırıp onu hilafet makamından indirmek istedikleri ve İbnü'z-Zübeyr'e biat etmeye meylettikleri bildirilmiştir. Bu yüzden Abdullah b. Ömer b. Hattâb ve Abdullah b. Mutî, Kureys'ten bazı adamlarla İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına gelmişler ve onlarla beraber Yezid'e karşı çıkmasını istemişlerdir. İbnü'l-Hanefiyye ne diye karşı çıkacağını sorunca Yezid'in küfre girdiğini ve günahkâr olduğunu, içki içip dinden çıktığını söylemişlerdir. İbnü'l-Hanefiyye (öl. 81/700), onlara Allah'tan korkmalarını ve suçlamalarında kendilerinin şahit olmaları gerektiğini ve Yezid'in bir kötülük yaptığını göremediğini söyleyerek reddetmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/718.

⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/272.

⁸⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/412.

“Yezid’in küfre girmesi” gibi bir suçlama, dinî liderlerin ve toplumsal otoritelerin, bir kişinin davranışlarını yalnızca dinî hükümlerle değerlendirme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Buradaki tekfir (kâfir ilan etme) yaklaşımı, İslam tarihinin ilk dönemlerinde sadece siyasi bir çekişme aracı değil aynı zamanda dinî bir ayrışmanın da aracı olduğunu göstermektedir. Yezid’in içki içmesi gibi bir eylemi onun dinî açıdan dışlanmasına gerekçe olarak sunulmakta, bu da dinî bir delilin siyasi otoriteye karşı kullanılmasına örnek teşkil etmektedir. Ancak İbnü’l-Hanefiyye’nin cevabı, önemli bir noktayı vurgulamaktadır. İbnü’l-Hanefiyye, suçlamaların somut delillere dayanması gerektiğini belirtmiş ve Yezid’in eylemlerinde açık bir kötülük görmediğini söylemiştir. Bu tutum, İslam’da tekfirin ve birini “kâfir” olarak ilan etmenin ciddi ve dikkatle yapılması gereken bir işlem olduğunun altını çizmektedir.

Aşağıda ele alacağımız örnekler, çekişmelerin Emevî iktidarının içinde de var olduğunu göstermektedir. Muaviye b. Yezid’ten sonra Mervan b. el-Hakem hilafete gelince Muaviye’nin kardeşi olan Halid b. Yezid’i kendisinden uzakta tutarak ona kaba davranır. Bir gün Halid, Mervân’a şu şiiri okuyarak yanına girer:

*İnsanlar, artık senin ahit verdiğin insanlar değil,
Yurt da artık senin bildiğin yurt değil.*

Bu şiiri duyan Mervân ona çok ağır ifadelerle hakaret etmiştir. Bu olayı duyan Halid’in annesinin Mervan’ı bir tuzak sonucunda nefessiz bırakarak öldürdüğü kaydedilmektedir.⁸⁹

Muaviye b. Yezid’den sonra Mervan b. el-Hakem’in hilafete gelmesiyle, Mervan’ın iktidarını pekiştirmeye çalıştığı ve Muaviye’nin kardeşi Halid b. Yezid’i kendisinden uzak tutma çabası gözlemlenmektedir. Halid’in, Mervan’a hitaben okuduğu şiirle, eski bağlılık ve ittifakların artık geçerliliğini yitirdiğini ima etmesi, onun Mervan’ın yönetimine karşı olan rahatsızlığını ve isyanını dile getirmektedir. Mervan’ın, bu şiir karşısında verdiği tepki ise, Halid’e küfretmek olmuştur. Küfür, burada sadece bir dilsel saldırı değil, aynı zamanda Mervan’ın iktidarını sorgulayan bir kişiye karşı gösterdiği güç mücadelesinin bir parçası haline gelmiştir. Küfür, burada bir güç gösterisi ve aşağılamanın aracı olarak kullanılmış ve sonunda Halid’in annesi tarafından gerçekleştirilen suikastle sonuçlanmıştır.

Başka bir rivayette Abdullah b. Zübeyr, Hakem b. Ebü’l-Âs’a küfreden bir adamı duymaktadır. Ona Hakem’e küfretmemesini, zira o emanete sâdık biri olduğunu, ancak Mervân’a ve Mervân’ın oğlu Abdülmelik’e küfretmelerini söylemektedir.⁹⁰ Başka bir rivayete göre ise Abdullah b. Zübeyr Mekke’de hutbe irad ettiği sırada Abdülmelik’in aleyhinde konuşuyor ve Mervanoğullarının kötülüklerini anlatıp şöyle diyordu: “Hz. Peygamber, Hakem’e (Abdülmelik’in dedesi) ve onun nesline lanet etti. Hz. Peygamber (s.a.s) onu kovdu ve lanetledi.”⁹¹ Bu iki rivayetten Abdullah b. Zübeyr’in Mervanoğulları’na karşı beslediği derin düşmanlığın sert bir üslupla onlara lanet ederek dışa vurduğunu gözlemlemek mümkündür.

Emevîler’in zalim valisi olarak bilinen Haccâc b. Yusuf’un (öl. 95/714) insanları küfür ile ithamları hakkındaki örneklere de değinmek gerekmektedir. Bu dönemde Emevî iktidarına karşı Hâricîlerin isyanı, Abdullah b. Zübeyr ayaklanması ve Hz. Ali’nin taraftarlarının

⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, 3/700.

⁹⁰ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, 4/258.

⁹¹ Mehmet Azimli, *Şiyeri Farklı Okumak*, 167.

oluşturduğu kargaşa ortamı daha çok Irak/Kûfe’de kendini göstermiştir. Kûfe’ye sert ve baskıcı tavırlara sahip Haccâc b. Yusuf vali olarak atanmıştır. Haccâc’ın bu isyancı gruplara yönelik söylemleri, onun sert yaklaşımını ve muhalifleri kâfir olarak nitelendirme eğiliminde olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Emevîlere olan aşırı bağlılığıyla bilinen Haccâc, Emevî iktidarına karşı durmanın küfür olduğunu düşünüyordu.⁹² Bu görüş doğrultusunda Deyrûl-Cemâcım Savaşı⁹³ sırasında yakalanan isyancılara kâfir olduklarını kabul ettikleri takdirde serbest bırakılacakları, kabul etmeyenlerin ise idam edileceği hükmünü vermiştir.⁹⁴

Haccâc’ın bu sert ve zâlim tutumuna karşılık bazı kimseler de onu kâfir olarak nitelendirmişlerdir. Söz gelimi Saîd b. Cübeyr, Haccâc’a karşı ayaklanma sırasında “Vallahi o inkâr edinceye kadar (قد كفر) ona karşı ayaklanmadım.” dediği geçmektedir.⁹⁵ Diğer bir rivayette Kâsım b. Muhaymira’nın “Haccâc İslam’ın bağlarını çürüttü/kopardı.” gibi örnekler de bulunmaktadır.⁹⁶

Haccâc’ı, Emevî halifeliğini yücelten sözlerinden dolayı tekfir edenler de olmuştur. Haccâc, Emevîler’e o kadar sadakatle bağlıdır ki ona takılan “Küleyb” (köpek yavrusu) lakabıyla da tanınmıştır.⁹⁷ Haccâc’ın Emevî iktidarını savunması sırasında şu cümleyi kurduğu aktarılmaktadır: “Sizin bir işinizi gördürmek için gönderdiğimiz rasûl mü daha kıymetlidir, yoksa aileniz üzerinde halef bıraktığınız (halifeniz) mi daha kıymetlidir?”. Onun bu sözlerini duyan Büzey b. Halid b. Dabbî, “Vallahi artık senin arkanda asla namaz kılmayacağım. Sana karşı savaşılan bir topluluğu görürsem, onlarla beraber mutlaka sana karşı savaşırım.” diyerek tepki vermiştir.⁹⁸

Haccâc’ın ilginç bir şekilde kendisini olumlu anlamda “kâfir/inkârcı” olarak tanımladığına dair bazı rivayetler de bulunmaktadır. Ebû Hafs es-Sakâfî’nin aktardığına göre, Haccâc bir gün hutbe verirken sağa dönüp “Kesinlikle Haccâc kâfirdir.” demiş, ardından başını eğip “Şüphesiz Haccâc kâfirdir.” diyerek bu sözünü yinelemiş, sonra sol tarafa dönüp tekrar “Kesinlikle Haccâc kâfirdir.” demiştir. Bunu birkaç kez tekrarladıktan sonra, “Ey Iraklılar, Lât ve Uzza’nın inkâr edicisidir.” şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁹⁹ Ayrıca Mâlik b. Dinâr da Haccâc’ın bir hutbede “Haccâc kâfirdir.” dediğini ve bunun anlamını merak ederken Haccâc’ın “Haccâc, çarşamba gününün doru katırının inkâr edicisidir.” şeklinde ifade ettiğini nakletmiştir.¹⁰⁰ Eğer Haccâc gerçekten bu ifadeleri kullanmışsa, bu durumu onun kendisini kâfirlikle suçlayanlara yönelik bir karşılık olarak değerlendirmek mümkündür. Bu tür bir söylem Haccâc’ın kendi politik ve dinî duruşunu savunma şekli olarak yorumlanabilir. Kendisini kâfirlikle suçlayanları ve onu eleştirenleri belki de dinî ya da siyasi bir tehdit olarak algılayarak, bu tür bir söylemle onların suçlamalarını geçersiz kılmaya çalışmış olabilir.

⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 9/151.

⁹³ Deyrûlcemâcım, İslâm tarihinde Sicistan’ın fethiyle görevlendirilen İbnü’l-Eş’as’ın Kûfe valisi Haccâc’ın emirlerine karşı gelerek ona isyan etmesiyle başlayan ve yenilgisiyle sonuçlanan savaş.(Nuri Ünlü, “Deyrûlcemâcım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 270.

⁹⁴ Bk. İbn Kuteybe, *el-İmame ve’s-siyase*, 2/56; İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferid*, 2/50-51, 296-97; 5/312-313.

⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 9/156.

⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 9/157.

⁹⁷ İrfan Aycan, “Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 427.

⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 9/151.

⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 9/151.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 9/151.

Ziyâd, şehrin ileri gelenlerine mektup yazarak, tutuklu olan bu kişiler aleyhine ifadelerini yazılı olarak hazırlamalarını emretti. Bu kişiler kendi ifadelerini yazmaya başladılar. Bunlardan ilk olarak Ebû Bürde b. Ebû Musa ifadesini şöyle yazdı: “Bu Ebû Bürde b. Ebû Musa’nın, Allah için yapmış olduğu bir tanıklıktır: Hucr, otoriteye itaat etmeyi tanımamakta, toplumda ayrılık çıkarmakta, Halife’ye lânet okumakta, savaş çağrısı yapmış bulunmaktadır. Buna bağlı olarak da etrafında bir cemaat oluşup, o onlara (Halife’ye ettikleri) biatlarını bozmaya ve Halife’yi tanımamaya çağırmaktadır. Bu şekilde de Allah’a karşı büyük bir nankörlük yapmış ve çirkin bir mâsiyet işlemiştir.” Bunun üzerine Ziyâd, diğerlerinden de onun gibi tanıklık yapmalarını istedi.¹⁰¹ Böylece mektup aracılığıyla lanetlemenin teşvik, hatta emredildiği ve buradan da beklenen sonuç alındığı görülmektedir.

2. Lanetlemede Kullanılan İfadeler

Müslümanlar arasında yaşanan tartışmalar ve anlaşmazlıklar zaman zaman hakaret, lanetleme ve sövme gibi dışlayıcı dil kullanımına yol açmıştır. Bu tür dil sadece kelime kullanımı değil aynı zamanda bir ideolojiyi, inancı ya da grubu reddetmenin bir biçimi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sert üslup bu tür ifadelerin ortak özelliği olup bir yandan öfke ve nefretten doğan bir dışa vurum olarak diğer yandan dinî ya da ideolojik üstünlük taslama çabası olarak görülmüştür. Ancak bu tür sert dil, toplumsal huzuru ve birliği zedeleyen bir etki yaratmıştır. Aşağıda ilk dönem Müslümanlarının birbirlerine karşı lanetleme konusunda en çok kullandıkları ifadelerin anlamlarına yer verilmiştir:

Lanet etmek (لعن) fiili: “Lânet” kelimesi, kökeni Arapçaya dayanan ve Türkçeye bu dilden geçmiş bir terimdir. Kökeni **la’n** kelimesinden türeyen ve sözlükte “kovmak, uzaklaştırmak, iyilik ve faydadan mahrum bırakmak” anlamına gelmektedir. Türkçede isim olarak, genellikle Tanrı’nın merhametinden yoksun olma durumunu ifade eder.¹⁰² Terimsel anlamda ise “lânet”, hem dünya hem de ahiret bağlamında, ilahi rahmetin, kabulün ve yardımın kesilmesi olarak tanımlanır.¹⁰³ Bu bağlamda lânet, bir kişinin veya varlığın Tanrı’nın ilahi yardımı ve merhametinden mahrum bırakılması anlamına gelir ve bu durumun hem dünyevi hem de ahiret sonuçları olabileceği vurgulanır.

Lanetleme, Kur’ân-ı Kerim’de, hadislerde ve İslam tarihinde en sık görülen olgulardandır. Kur’ân’da “lanet” kelimesi, Allah’ın rahmetinden mahrum bırakma anlamında kullanılır ve genellikle adaletsiz davranışlar ve inançsızlık karşısında ilahi öfkeyi ifade eder. Söz gelimi Nisa süresinin 93. âyetinde şöyle buyrulur: “*Kim bir mümini kasıtlı olarak öldürürse, onun cezası cehennemdir; orada ebedi kalacaktır. Allah ona öfkelenmiş, ona lanet etmiştir ve ona büyük bir azap hazırlamıştır.*” Bu ayetten mümin bir kişiyi haksız yere öldürenlerin Allah’ın rahmetinden mahrum kalacağı ve sürekli azap göreceği anlaşılmaktadır. Burada “lanet” kelimesi, ilahi öfkenin ve cezanın ifadesidir. Lanet kelimesi ahlaki ve dinî yönlerden kötü diye kabul edilen davranışları sergileyenler için de kullanılmıştır.

Lanet kelimesi İslam tarihinde siyasi ve toplumsal olaylarla ilgili olarak da kullanılmıştır. Örneğin, Hz. Ali kendisine karşı çıkanları lanetlemiştir. Hz. Ali hakem kararını kabul

¹⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü’l-üşraf*, 3/272.

¹⁰² “Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük” (Ankara: TDK Yayınları, 2005), 1298.

¹⁰³ Râğıb el-isfahânî, *Müfredâtü Elfâz*’ı- Kur’ân, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 1330.

etmeyerek her gün öğle namazını kıldığında kunut duası okur ve şöyle derdi: “Allah’ım! Muaviye, Amr, Ebû Musa, Habib b. Mesleme, Abdurrahman b. Halid, Dahhak b. Kays ve Velid b. Ukbe’ye lanet eyle!”¹⁰⁴ Bu tür ifadeler, dönemin siyasi ve toplumsal çatışmalarının bir parçası olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak, İslam tarihinde “lanet” ifadesi hem dinî metinlerde hem de toplumsal uygulamalarda çeşitli anlam ve kullanımlara sahip olup, ilahi ceza, ahlaki kınama gibi çok boyutlu işlevler görmüştür.

Sövmek (سب): Sövmek kelimesi Arapçadaki “sebb” kelimesinden türeyip Türkçede “ağır ve kötü söz söyleme, ırza ve namusa dokunan ayıp ve çirkin ifadeler kullanma, küfretme” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁵ Kuran’da “sebb” kelimesi En’âm süresinin 108. âyetinde geçmektedir: “Allah’tan başkasına tapanlara **kötü söz** söylemeyin; sonra onlar da bilmeden, taşkınlık yaparak Allah hakkında kötü sözler söylerler.” Burada “kötü söz söylemek” ifadesi, hakaret etmek, aşağılamak ve olumsuz bir dil kullanmak anlamına gelir. Bu tür bir dil kullanımı hem karşı tarafın duygularını zedeleyebilir hem de toplumsal huzuru bozan bir etki yaratabilir.

Sövmek kelimesi, genel olarak bir kişiye veya onun anısına hakaret etme, aşağılayıcı veya incitici sözler söyleme anlamında kullanılmaktadır. Sövmenin bu anlamı bazı hadislerde de geçmektedir. Söz gelimi Hz. Peygamber Ebû Uhayha’nın kabrine rastlar. O sırada Hz. Ebû Bekir bir kabre yönelerek Allah ve Resulüne karşı çıktığı için kabrin sahibine lânet eder (لعن الله). Bunun üzerine Ebû Uhayha’nın iki oğlu, Amr ve Ebân da Hz. Ebû Bekir’in babası Ebû Kuhâfe’ye lânet ederler. Zira “o misafiri ağırlamazdı, zararı defetmezdi” derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber ölümlere sövmenin hayattakilere eziyet vereceğini, şayet sövülecekse genellenebileceğini yani isim belirtilmemesi gerektiğini söyler. (سب الأَمْواتِ يُوْذِي الأَحْيَاءِ فَإِذَا)¹⁰⁶ Ölümler üzerine sövmenin getirdiği zarar hem toplumsal hem de manevi açıdan önemlidir. İslam geleneğinde ölen kişilere saygı göstermek esastır; bu nedenle onların arkasından olumsuz sözler sarf etmek hoş karşılanmaz. Hz. Peygamber, bu durumu vurgulayarak, ölümlerin ruhlarına sövmenin, onların hayatta kalan aileleri ve yakınları üzerinde olumsuz bir etki yaratacağını belirtir. Rivâyet, “sövmek” kavramının derin anlamlarını ortaya koymakta ve toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Ölümler hakkında söylenen olumsuz sözlerin, hayattakilere olan etkisi, toplumdaki huzuru bozma potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle İslam’da ölümlerin ruhlarına karşı saygılı olmak esastır.

Sövmek ve lanetleme, her ikisi de olumsuz duyguları ifade etse de farklı anlam ve niyetler taşımaktadır. Sövmek, birine ağır hakaretlerde bulunmak, aşağılayıcı ve incitici sözler söylemektir. Genellikle öfke, kin veya küçümseme duyguları ile yapılır. Lanetleme ise dinî bağlamda birine kötü bir kader dileyen bir eylemdir. Söz gelimi rivayetlerin birinde Zübeyr b. Hubeyb, Tâlibîlerden olan bir kişinin Muâviye’ye söveceğini söylediğini işitir. Tâlibîler arasında Muâviye’ye en şiddetli bir şekilde buğz ve adavet ettiği hâlde Zübeyr o adama

¹⁰⁴ Müzâhim, *Vak’atu Sıffin*, 552; Belâzürî, *Ensâbü’l-‘aşraf*, 2/121.

¹⁰⁵ “Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük”, 1350.

¹⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü’l-‘aşraf*, 1/178.

sövmenin doğru olmadığını, onun böyle bir muameleye layık olmadığını ve düşmanlık eden bir kimse onu ya lânetler veya onu tekfir edeceğini söyler. Bu rivayetten anlaşılır ki sövmek genellikle kişisel bir saldırı içerdiği için, doğrudan birini hedef alır ve onun onurunu zedelemektedir. Lanetleme ise daha çok soyut bir dilektir. Bu durum, genellikle kişisel ilişkilerden ziyade daha geniş anlama sahiptir.

Şetm (شتم): Arapçada “küfretmek” veya “hakaret etmek” anlamına gelir. Sözlük anlamı genellikle birine kötü söz söylemek veya onu aşağılamak demektir. Terim anlamı ise, bir kişinin başkalarına karşı saygısızca veya saldırgan bir şekilde davranması ya da kötü bir dil kullanması durumunu ifade etmektedir.¹⁰⁷

Müslüman toplumun içinde şetm etme (küfretme) olaylarının geçtiği bilinmektedir. Mesela Yezîd b. Velîd’in hilafette olduğu dönemde Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz b. Mervan, Irak’a vali olarak atanmıştır. Abdullah b. Mu’âviye, Kûfe’de isyan ederek kendi hilafetini ilan etmiştir. Abdullah b. Ömer, onunla savaşıp mağlup eder. Ancak Abdullah b. Mu’âviye, Medâin’e geçer ve burada bir grup insan toplar. Daha sonra Hulvân’a gidip orada güç kazanır. Kendi adına para bastırır ve paraların üzerine İslam’ın öğretilerine vurgu yapan bir ayet yazdırır. İsfahan ve diğer Fars topraklarına hâkim olur. Ehvâz’da ise Abdullah b. Ömer tarafından atanmış olan Süleymân b. Habîb bulunmaktadır. Bu sırada Ebû Ca’fer Mansûr, Abdullah b. Mu’âviye’nin yanına gider ve Ehvâz’ın İzec bölgesine atanır. Mansûr, bölgedeki haracı toplamaya başlar. Ancak Abdullah b. Mu’âviye’nin durumu zayıflarken, Süleymân b. Habîb güçlenir. Mansûr, Basra’ya kaçmaya çalışır ama yakalanır. Süleymân, Mansûr’a 40 kırbaç vurup ona ve taraftarlarına küfrederek (وشتمه). Onu hapse atıp öldürmek ister. Fakat Süfyân b. Mu’âviye b. Yezîd b. Mühelleb ve Yezîd b. Hâtim b. Kabîsa b. Mühelleb onu serbest bırakmaya ikna ederler.¹⁰⁸

Rivayetteki Abdullah b. Mu’âviye’nin para bastırması ve İslami bir mesajı paralarına yazdırması, onun meşruiyet arayışını göstermektedir. Ancak Süleymân b. Habîb b. Mühelleb ile olan çatışma ve onun sonunda Mansûr’a uyguladığı şiddet ve küfretmesi iktidar mücadelesinin ne kadar sert olduğunu ortaya koymaktadır. Süleymân b. Habîb’in Mansûr’a küfretmesi, iktidarını sağlamlaştırma çabasının bir sonucudur.

Küfür (الكفر): Sözlükte “örtmek, gizlemek; nankörlük yapmak” gibi anlamlara gelen küfür (kefir, küfûr, küfrân), terimsel olarak genellikle “Allah’tan gelen öğretileri kabul etmeyip peygamberi yalanlamak, ona inanmayı reddetmek” şeklinde tanımlanır.¹⁰⁹

İtikadî anlamda küfre düşmeyi bildiren örneklerden biri, bazı Müslümanların Hz. Osman’ı tekfir etmeleridir. Örneğin, Ammar b. Yasir ve Abdullah b. Veda, Hz. Osman’a yönelik olarak “Bizler küfre, senden daha yakın bir kâfir tanımıyoruz” şeklinde bir ifade kullanmışlardır.¹¹⁰ Rivâyete göre bu ifadeden sonra daha sert bir biçimde Hz. Osman’ı tekfir etmişler ve “Allah’ın Rasulü’nün sünnetine muhalefet ettiğin ve Allah’ın indirdiği hükümlere karşı çıkıp farklı hükümler verdiğin için kâfirsin. Allah seni kitabında kâfir

¹⁰⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga* (Beyrut: Daru'l-ilm, 1987), 1/69; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'l-ilm, 1987), 1/145; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, 1/457.

¹⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-çeraf*, 1/718.

¹⁰⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâ'id*, 189.

¹¹⁰ Cübbâî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 170.

olarak nitelendirmiştir” demişlerdir. Bu söylemler Hz. Osman’ı açıkça tekfir etme ve onu Allah’a karşı geldiği için kâfir ilan etme anlamına gelmektedir. Bu durum tekfir etme eyleminin itikadî açıdan sapma olarak değerlendirilmesinin bir örneğini teşkil etmektedir.

Ancak küfür yalnızca itikadî bir kavram olarak değil aynı zamanda karşı tarafı nankörlük ve isyanla suçlama anlamında da kullanılmıştır. Örneğin, Hz. Osman’ın Muaviye’ye yardım etmesi için yazdığı mektupta “Medineliler küfre düştüler (كفروا)” şeklinde bir ifadede bulunduğu nakledilmektedir.¹¹¹ Bu ifade Medine halkının, Hz. Osman’ın otoritesine ve yönetimine karşı gösterdiği isyan ve nankörlükle ilişkilendirilerek onları küfre düşmekle itham etmektedir. Bu durum küfür teriminin yalnızca dinî inançları sorgulama değil aynı zamanda siyasi ve toplumsal bağlamda da kullanılabileceğini gösteren önemli bir örnektir.

3. Lanetleme Süreleri

İslam tarihinin ilk dönemlerinde gerçekleşen lanetleme ve hakaretler hem dinî hem de siyasi bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür uygulamaların süreleri genellikle dönemin toplumsal, siyasi ve dinî çatışmalarının ne kadar derin olduğunu yansıtmaktadır. Bu tür uygulamalar hem Hz. Peygamber’in döneminde hem de sonraki dönemlerde sahabe arasında da gerçekleşmiştir.

Lanetlemeler, İslam tarihinin ilk dönemlerinde kısa süreli ve uzun süreli olmak üzere farklı zaman dilimlerinde ve koşullarda gerçekleşmiş olup, bu süreçler genellikle dönemin siyasi ve dinî çatışmalarıyla şekillenmiştir. Kısa süreli lanetlemeler, genellikle belirli bir olay, şahıs veya durum karşısında, ani bir tepki olarak ortaya çıkarken, uzun süreli lanetlemeler ise genellikle süregeldiği siyasi çekişmelerin ve toplumsal kutuplaşmaların bir sonucu olarak sistematik hale gelmiştir. Dolayısıyla lanetleme uygulamalarını kısa süreli ve uzun süreli olarak tasnif etmek, sadece siyasi çekişmelerin değil, aynı zamanda dinî öğretilerin ve toplumsal yapının nasıl evirildiğini anlamaya yardımcı olacaktır.

Kısa süreli lanetlemeler özellikle belirli bir savaş veya çatışma sonrasında, örneğin Hz. Peygamber’in düşmanlarına yönelik bedduaları gibi, anlık bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Uzun süreli lanetlemeler ise Hz. Ali ve Muaviye arasındaki karşılıklı hakaret ve lanetlerin Emevî döneminin belirli bir zaman dilimi boyunca devam etmesi gibi, siyasi iktidarların ve yönetim anlayışlarının uzun vadeli ihtiras ve hırslarından beslenmiştir. Bu tür bir tasnif, lanetlemenin sadece bir dinî uygulama değil, aynı zamanda siyasi bir strateji ve toplumsal bir etki aracı olarak nasıl kullanıldığını incelemeyi kolaylaştıracaktır.

Kısa süreli lanetlemeler, genellikle belirli bir olayın ya da durumun doğurduğu duygusal tepkilerin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür lanetlemeler, anlık öfke, üzüntü, kıskançlık veya adaletsizlik duygusunun bir sonucu olarak, çok uzun sürmeden belirli bir zaman diliminde devam etmektedir ve genellikle birkaç günle sınırlıdır. Hz. Peygamber’in, özellikle Recî Vak’ası ve Bi’rîmaûne gibi olaylar sonrası gösterdiği lanetleme tavrı kısa süreli lanetlemelere örnek teşkil etmektedir. Bu olaylar Hz. Peygamber ve sahabilerinin derin üzüntü yaşadığı ve ciddi bir duygusal travma geçirdiği durumlar olup, doğal olarak Hz. Peygamber’in ruhsal ve manevi bir tepki göstermesine neden olmuştur. Bu tür lanetlemelerin süreleri genellikle kısadır ve belirli bir olayla sınırlıdır. Hz. Peygamber’in lanetleme süresi, olayların şiddeti ve toplumda yaratılan derin izlerin bir yansımasıdır. Bu

¹¹¹ Salim b. Zekvan, *es-Sire: bir Harici / İbadi Klasığı*, 63.

sürenin otuz veya kırk günle sınırlı olması, aslında Hz. Peygamber'in adalet anlayışının ve merhametinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bu tür tepkilerin daha uzun süreli hale gelmesi hem toplumda hem de bireyler arasında olumsuz duyguların yayılmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in lanetlemeyi belli bir süreyle sınırlı tutmasının hem kişisel hem de toplumsal anlamda sağlıklı bir dengeyi koruma amacını taşıdığı söylenebilir.

Uzun süreli lanetleme olayları, İslam tarihinin ilk dönemlerinde, özellikle siyasi ve dinî çatışmaların derinleştiği dönemde, yıllar boyunca süregelen ve bu süreçler, toplumsal barışı bozan derin düşmanlıklara yol açmıştır. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki lanetlemeler, bu tür uzun süreli lanetlemelerin önemli bir örneğidir. Makdisî'nin rivayet ettiğine göre Hz. Ali, Muaviye ve taraftarlarına ölünceye kadar lanet etmiştir.¹¹² Lanetleme süresini hesapladığımızda, Hz. Ali'nin lanetlemeye başlaması, Hakem Olayı'ndan hemen sonrasına denk gelmektedir. Hakem Olayı, 37/657 yılında gerçekleşmiştir. Eğer rivayetlere dayanarak Hz. Ali'nin lanetlemeyi ölümüne kadar sürdürdüğünü kabul edersek, Hz. Ali'nin 40/661 yılında vefat ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda, lanetleme süresi yaklaşık dört yıl sürmüştür. Bu süre zarfında Hz. Ali'nin Muaviye ve taraftarlarına yönelik lanetlemeleri, siyasi ve dinî bir çatışmanın simgesel bir ifadesi olarak devam etmiştir.

Muaviye'nin Ali'ye yönelik lanetleme politikası, onun ölümünden sonra da devam etmiş ve sadece kişisel bir husumetin ötesine geçerek, Emevî halifeleri döneminde resmi bir gelenek haline almıştır. Bu lanetleme Muaviye'nin ölümünden sonra Emevî halifeleri tarafından da sürdürülmüştür. Hz. Hasan'ın halifelikten feragat etmesinin ardından (h. 41) başlayan süreçte, Emevî yönetimi bu laneti sistematik hale getirmiştir. Bu uygulama, Ömer b. Abdülaziz'in halifeliğine kadar, yani H. 98'e kadar kesintisiz bir biçimde sürdürülmüştür.¹¹³ Hz. Ali'yi lanetleme politikası hicri takvime göre 57 yıl sürmüştür. Bu süreç İslam tarihinin ilk döneminde en uzun süren lanetleme politikası olarak değerlendirilebilir. Bu uzun süren lanetleme, İslam toplumundaki mezhebi kutuplaşmaları körüklemiştir. Kısa vadede Emevî yönetiminin iktidarını pekiştirse de uzun vadede toplumsal huzura zarar vererek tarihteki önemli mezhebi ayrılıklar üzerinde etkili olmuştur.

İslam tarihinin ilk döneminde uzun süreli gerçekleşen lanetleme örneklerinden biri, yine Hz. Ali'ye yönelik olmuştur. Emevîler döneminde Medine'de iki kez valilik yapan Mervan b. Hakem, bu görevinde Hz. Ali'ye yapılan lanetlemeleri sürdürmüştür. İlk valiliği 42-49 (662-669) yılları arasında devam etmiştir. Beş yıllık bir aranın ardından tekrar bu göreve atanmış ve iki yıl daha valilik yapmıştır (674-676 veya 677). Toplamda yaklaşık dokuz yıl süren valilik görevi boyunca her Cuma minberlerinden Hz. Ali'ye hakaret etmiştir.¹¹⁴ Her Cuma, halkın önünde yapılan bu lanetlemeler, Mervan'ın yalnızca Ali'yi ve onun soyunu hedef almakla kalmadığını, aynı zamanda Emevî yönetiminin meşruiyetini pekiştirmek için bu düşmanlığı sistematik hale getirdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, İslam tarihinin ilk dönemlerinde yaşanan lanetleme ve hakaretler, yalnızca dinî bir uygulama değil, aynı zamanda dönemin siyasi ve toplumsal yapısının bir

¹¹² Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-Tarih*, 1/327.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/42; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, 9/193.

¹¹⁴ Zehebi, *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, 231; Suyûtî, *Tarihü'l-hulefa*, 215.

yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısa süreli lanetlemeler, anlık duygusal tepkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkarken, uzun süreli lanetlemeler ise siyasi çekişmelerin, mezhebi kutuplaşmaların ve toplumsal huzursuzlukların derinleşmesiyle sistematik hale gelmiştir. Hz. Peygamber'in örneğinde görülen kısa süreli lanetlemeler, adalet ve merhamet anlayışını yansıtırken; Emevîler döneminde Hz. Ali'ye yönelik yıllarca süren lanetlemeler, iktidar mücadelesinin ve toplumsal ayrılığı bir aracı olarak kullanılmıştır.

4. Lanetleme Araçları

4.1. Hutbeler

İslam tarihinin ilk dönemlerinde hutbeler sadece dinî öğretilerin ve toplumsal mesajların iletildiği bir platform olmanın ötesinde yönetimlerin ideolojik ve siyasi amaçlarına hizmet eden önemli bir araç haline gelmiştir. Cuma namazlarında imamlar tarafından okunan hutbeler, halkla doğrudan iletişim kurmanın yanı sıra toplumsal değerlerin pekiştirilmesi ve yönetimlerin meşruiyetlerinin güçlendirilmesi için kullanılan etkili bir iletişim aracına dönüşmüştür. Hutbelerdeki lanetleme örneklerini vermeden önce, Cuma hutbelerinin Hz. Peygamber döneminden Emevîler'in iktidarına kadar nasıl şekillendiğini ve değiştiğini incelemenin önemli olduğunu belirtmek isteriz.

Cuma namazından sonra hutbe okuma geleneği Hz. Peygamber'in Kuba'da Müslümanların ilk mescidini inşa etmek için gittiği seyahat sırasında gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber cuma günü Kuba'dan hareket edip Ranuna vadisine varmış ve orada misafir olmuştur. Bu sırada Cuma vakti girdiğinde vadideki namazgahta ilk hutbesini okumuş ve ilk Cuma namazını da kıldırmıştır.¹¹⁵ Cuma hutbesinin namazdan önce mi yoksa sonra mı okunacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı görüşlere göre Hz. Peygamber sünneti olarak hutbenin Cuma namazdan önce okunması ve bu uygulama o zamandan günümüze kadar devam etmesi görüşündedir.¹¹⁶ Diğer bir görüş ise Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin döneminde Cuma hutbesinin namazdan sonra okunduğunu ancak Emevîler döneminde hutbenin namazdan önceye alındığını savunmaktadır. Emevîler döneminde hutbede helal olmayan konular¹¹⁷ ele alındığı için insanlar namazdan sonra hutbeyi dinlemek istememiş ve hutbe halkın dinlemesi için namazdan önce okunmaya başlanmıştır.¹¹⁸ Ancak bu rivayet üzerinde de bazı farklı yorumlar bulunmaktadır. Bazı alimler rivâyetin Cuma hutbesiyle bazıları ise bayram namazlarıyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Her halükârda Emevîlerin hutbeyi siyasi bir araç olarak kullanmaları ve Hz. Peygamber dönemindeki sünneti değiştirmeleri dönemin siyasi halini ve iktidar anlayışlarını yansıtan önemli bir durumdur.

Yine Cuma hutbesinde farklı dönemlerde farklı ayetlere daha fazla önem verilerek okunduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in Cuma hutbelerinden sonra Kâf süresini okuduğunu rivayet etmişlerdir. Hz. Ömer halifeliği döneminde içinde kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmelelerinin hesabının sorulacağı uyarılarının da yer aldığı Tekfir sûresinin ilk on dört âyetini okumuştur. Hz. Osman halife olunca Nisâ sûresinin

¹¹⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/494.

¹¹⁶ Burhânuddîn Ebû'l-Hasen el-Merginânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Miihtedi* (y.y.: el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.), 1/83; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletüh* (Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1989), 2/282.

¹¹⁷ Burada "helal olmayan" ifadesinde kasten Hz. Ali'ye ve taraftarlarına yönelik hakaret ve küfür kelimeleridir.

¹¹⁸ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mesbüt* (b.y.: y.y., 1324), 2/37.

sonundaki Kelâle âyetini, Hz. Ali'nin ise Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okuduğu rivâyet edilmiştir.¹¹⁹

Emevîler iktidara gelince hutbenin amacı değişmiştir. Emevîlerin ilk halifesi Muaviye Cuma hutbelerinden sonra Hz. Ali'ye yönelik lanet cümleleri okumuştur.¹²⁰ Cuma hutbeleri, ilk başta dinî bir öğreti ve toplumun moral ve manevi değerlerle yönlendirilmesi amacını taşırken zamanla siyasi iktidarın araçlarından birine dönüşmüştür. Bu değişim dinî ve siyasi otorite arasındaki ilişkinin özellikle Emevîler döneminde nasıl şekillendiğini ve hutbelerin sadece dinî bir araç olmanın ötesine geçtiğini göstermektedir. Bu ise Emevîlerin kendi politikalarını güçlendirmek için dinî uygulamaları nasıl kullandıklarını gösteren çarpıcı bir örnektir.

Emevî yönetimi, özellikle Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere yönelik yapılan lanetlemeleri hutbeler aracılığıyla geniş halk kitlelerine iletmiştir. Hutbelerdeki bu lanetleme uygulaması halkın zihninde Emevî iktidarının meşruiyetini pekiştirmeye ve aynı zamanda Ali sülalesinin iktidarda hakkı olamayacağına yönelik güçlü bir araç olmuştur. Söz gelimi bir rivâyete göre Muaviye, hutbede Hz. Ali'yi hedef alarak ona kötü laflar söylemiş ve Hz. Osman'ın ölümünden Hz. Ali'yi sorumlu tutmuştur.¹²¹ Muaviye'nin bu açıklamaları halk arasında Hz. Ali'nin imajını zedelemeyi ve onu olumsuz bir kimse olarak göstermeyi amaçlayan bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Muaviye'nin Hz. Ali'ye karşı başlattığı lanetleme uygulaması hutbeler aracılığıyla yapılmıştır. Sonradan ise bu talimatı bütün valilere vererek yaygın ve etkin bir faaliyet haline getirmiştir. Emevî valileri de aynı aracı kullanarak Hz. Ali'ye karşı yaptıkları lanetlemeleri minberlerden dile getirmişlerdir. Söz gelimi Medine valisi Mervan, her Cuma namazından sonra minberden Hz. Ali'yi hedef alan hakaretlerde bulunmuştur. Bu uygulama Mervan'ın yönetim yılları boyunca devam etmiştir.¹²² Bu örnek ise hutbelerin yalnızca dinî öğretileri vermek için değil aynı zamanda siyasi bir araç olarak kullanıldığını açıkça göstermektedir. Minberler, halkın ibadet etmek ve dinî bilgiler almak amacıyla bir araya geldiği yerler olmaktan çıkıp, iktidarın meşruiyetini sağlamak ve rakiplerini karalamak için bir propaganda aracına dönüşmüştür. Bu şekilde dinî değerler ve ibadetler, siyasi çıkarlar doğrultusunda şekillendirilmiş ve halkın inançları üzerinde siyasi etki sağlanmaya çalışılmıştır.

Emevî döneminde Basra'nın valisi olan Büsr'ün, Muaviye'nin telkini olmaksızın kendi iradesiyle Hz. Ali'ye minberlerden lanet etmesi, yukarıdaki değerlendirmeleri pekiştiren önemli bir örnektir.¹²³ Bu misal aynı zamanda Emevî yönetiminin yerel valilerinin, özellikle de dinî otoritelerin etkisini kendi yönetimleri lehine kullanmalarına izin verdiği bir uygulamadır.

Ömer b. Abdülaziz, halifeliği sırasında Cuma hutbesi sonunda yapılan lanetleme uygulaması yerine, Kur'an'daki fenalık ve çirkin işlere karşı ilahi yasağa vurgu yapan bir âyetin okunmasını emretmiş ve bu uygulamayı yasaklamıştır.¹²⁴ Cuma hutbesinde

¹¹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an* (b.y.: y.y., 1306), 2445.

¹²⁰ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhit-tevil* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 2/396.

¹²¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/129.

¹²² Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, 231; Suyûtî, *Tarihü'l-hulefa*, 215.

¹²³ Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 5/167; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, 267.

¹²⁴ Atalan, "Abbasi Daveti Sürecinde er-Rızâ Min Âl-i Muhammed Söylemi", 1/201.

lanetleme gibi sert bir uygulamayı yasaklayarak dinî metinlere dayalı bir yaklaşımı tercih etmesi daha çok halkın doğru bilgiyle yönlendirilmesi gerektiğini savunduğunu göstermektedir. Bu uygulama ile Ömer b. Abdülaziz, dinî alanı siyasetten ayırmaya yönelik bir tutum benimsediğini vurgulamaktadır.

Emevî yönetimine karşı yapılan lanetlemeler ve eleştiriler de hutbeler aracılığıyla sıkça ifade edilmiştir. Söz gelimi, Emevîlerin iktidarına karşı isyan eden Abdullah b. Zübeyr, Mina ve Arafat günlerinde Mekke’de hutbe irad etmeye başlamıştır. Hutbede Emevî halifesi Abdülmelik’in yönetimine karşı sert eleştirilerde bulunmuştur.¹²⁵ Bu örnek, o dönemdeki siyasi çekişmelerin hutbeler aracılığıyla halk arasında yayıldığını ve iktidar sahiplerinin kendi meşruiyetlerini pekiştirmek, karşıtlarını ise itibarsızlaştırmak amacıyla bu dinî uygulamayı nasıl istismar ettiklerini ortaya koymaktadır.

4.2. Mektuplar

Cuma hutbesindeki lanetleme uygulamasının yanı sıra mektupların da siyasette önemli bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Mektuplar, özellikle halifeler ve yöneticiler tarafından halkla ve idarecilerle iletişim kurmakla birlikte siyasi mesajların yayılması, yönetimin otoritesinin pekiştirilmesi ve rakiplerin ya da muhaliflerin hedef alınması amacıyla kullanılmıştır. Mektuplar, sadece yönetici ile halk arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda farklı coğrafi bölgelerdeki valilerle, dinî otoritelerle ve askerî liderlerle iletişimi sağlamak için de önemli bir araç olmuştur.

Lanetleme olaylarının sadece hutbe gibi geleneksel araçlarla değil, aynı zamanda mektuplar aracılığıyla da gerçekleştirildiğini ve mektupların bu bağlamda kullanılan önemli bir araç olduğunu belirtmek gerekir. Söz gelimi, Hz. Osman’ın son günlerinde Muaviye’ye kendisine yardım etmesi amacıyla bir mektup yazmıştır. Mektubun içeriğinde ise, Medine halkının küfre düştükleri yönünde ifadeler bulunmaktadır.¹²⁶

Hz. Ali ile Muaviye arasındaki lanetleme uygulamaları mektup aracılığıyla da gerçekleştirilmiştir. Sıffin Savaşı sırasında Hz. Ali, Muaviye’ye bir mektup yazmış ve mektubunda kendi soyunun ve babalarının üstünlüğünü anlatarak, “Mekke fethi sırasında istemeyerek İslam’a girenleri” ifade eden **talîk** kelimesiyle Muaviye’yi aşağılamıştır.¹²⁷ Mektuplar, sadece iletişim aracı olmanın ötesinde siyasi hedeflere ulaşmak için kullanılan güçlü bir silah haline gelmiştir. Mektuplar aynı zamanda bir siyasi çatışma ve ideolojik savaş alanı olmuştur.

Mektup, sadece iletişim sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda muhalifleri hedef alarak onları karalamak ve suçlamak için bir araç olarak kullanılmıştır. Söz gelimi Ziyâd, şehrin ileri gelenlerine mektup yazarak, Hucr b. Adî ve arkadaşlarının aleyhinde ifadeler hazırlamalarını istemektedir. Bu ifadeler, isyancıları halk arasında suçlu göstermek amacıyla kullanılmaktadır. İlk olarak Kûfe kadısı Ebû Bürde b. Ebû Musa, Ziyâd’ın talimatına uymuş ve mektubuna cevap yazmıştır. Ebû Bürde bu cevap mektubunda, Hucr b. Adî’nin Halife’ye karşı isyan çağrısı yapması, itaatsizlik ve ayrılık çıkarması gibi suçlamalarla, onu topluma ve Halife’ye karşı düşman bir figür olarak göstermiştir.¹²⁸ Ziyâd’ın bu mektup

¹²⁵ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 167.

¹²⁶ Salim b. Zekvan, *es-Sire: bir Harici / İbadi Klasiği*, 63.

¹²⁷ Müzâhim, *Vak’atu Sıffin*, 471.

¹²⁸ Belâzürî, *Ensâbü’l-üşraf*, 3/272.

aracılığıyla yaptığı şey, isyancıların, özellikle de Hucr b. Adî'nin, Halife'ye karşı olan tutumlarını suçlayarak onları toplumsal ve siyasi olarak dışlamak ve meşruiyetlerini zayıflatmaktır. Mektup burada, yalnızca bir bilgilendirme aracı değil aynı zamanda bu suçlamaların geniş bir şekilde yayılmasına, tanıklıkların güçlendirilmesine ve muhaliflerin cezalandırılmasına hizmet eden bir araç olarak kullanılmaktadır.

Mektuplar, yalnızca bir talimat değil aynı zamanda Halife'nin yeni politikasının uygulanmasını sağlamak ve eski uygulamalara son vermek için bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Ömer b. Abdülaziz, Emevîler'in Hz. Ali'yi hedef alarak onu lanetleme geleneğini sona erdirmeyi amaçlamış ve bu değişimi gerçekleştirebilmek için yerel yöneticilere, yani valilere yazdığı mektuplarla bu uygulamaları yasaklamıştır.¹²⁹ Bu durumda mektup, Emevî yönetiminin, özellikle de Halife Ömer b. Abdülaziz'in, yanlış gördüğü mevcut uygulamalara karşı İslam toplumunda birliği ve huzuru sağlamak amacıyla kullandığı bir araç konumundadır. Mektuplar, valilere gönderilerek Hz. Ali'ye yönelik lanetleme uygulamalarını durdurmalarını ve bu tür bölücü söylemlerden vazgeçmelerini istemektedir. Ayrıca bu tür mektuplar, valilerin merkezi otoriteye karşı çıkmalarını engellemek ve yeni bir dönemin başlangıcını duyurmak için de önemli bir araç olmuştur. Ömer b. Abdülaziz'in dinî ve toplumsal yapıyı yeniden inşa etme çabaları bu tür mektuplarla desteklenmiş ve etkin bir şekilde yürütülmüştür.

Mektuplar, sadece lanetleme ve hakaret gibi olumsuz uygulamaları yaymak için değil aynı zamanda bu tür uygulamalara karşı durmak ve engellemeye çalışmak için de kullanılmıştır. Örneğin, Hz. Peygamber'in eşlerinden biri olan Ümmü Seleme, Muaviye'ye yazdığı bir mektupta, Muaviye'nin Hz. Ali'yi lanetleme uygulamasını durdurmasını istemiştir. Mektubun içeriğinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in gönlündeki özel ve önemli yerine vurgu yapılarak, lanetleme gibi uygulamaların hoş olmayacağı ve İslam toplumu için zararlı olacağı ifade edilmiştir.¹³⁰ Bu olay, mektupların sadece siyasi bir araç olarak değil aynı zamanda dinî ve toplumsal barışı korumak için kullanılan bir araç olduğunu göstermektedir. Ümmü Seleme'nin yazdığı mektup, dinî değerlerin korunması ve toplumsal huzurun sağlanması için lanetleme gibi bölücü uygulamalardan kaçınılması gerektiğine dair bir mesaj taşımaktadır. Bu tür mektuplar siyasi çekişmelerin ötesinde, daha yapıcı bir dil kullanılarak toplumun birliğini ve huzurunu koruma amacını taşır.

Sonuç olarak mektupların lanetleme uygulamalarındaki rollerinin hayli çeşitli olduğu söylenebilir. Bazı durumlarda mektuplar doğrudan lanetleme uygulamalarını hayata geçirmek için bir araç olarak kullanılırken, diğer durumlarda ise bu tür uygulamaların engellenmesi amacıyla bir araç olarak işlev görmüştür. Örneğin, bazı yönetici ve liderler muhaliflerini hedef alarak onları toplumsal ve dinî açıdan dışlamak için mektupları kullanmışken, bazıları da bu tür uygulamalara karşı durarak dinî ve toplumsal birliği sağlamak için mektuplar yazmıştır. Bununla birlikte lanetleme olayları yazılı hale mektupların yardımıyla gelmiştir ve dönemin siyasi, dinî ve toplumsal yapısını anlamamızda önemli bir kaynak olmuştur.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 674.

¹³⁰ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu nehcî'l-belaga*, 1/356-358; Ebû Ali Şemseddin Fehar b. Ali el-Müsevî, *el-Hüccete ale'z-zehib ila tekfiri Ebû Talib* (Beyrut: Dârü'z-Zehra, 1987), 380.

4.3. Kıssalar

“Kıssa” kelimesi, hikâye, rivâyet, haber ve iz gibi anlamlar taşımaktadır. Erken dönemde ise daha çok “dinî nasihat” anlamında kullanıldığı görülmektedir.¹³¹ Başlangıç aşamasında, kasas, dinî konular etrafında şekillenmiş ve Kur’ân tefsirleri, Hz. Peygamber’in hadisleri, geçmiş peygamberlere ait hikâyeler ile ahlaki öğütlerden müteşekkil bir içerik kazanmıştır. Ancak İslam tarihinde kasas faaliyetlerinin ilk olarak kim tarafından ve ne zaman başlatıldığına dair çeşitli rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde kasas anlatımının yapılmadığı belirtilirken, diğer bir görüşte ise Hz. Ömer’in hilafeti döneminde Temîm ed-Dârî’nin kasas anlatımı için ondan izin aldığı kaydedilmektedir. Başka bir rivâyete göre ise Hz. Osman’ın şehit edilmesinin ardından kasas faaliyetlerinin başladığı ifade edilmektedir.¹³² Diğer yandan Kasîm es-Sâmerrâî, kasas’ın kökenlerini açık bir şekilde ilk fitne ve ilk siyasî savaşlarla ilişkilendirmekte ve Emevî halifesi Muâviye’nin, bu olayların ardından kasas faaliyetlerini meydana getirdiğini ifade etmektedir.¹³³

Kasas’ın ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, İslam’ın yayılmaya başladığı dönemde İslam toplumunun ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. İlk aşamada kasas, özellikle Kur’ân öğretimi ve halkın dinî bilgiyi daha iyi anlaması amacıyla Kur’ân yorumları üzerinde yoğunlaşmıştır.¹³⁴ Ancak sonraki dönemlerde kasas da diğer sosyal ve siyasal değişimlerden etkilenmiş ve özellikle siyasi değişimlerin izlerini taşımaya başlamıştır. Örneğin Emevî halifesi Muâviye, Hz. Ali’ye yönelik yapılan lanetlemelere karşılık olarak, sabah ve akşam namazlarının ardından mescid ve karargâhlarda kıssa anlatılmasını teşvik etmiş, aynı zamanda bu kıssaların, kendisine ve Şamlılara dua edilmesi amacıyla yapılmasını sağlamıştır. Böylece “kasasul-hassa” adı verilen resmi ve siyasi kıssacılık dönemi başlamış ve kıssacılardan sabah namazından sonra halifeye, taraftarlarına ve ordusuna dua ederken, yönetim muhaliflerine ve müşriklere beddua etmeleri istenmiştir.¹³⁵ Bunun yanı sıra kunut veya dua uygulamasının kasasın bir parçası haline gelmesi, özellikle Muâviye’nin halefleri döneminde de devam etmiştir. Örneğin halife Abdülmelik, iktidarını tehdit eden çeşitli dış ve iç tehlikelerden korunma amacıyla, kıssacılara düşmanları aleyhine dua etmelerini emretmiştir.¹³⁶

Bu bağlamda kasasın başlangıçta dinî öğretim ve halkı bilinçlendirme amacına hizmet etmişken, sonraki dönemde siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Muâviye’nin kıssacılığı, halkın zihinsel dünyasında dinî öğretilerin yanı sıra siyasi bir güç inşasının aracı olarak işlev görmüş ve kasas, bir yandan dinî bir eğitim aracı olarak varlığını sürdürürken, diğer yandan iktidarın meşruiyetini pekiştirmek amacıyla da

¹³¹ Hasan Cirit, “Kussâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 463.

¹³² İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere*, 1/10; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Kussas ve'l-müzekkirin* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1986), 178-79.

¹³³ İbnü'l-Cevzî, *el-Kussas ve'l-müzekkirin*, 15-16.

¹³⁴ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi el-Cahiz, *el-Beyân ve't-tebyin* (Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1949), 1/368-369.

¹³⁵ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mevaiz ve'l-itibar fi zikri'l-hitat ve'l-asar* (London: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasî'l-İslâmî (al-Furqan Islamic Heritage Foundation), 2013), 2/253.

¹³⁶ Makrîzî, *el-Mevaiz ve'l-itibar fi zikri'l-hitat ve'l-asar*, 2/254.

kullanılmıştır. Bu durum dinî ve siyasi içeriğin iç içe geçtiği bir dönemi işaret etmektedir ve kasasın sadece bir eğitim aracı olmanın ötesinde, iktidar sahiplerinin toplum üzerindeki etki gücünü artıran bir araç haline geldiğini göstermektedir.

Emevî döneminde başlayan Hz. Ali'ye karşı lanet etme uygulamalarının etkisi Emevî döneminden sonra da devam etmiştir. Örneğin vaiz ve mutasavvıf İbn Sem'un (öl. 387/997) tarafından gerçekleştirilen Bağdat Camii'sinde Hz. Ali'nin imajını zedeleyen hakaret içeren bir kasas örneği kaydedilmektedir.¹³⁷ Bu durum Emevîlerin iktidarlarını pekiştirme çabasıyla başladığı düşünülen lanet etme uygulamasının, sonraki dönemlerde de siyasi amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. İbn Sem'un'un yaptığı gibi kasas aracılığıyla tarihsel figürlere yönelik olumsuz algılar yaratmak hem dinî hem de siyasi anlamda güç mücadelelerinin bir aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda kasasın iktidarın el değiştirdiği her dönemde farklı şekillerde kullanılmaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

Hutbe, mektup ve kasasın lanetleme amacıyla kullanılmasının yanı sıra buyruğun da bu amaçla kullanıldığına dair bir rivayet vardır. Abbâsî halifesi Me'mun, halk arasında hâlâ iyi özelliklerle anılan ve dikkate değer bir imaja sahip olan Muâviye'nin bu olumlu algısının ortadan kaldırılmasını istemiştir. Bu sorunu çözmek amacıyla Me'mun, vaizlere camilerdeki derslerinde Muâviye'ye lanet edilmesi yönünde bir buyruk yayımlamaları talimatını vermiştir. Ancak bu uygulama İslam toplumunda öfke ve şaşkınlıkla karşılanmış ve tepkiler üzerine buyruk geri çekilmiştir.¹³⁸ Bu tür buyrukların yayımlanması sadece iktidarın belirli bir siyasi figür üzerine odaklanmakla kalmayıp aynı zamanda halkın dinî duygularını da manipüle etme amacı taşıdığı söylenebilir. Çünkü İslam toplumundaki dinî liderler ve vaizler, camilerdeki derslerinde verilen mesajlarla büyük bir etki gücüne sahipti. Buyruk aracılığıyla vaizlere bir emir verilmesi resmi dinî otoritenin siyasi amaçlarla nasıl kullanıldığını ve toplumu yönlendirmeye yönelik stratejik bir adım olarak devreye sokulduğunu göstermektedir.

5. Lanetlemeyi Engellemeye Yönelik Faaliyetler

Hem İslam'dan önce hem de İslam sonrası dönemde lanetleme olayları var olmaya devam etmiştir. İslam öncesi Arap toplumunda özellikle kabileler arası düşmanlıklar ve intikam duyguları lanetleme eyleminin yaygın bir şekilde kullanılmasına neden olmuştur. Buna karşın toplumsal barış ve bireysel huzuru sağlama amacı güdenler lanetleme gibi olguları engellemeye yönelik ciddi çabalar ortaya koymuştur. Hz. Peygamber ve İslam âlimleri, lanetlemenin insanları kin ve öfkeye sürükleyebileceği, bunun da toplumsal ilişkilerdeki sağlıklı iletişimi zedeleyebileceği hususunda uyarılarda bulunmuşlardır.

Hz. Peygamber'in sahabe arasında gerçekleşen lanetleme olaylarını engellemeye yönelik örnekleri bulunmaktadır. Hz. Ebû Bekir'in, Ebû Uhayha'nın kabrinde ona lanet ederken Ebû Uhayha'nın iki oğlu da Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhafe'ye lanet etmişti. Bu karşılıklı lanetleşme İslam toplumunda bireyler arasında öfke ve kin duygularının beslenmesine yol açacak şekilde olumsuz bir etki yaratabilir aynı zamanda ölümün ardından yapılan bu tür eylemler geride kalanların ruhsal sağlığını ve toplumsal barışı da tehdit edebilirdi. Bu durumu duyan **H. Peygamber** ölümlerin arkasından lanet etmenin hayatta

¹³⁷ Ebû'l-Fazl b. Tayfur Ahmed b. Tayfur el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad* (Kahire: Mektebetu Neşri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1949), 1/276.

¹³⁸ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*, 7/90-93.

olanlara eziyet vermek anlamına geleceğini belirterek böyle bir davranışın engellenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in "Ölülere sövmek hayattakilere eziyet verir, sövdüğünüzde umumileştirin (yani isim vermeyin)."¹³⁹ şeklindeki hadisi bu tür olguların sadece ölüleri değil yaşayanları da olumsuz şekilde etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in sahabe arasında meydana gelen lanetleme olaylarına karşı gösterdiği engelleyici tutum toplumun ruhsal sağlığını ve sosyal huzurunu korumaya yönelik bir anlayışı yansıtmaktadır.

Başka bir rivayette ise Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında bir kavga çıkmış ve Halid, Abdurrahman'a hakaret etmiştir. Bunun üzerine **H. Peygamber**, "Ashabımdan kimseye sövmeyin" demiştir.¹⁴⁰ Hz. Peygamber'in bu hadisi, müminler arasında sövme ve hakaretin kesinlikle hoş görülmediğini ve özellikle ashabına yönelik bu tür davranışların toplumsal birlik ve beraberliği zedeleyebileceğini vurgulamaktadır.

Bir gün Hz. Ali, hutbe okurken, bir adam kalkıp Hz. Âişe'ye hakaret etmeye başladığında **Ammâr b. Yâsir** hemen ayağa kalkarak, "Sus, utanmaz! Resûlullah'ın sevgilisine ve eşine mi dil uzatıyorsun?" diyerek, hakaret eden kişiye tepki göstermiştir.¹⁴¹ Bu örnek İslam'ın özellikle de Hz. Peygamber'in eşlerine ve ailesine olan saygıyı ne denli önemseydiğini ve bu tür olumsuz davranışlara karşı nasıl güçlü bir duruş sergilendiğini göstermektedir. Hz. Âişe, İslam tarihinde önemli bir hanımdır ve hem Hz. Peygamber'in eşlerinden biri hem de İslam'ın ilk yıllarında önemli bir mümin, âlim ve lider olarak kabul edilmiştir. Ammâr b. Yâsir'in bu olaya verdiği tepki hem Hz. Âişe'ye olan saygıyı hem de İslam'ın aile içindeki saygıyı ve hürmeti nasıl pekiştirdiğini göstermektedir.

Müslümanlar arasında ilk fitneyi doğuran olayın Hz. Osman'ın vefat edilmesi olduğu kabul edilmektedir. Bu olayla ilgili olarak Ammâr b. Yâsir, Osman'ı kâfir olarak öldürdüklerini ifade etmiştir. Bunu duyan **H. Ali**, "Ey Ammâr, Osman'ın inandığı Rabbi inkâr eder misin?" diyerek Ammâr'ı eleştirmiştir. Bu eleştirinin ardından tartışma son bulmuştur.¹⁴² Hz. Ali'nin, "Ey Ammâr, Osman'ın inandığı Rabbi inkâr eder misin?" şeklindeki eleştirisi hem Hz. Osman'ın İslam'a olan inancını savunmaya yönelik bir çıkış hem de dinî değerler ve ahlaki sorumluluklar bağlamında bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Hz. Ali'nin bu sözleri bir Müslüman'ın diğerine karşı kâfirlik isnadında bulunmasının ne kadar ciddi bir mesele olduğunu vurgulamaktadır. İslam'da bir kişinin imanını sorgulamak özellikle de diğer Müslümanlara yönelik "kâfir" gibi ağır bir niteleme yapmak hem dinî hem de toplumsal düzeyde büyük bir sorumluluk gerektirir. Hz. Ali'nin yaklaşımı bu tür iddiaların kolayca ortaya atılamayacağı ve her durumda dikkatli bir değerlendirme yapılması gerektiğini göstermektedir.

Hz. Ali ile Muaviye arasında gerçekleşen savaşın ardından, birisi **H. Ali**'ye şu soruyu yöneltmiştir: "Ey Mü'minlerin Emiri, biz hak üzere, onlar ise bâtil üzere değil mi?" Hz. Ali, "Kâbe'nin Rabbine and olsun ki, öyle" diye cevap vermiştir. Ardından, "O halde neden onlara sövmemize ve lanet etmemize engel oluyorsun?" şeklindeki soruya, Hz. Ali şu şekilde cevap vermiştir: "Sizin söven ve lanet eden kimseler olmanızı istemem. İsterim ki şöyle

¹³⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/178.

¹⁴⁰ Müslim, "Fedâil", 221.

¹⁴¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/486.

¹⁴² Bâkılânî, *Temhidü'l-evail ve telhisü'd-delail*, 530-31; Adnan Demircan, "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî'nin Cevapları", *İSTEM*, sy 8 (01 Aralık 2006): 11.

deyiniz: “Allah’ım, bizim ve onların akan kanını durdur, aramızı düzelt, onları dalâletten hidâyete ulaştır ki hakkı cehaletten ayırabilsinler; sapkınlıkta ısrar eden ise ondan dönsün.”¹⁴³ Bu yaklaşım, Hz. Ali’nin toplumsal barışa ve dinî değerlere olan derin saygısını ve müslümanların birbirlerine karşı hoşgörü ile yaklaşmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Hz. Ali, rakiplerinin de hidayet bulmasını dileyerek, düşmanlık yerine dua ve iyiliği teşvik etmiştir.

İslam tarihinin ilk döneminde en çok bilinen ve kaynaklarımıza en fazla yansıyan lanetleme olay Hz. Ali’nin lanetlenmesidir. Hz. Ali’ye olan lanetlere karşı çıkıp bu olayı engellemeye çalışanlar da olmuştur. Örneğin Muaviye’nin valiler yoluyla hutbelerde Hz. Ali’ye ve taraftarlarına yönelik lanetleme uygulamalarına Hz. Peygamber’in eşi **Ümmü Seleme** tepki göstermiş ve onun Hz. Ali’ye lanet okuyarak Allah’a ve Hz. Peygamber’e lanet ettiğini içeren bir mektup göndermiştir.¹⁴⁴ Hz. Ali sadece Peygamber Efendimizin (s.a.s.) amcasını oğlu ve damadı değil, aynı zamanda İslam’ın en önemli figürlerinden biri olarak kabul edilen bir şahsiyettir. Bu bağlamda Hz. Ali’ye yapılan hakaretler, onun şahsiyeti ve konumu üzerinden sadece kişisel bir saldırı değil, aynı zamanda İslam’ın temel değerlerine de bir saldırı anlamı taşımaktadır. Bu tür bir engelleme stratejisi Hz. Ali’nin sadece bir lider veya halife değil İslam’ın öz değerlerinin savunucusu ve simgesi olarak da önemli bir figür olduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Ali’ye yönelik yapılan lanetlemelere karşı tepki gösteren önemli şahsiyetlerden biri de **Zeyd b. Erkam**’dır. Rivayetlere göre Emevî valilerinden birisi Hz. Ali’ye hakaret ettiği sırada Zeyd b. Erkam ayağa kalkarak Hz. Peygamber’in ölüler hakkında lanet etmeyi yasaklayan hadisini hatırlatmış ve Hz. Ali’nin ölümünden sonra ona hakaret edilmesinin yanlış olduğunu söylemiştir.¹⁴⁵ Böylece Zeyd b. Erkam, hadisi hatırlatarak Emevî valisinin Hz. Ali’ye yönelik hakaretinin İslam’a ve Hz. Peygamber’in ahlaki değerlerine aykırı olduğunu vurgulamıştır.

Muaviye döneminde başlayan ve Hz. Ali’ye yönelik lanetleme uygulaması, Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz tarafından hicrî 99 yılında engellenmiştir.¹⁴⁶ Bu tarih söz konusu lanetleme uygulamasının sona erdirildiği önemli bir dönüm noktasıdır. Rivayetlere göre Ömer b. Abdülaziz, bu uygulamayı sonlandırmak amacıyla her bölgedeki valilere mektuplar yazarak talimat vermiştir.¹⁴⁷ Bu, yıllarca süren ve toplumsal olarak derin izler bırakan lanetleme geleneğine son veren en önemli şahıs ve olay olarak kayda geçmiştir.

Diğer bir rivayette ise Adî b. Ertât bir konuşmasında Hz. Ali’ye sövmüş ve lanet okumuştur. Bunun üzerine Hasan el-Basrî bu durumu Ömer b. Abdülazîz’e mektup yazarak bildirmiştir. Ömer de Adî’ye şöyle bir mektup yazmıştır: “Bana gelen habere göre Ali’ye sövmüş ve ona lanet okumuşsun. Eğer buna cesaret edip yapmışsan sen ne kadar kötü bir adamsın! Allah seni kahretsin ve seni kederlendirsın. Yemin ediyorum ki eğer bunu bir daha tekrarlarsan seni bitirecek bir ceza ile cezalandırır ve kötü bir biçimde azlederim.” Bu uyarı üzerine Adî b. Ertât, hemen yaptığı hatadan vazgeçmiş ve bir daha böyle bir davranışta

¹⁴³ Dîneverî, *Ahbârü’t-tvâl*, 165.

¹⁴⁴ İbn Ebû’l-Hadid, *Şerhu nehci’l-belaga*, 1/356-358; Mûsevî, *el-Hüccete ale’z-zehib ila tekfiri Ebû Talib*, 380.

¹⁴⁵ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, 1/788.

¹⁴⁶ Mes’ûdî, *Mürûcû’z-zehab ve me’âdinü’l-cevher*, 3/193-194.

¹⁴⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kamil fi’t-tarih*, 674.

bulunmamaya karar vermiştir.¹⁴⁸ Bu tür bir örnek, engelleme girişimlerinin bazen sert bir dil ve tehdit içerebildiğini göstermektedir. Ömer b. Abdülazîz, bu tür davranışların kabul edilemez olduğunu ve toplumda adaletin, saygının ve huzurun korunması için sert bir şekilde müdahale edilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu olay İslam'da bireylerin ve toplumun değerlerine saygıyı koruma amacıyla yapılan engellemelerin ne kadar önemli olduğunu ve gerektiğinde sert bir tutum sergilenmesinin de bu amaca hizmet ettiğini ortaya koymaktadır.

İslam Tarihinde birisine lanet etmeyi eleştirerek, başka birine lanet etmeye çağıran bir engelleme usulüne daha rastlanmaktadır. Bir rivâyete göre Abdullah b. Zübeyr, bir kimsenin Hakem b. Ebü'l-Âs'a küfrettiğini duyar. Bunun üzerine, o adama Hakem'e küfretmemesini, çünkü Hakem'in emanete sadık bir kişi olduğunu, ancak Mervân'a ve Mervân'ın oğlu Abdülmelik'e küfretmesini söyler.¹⁴⁹ Bu yaklaşımın özelliği, birini savunurken başka birine yönelik hakaret ve lanet edilmesine açık bir çağrı yapılmasıdır. İslam'ın temel öğretilerine göre lanet etmek özellikle kişisel ya da siyasi nedenlerle toplumsal huzuru zedeleyebilir ve bireyler arasında kin ve düşmanlık oluşturabilir.

Sonuç olarak lanetleme olaylarını engellemeye yönelik çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Bazı kişiler bu durumu yumuşak bir dille ele alırken bazıları ise daha sert bir yaklaşım benimseyerek tehdit ve ceza ile müdahalede bulunmuşlardır. Diğer yandan bazıları karşı lanetlemeyi bir engelleme aracı olarak kullanmışlardır. Her ne şekilde olursa olsun lanetleme olaylarının durdurulması amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilmiş ve bu konuda duyarlı olan bireyler toplumsal barış ve hoşgörünün korunması için çaba sarf etmiştir.

6. Lanetlenmenin Sonucu Olarak Sürgün Cezası

Lanetleme yalnızca sert bir dil üslubuyla ifade edilen bir tavırdan ibaret olmayıp aynı zamanda toplumsal dışlama ve bireyi toplumdan soyutlama anlamına gelmektedir. Bu eylem bazen sadece bir sözlü kınama ile sınırlı kalırken bazı örneklerde çok daha derin ve kalıcı sonuçlar doğurmuştur. Özellikle tarihsel bağlamda lanetleme, hedef alınan kişinin yalnızca manevi bir şekilde kınanması değil aynı zamanda toplumsal olarak dışlanması, itibarsızlaştırılması ve sürgün edilmesi gibi daha somut cezalara da dönüşmüştür. Örneğin Emevî döneminde Hz. Ali'ye ve onun soyuna yönelik lanetleme uygulamaları sadece dinî bir ifade olarak kalmamış aynı zamanda siyasi ve toplumsal anlamda dışlama aracı haline gelmiştir.

Bazı durumlarda lanetlenen şahsın sadece kötü bir üne sahip olması sağlanmakla kalmamış bu kişiler toplumsal yapının dışında bırakılarak, sürgün ve benzeri cezalarla toplumdan uzaklaştırılmışlardır. Örneğin Hz. Peygamber, Hakem b. Ebü'l-Âs b. Ümeyye ve onun çocuklarına lanet etmiş ve onları Medine'den sürgün etmiştir.¹⁵⁰ Bu uygulamanın arkasında Hakem'in Hz. Peygamber ile alay etmesi ve toplum içinde gizli olan bilgileri yayarak toplumsal düzeni bozma gibi olumsuz davranışları bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in bu tavrı sadece bireysel bir kınama değil aynı zamanda toplumsal bir dışlama ve cezalandırma eylemi olarak değerlendirilebilir. Hakem'in davranışları, dinî otoritenin ve toplumsal düzenin ihlali olarak görülmüş ve bu bağlamda sürgün, bir tür toplumsal

¹⁴⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/562.

¹⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/258.

¹⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/187.

cezalandırma aracı olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in, dinî ve toplumsal değerlerin korunması adına böyle bir karar alması o dönemdeki sosyal yapının istikrarını sağlamak adına bir gereklilik olarak kabul edilebilir.

Diğer bir örnek Hz. Peygamber'in Benî Kaynuka gazvesinde anlaşmayı bozan Yahudiler hakkında hüküm verirken onları lanetleyip sürgüne göndermesidir.¹⁵¹ Hz. Peygamber'in Benî Kaynuka gazvesi sırasında anlaşmayı bozan Yahudi kabilesi hakkında verdiği hüküm önemli bir toplumsal ve siyasi karardır. Benî Kaynuka, Medine'de yaşayan Yahudi kabilelerinden biriydi ve Hz. Peygamber ile yaptıkları anlaşmayı ihlal ettikleri için toplumsal bir güvenlik tehdidi oluşturmuşlardır.¹⁵² Hz. Peygamber'in bu kabileyi lanetleyip sürgün etmesi, dinî ve toplumsal düzeni koruma amacına yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Hz. Peygamber'in, toplumsal barış ve güvenliğin sağlanması adına böyle bir cezai önlem aldığını söylemek mümkündür. İslam toplumu başlangıcında Medine'de çok kültürlü ve çok dinli bir yapıya sahipti. Bu çeşitliliğin bir arada barış içinde yaşaması yapılan anlaşmaların ve karşılıklı güvenin korunmasına bağlıydı. Benî Kaynuka'nın anlaşmayı ihlali bu güveni sarsmış ve toplumsal yapıyı tehdit etmişti.

Sonuç olarak lanetlemenin ardından uygulanan sürgün cezası toplumsal düzenin korunması ve ihlallerin cezalandırılması amacıyla başvurulmuş sert bir yöntemdir. Bu uygulama, sadece bireyleri değil toplumu da dışlama ve düzenin sağlanması açısından bir araç olarak kullanılmıştır.

¹⁵¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/365-366.

¹⁵² Casım Avcı, "Kaynukâ' (Benî Kaynukâ)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 88.

Sonuç ve Öneriler

Conclusion and Recommendations

İlk dönem İslam düşüncesinde Müslümanların toplumsal ayrışma ve ötekileştirme amacıyla birbirlerine yönelik olarak lanet, hakaret ve tekfir gibi ifadeleri kullandıkları gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, söz konusu söylemlerin arka planı, bu tutumları etkileyen faktörler ve tarihsel gelişim süreçleri incelenmiştir. Kur'ân ve hadislerde geçen “lanet” kavramı üzerinden yapılan analizlerde⁹ bu kelimenin hangi anlamda kullanıldığı tespit edilmiş ve özellikle Kur'ân'daki “Allah'ın laneti” ifadesinin büyük oranda imanla ilgili değil, amel kapsamındaki konularla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Buna ek olarak, İslam öncesi Arap edebiyatı ve dilinde de lanet, hakaret ve sövğu içeren ifadelerin yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Buna örnek olarak hiciv türündeki şiirler ve deyimler verilebilir. Dolayısıyla, kitapta lanetlemenin İslam'la birlikte ortaya çıkan bir uygulama olmadığı aksine İslam öncesi Arap kültürünün bir parçası olduğu ortaya konulmuştur.

Çalışmanın temel konusunu oluşturan ilk dönem sahabe ve onları takip eden kuşaklar arasındaki lanetleme örnekleri incelenmiş, kimlerin kimlere yönelik hakarete bulunduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu örneklerde sadece “la'n” kelimesinin değil, farklı hakaret ve dışlama ifadelerinin de kullanıldığı görülmüştür. Bazı durumlarda, lanetlemenin ani bir tepki olmaktan çıkıp uzun yıllar boyunca devam ettirilen sistematik bir uygulamaya dönüştüğü tespit edilmiştir. Bu da lanetlemenin yalnızca bireysel öfke anlarında dile getirilen bir beddua değil aynı zamanda karşı tarafın itibarını zedelemeye yönelik bir dışlama aracına dönüştüğünü göstermektedir.

Bununla birlikte Kur'ân ve Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları lanetleme kültürüne karşı bir duruş sergilemiş ve bu tür uygulamaların sınırlandırılmasına çalışılmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu uygulamanın devam ettiği tespit edilmiştir. Bu durum lanetlemenin İslam'ın tamamen ortadan kaldıracı olduğu bir gelenek olmadığını ortaya koymaktadır. Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in uyarılarına rağmen sahabe dönemi ve sonrasında lanetleme ve tekfir gibi uygulamaların varlığını sürdürdüğü görülmüştür.

Çalışmada, Hz. Ali ile Muaviye b. Ebû Süfyan taraftarları arasındaki lanetleme olayları çok sık görüldüğü için, bu karşılıklı lanetleşme süreci ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Her iki tarafın birbirini suçlayıcı söylemleri, siyasi ve dinî düşmanlıkların nasıl süreklilik kazandığı ve toplumda kalıcı izler bıraktığı ortaya konulmuştur.

Kitabımızda, lanetleme amacıyla kullanılan araçlar arasında hutbe, mektup ve kıssalar gibi unsurların yer aldığı ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Lanetlemenin en güçlü ve yaygın aracı olarak hutbelerin kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle Hz. Ali'ye yönelik lanetlerin hutbelerde dile getirilmesi, Muaviye'nin dinî söylemi siyasi amaçları doğrultusunda bir araç olarak kullandığını göstermektedir. Bu bağlamda hutbeler yalnızca dinî bilgi aktarılan platformlar değil aynı zamanda siyasi söylemlerin halk nezdinde meşruiyet kazanma amacına yönelik güçlü birer propaganda aracına dönüşmüştür. Muaviye, hutbeler yoluyla Hz. Ali'nin halifeliğini gayrimeşru ilan ederek kendi iktidarını meşrulaştırmayı amaçlamıştır.

Tarihsel süreçte dinî söylemler üzerinden şekillenen lanetleme ve dışlama pratiklerinin günümüzde de siyasi ve toplumsal iktidar mücadelelerinde benzer şekilde sürdüğü gözlemlenmektedir. Özellikle, Arap Baharı sonrası yaşanan rejim değişiklikleri, mezhep çatışmaları ve toplumsal kutuplaşmalar bu tür söylemlerin hâlâ ne kadar etkili bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Bugün bazı siyasi, dinî otoritelerin muhalif kesimleri “sapkın”, “hain”, “dinsiz”, “bidatçi”, “kâfir” ya da “dini değerlere karşı” gibi ifadelerle dışlamaları, geçmişte hutbeler aracılığıyla yürütülen lanetleme uygulamalarının sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilen modern sürümleri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda lanetleme, yalnızca bireysel bir tepki değil iktidar yapılarının, din mensuplarının meşruiyet üretme, muhalifleri susturma, taraftar bulma, ekonomik kazanç ve itibar elde etme gibi kitleleri yönlendirme stratejisinin bir parçası olmaya devam etmektedir. Çalışmada ortaya konan tarihsel örnekler ile günümüz dinî ve siyasi lanetleme örnekler arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmakta ve bu da lanetlemenin, dini, kültürel ve siyasi hafızada dışlama aracı olarak kalıcı bir yer edindiğini göstermektedir.

Çalışmamızın kapsamı dâhilinde ele alınan ilk dönem olaylarının, sonraki Müslüman toplumlar ve günümüz üzerindeki etkileri yalnızca siyasal ya da teolojik boyutla sınırlı kalmayıp, kültürel düzlemde de izlenebilmektedir. Bu bağlamda söz konusu etkilerin halk kültürüne, özellikle de sözlü edebiyata ve halk müziğine yansması dikkat çekicidir.

Buna örnek olarak Medine valisi Mervân b. Hâkem’in Hz. Ali sülalesine uyguladığı lanetleme olaylarının binlerce kilometre uzaktaki Anadolu’ya ve yüzlerce yıl sonraki bir zaman dilimine yansmasını Âşık Mahzuni Şerif’in “Yürü Bire Mervan’ın Dölü” adlı türküsünden takip etmek mümkündür:

*Yürü bire yürü Mervan’ın dölü,
Alemi ardından güldür de kurtul.
Bir gün sorar sana Muhammet-Ali,
Adamsan kendini bildir de kurtul.*

*Başına belalar getirmedin mi,
Gizli gizli ömrüm bitirmedin mi,
Köşkünü ben yaptım oturmadın mı?
Bari sarayında çıldır da kurtul.*

*Ben ayrı kalamam gül yüzlü dosttan,
Haraç aldın ağzımdaki nefesten,
Üzülerək yaptım bağ ile bostan,
Senin gibilere yoldur da kurtul.*

*Bir kara kargasın gezme bu bağda,
Rezil ettin beni senden ziyade.
Eğer hıncın inmediyse dünyada,
Mahzuni Şerif’i öldür de kurtul.*

Bu eserde geçen “Mervan’ın dölü” ifadesi, tarihsel olarak Emevî halifesi Mervan b. Hakem’e ya da onun soyundan gelenlere yönelik sert bir eleştiri ve lanetleme olarak değerlendirilmektedir. Şiir genel olarak siyasi ve tarihî adaletsizliklere, zulme ve iktidar

hırsına karşı bir tepki niteliği taşımaktadır. Mahzuni Şerif, burada hem tarihsel hem de sembolik bir figür olan Mervan'ı baskıcı iktidar, zulüm ve ihanetle özdeşleştirerek eleştirmektedir. Şiirin “Bir gün sorar sana Muhammed-Ali / Adamsan kendini bildir de kurtul” şeklindeki dizeleri, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye işaret ederek, onların temsil ettiği adalet önünde bir gün hesap verileceği düşüncesine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Emevîlerin Hz. Ali ve Ehlîbeyt'e yönelik tutumlarına dolaylı bir gönderme söz konusudur.

Görüldüğü üzere ilk dönem İslam tarihindeki siyasi ve itikadî gerilimler yalnızca dönemsel bir tartışma olarak kalmamış, halk belleğinde derin izler bırakarak edebî ürünlere ve kültürel ifade biçimlerine de yansımıştır. Dolayısıyla günümüz Müslüman toplumlarındaki dini-siyasi tutumların kökenlerini doğru anlamlandırabilmek büyük ölçüde ilk dönem İslam tarihinin olaylarını nesnel ve çok yönlü biçimde ele almaktan geçmektedir.

Bu kitapta ilk dönem İslam tarihinde ortaya çıkan lanetleme olgusu, sosyopolitik ve kültürel boyutlarıyla ele alınmış ve bu pratiğin hem dönemin siyasal mücadelelerinde hem de dinî düşünce dünyasında nasıl bir dışlayıcı unsur olarak kullanıldığı incelenmiştir. Çalışmamız bu alandaki akademik boşluğu doldurmayı amaçlarken, aynı zamanda ileride yapılacak araştırmalara da zemin hazırlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda ileriki çalışmalara ışık tutacak bazı öneriler aşağıda sıralanmıştır:

Günümüz Döneminde Lanetleme ve Dışlayıcı Üslubun Yansımaları: İlk dönemden günümüze uzanan süreçte, lanetleme ve ötekileştirici dilin günümüz Müslüman toplumlarında nasıl yeniden üretildiği, şiirler, vaazlar ve dinî söylemler üzerinden incelenebilir.

Arap Kültüründe Dışlayıcı Dilin Etkisi: Arap dil ve kültüründe dışlayıcı, lanetleyici ya da hakaret içeren dilin kökenleri ve bu dilin toplumsal yapıya ve dinî literatüre etkisi üzerinde durulabilir.

Abbasi Döneminde Tefsir Literatüründe Lanetleme Kültürünün Yansımaları: Tefsir geleneğinin sistematik bir şekilde şekillenmeye başladığı Abbasi dönemi, bu alandaki literatürün teşekkül ettiği önemli bir evredir. Bu bağlamda, dönemin müfessirlerinin lanet içeren ayetleri yorumlarken kullandıkları dışlayıcı dil, ilgili tarihsel ve mezhepsel bağlamlar içerisinde analiz edilebilir.

Lanetleme Olgusunun Fıkıh ve Kelam İlimlerine Etkisi: Bu kavramın fıkıh mezhepleri üzerindeki etkileri, özellikle tekfir, fâcir, fasık ilan etme, cemaat dışına çıkarma gibi uygulamalar bağlamında incelenebilir. Aynı şekilde kelam ilminde lanetleme ile bağlantılı olarak inanç esaslarının belirlenmesi ve sınırlarının çizilmesi süreci ele alınabilir.

Kelam İlmi Bağlamında Esmâ ve Ahkâm Alanında Dışlayıcılık Unsuru: Esmâ-i ahkâm üzerinden geliştirilen inanç esaslarının tanımında ve savunulmasında kullanılan dışlayıcı ifadelerin kelam terminolojisinin oluşmasına etkileri açısından değerlendirilebilir.

Bu öneriler lanetleme olgusunun yalnızca tarihsel bir mesele olmayıp, farklı ilim dalları ve kültürel alanlarla kesişen, çok boyutlu bir araştırma sahasına işaret ettiğini göstermektedir. Konunun farklı disiplinlerce ele alınması, hem İslam düşüncesinin gelişim sürecini daha iyi anlamamıza hem de günümüzdeki dini-siyasi gerilimlerin kökenlerine dair daha sağlıklı analizler yapılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi, 1983.
- Acar, Cafer. “Risâlet Dönemi İlişkilerinde Bir Hakaret Unsuru Olarak Sebb ve Şetm”, *Türkoloji Araştırmaları* 12, sayı. 20 (Eylül 2017): 21-36.
- Acar, Cafer. *İslam'da Savaş (Cahiliye ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu)*. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, ts.
- Ahbârü'd-devleti'l-Abbasiyye ve fî ahbari'l-Abbas ve veledihi. Beyrut: Dârü't-Talia, 1971.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1995.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008.
- Akbulut, Ahmet. “Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXI (1989): 331-48.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 2021.
- Algül, Hüseyin. “Evs (Benî Evs)”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11:541-42. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ali el-Karî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkatü'l-mefatih şerhu Mişkati'l-mesabih*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992.
- Apak, Adem. *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu - Sosyal Kültürel ve İktisadî Hayat*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Arı, Mehmet Salih. “İmamiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Mu'camu'l-Furûki'l-Luğaviyye*. b.y.: Müessesetu'l-Neşri'l-İslâmî, 1412.
- Atalan, Mehmet. “Abbasi Daveti Sürecinde er-Rızâ Min Âl-i Muhammed Söylemi”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XVIII, sy 2 (2005): 183-91.
- Atalay, Hakan. “Siyasi ve İtikadî İslâm Mezheplerinde Tekfir Olgusu ve Tezahürleri (Hicrî İlk Üç Asır).” Doktora Tezi, Ankara - Ankara Üniversitesi, 2023.
- Avcı, Casim. “Kaynukâ' (Benî Kaynukâ')”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:88. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aycan, İrfan. “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14:427-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Aycan, İrfan. “Mervân I”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29:225-27. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aycan, İrfan. “Mugîre b. Şu'be”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30:376-77. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aycan, İrfan. “Urve b. Zübeyr”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42:183-85. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Aykan, Recep. *Kelime ve Konularına Göre Alfabetik Kur'ân Fihristi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî. *Umdetü'l-Kârî şerhu Sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâr İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1431.
- Azimli, Mehmet. *H. Ebûbekir Dört Halifeyi Farklı Okumak*. Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Bağdâdî, Ebû'l-Fazl b. Tayfur Ahmed b. Tayfur. *Tarihu Bağdad*. Kahire: Mektebetu Neşri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1949.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî. *Temhidü'l-evail ve telhisü'd-delail*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1986.
- Başaran, Selman. "Hakem b. Ebû'l-Âs". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:175-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşraf*. Neşratü'l-İslamiyye; 28; 7/2. Beyrut: Neşratü'l-İslamiyye, 2002.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşraf*. Çeviren Adnan Demircan. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., 2020.
- Beyler, Muhammet. "Hadislere Göre Lânet." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul - Marmara Üniversitesi, 1996.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'us-Sahîh*. İstanbul: y.y., 1315.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. y.y.: y.y., 1378.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Ruhü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*. b.y.: y.y., 1306.
- Cabirî, Muhammed Abid. *İbn Haldûn'un Düşüncesi Asabiyet ve Devlet*. İstanbul: MANA Yayınları, 2018.
- Cahiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi. *el-Beyân ve't-tebyin*. Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1949.
- Cebûrî, Yahya. *eş-Şi'ru'l-Câhilî: Hasâisuhu ve Funûnuhu*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1407.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî. *Tâcü'l-luga ve sîhâhu'l-Arabiyye*. Beyrut: Daru'l-ilm, 1987.
- Cirit, Hasan. "Kussâs". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26:463-65. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Cübbâî, Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhab b. Sellam. *Kitabü'l-makâlât*. Amman: Mektebetü'l-Ganim, 2023.
- Daştan, Lokman. "Kur'ân'da Lanet Kavramı ve Lanetin Sebepleri". Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Demircan, Adnan. "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî'nin Cevapları". *İSTEM*, sy 8 (01 Aralık 2006): 9-20.
- Dîneverî, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *Ahbârü't-tivâl*. Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, ts.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî. *Sünenü Ebû Dâvûd*. Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temim et-Temîmî el-Mağribî. *el-Mihan*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Ebü'l-Fidâ, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali. *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.
- Ece, Abdurrahman. "Sövmeyi ve Lanet Etmeyi Yasaklayan Hadisleri Doğru Anlamak", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 51 (Mayıs 2024): 67-84.
- Emîn, Ahmed. *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*. Çeviren Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Emîr Ali, Seyyid. *Tarihi'l-Arab*. Beyrut: y.y., 1990.
- Ezdî, Ebû Zekerîyya Yezid b. Ziyad. *Tarihu'l-Mavsıl*. Kahire: y.y., 1967.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16:169-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-dîn Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Muesseseti'r-Risâle, 2005.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed el-. *İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. Dımaşk; Beyrut; Kuveyt: Dârü'n-Nevâdir, 2013.
- Halife b. Hayyat, Ebû Amr eş-Şeybânî. *Tarih*. Riyad: Daru Taybe, 1985.
- Hasan, İbrahim Hasan. *İslam Tarihi*. Çeviren İsmail Yiğit. İstanbul: y.y., 1987.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Otto, 2016.
- Hillî, Cemaleddin Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar. *el-Babu'l-Hadi Aşer*. Tahran: y.y., 1365.
- Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn. *es-Siretü'n-nebeviyye*. ; Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1955.
- Irâki, Ebû'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. *Tarhü't-tesrib fî şerhi't-Takrib*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi. *el-İkdü'l-ferid*. Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1971.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed. *el-Fütuh*. Beyrut: y.y., 1981.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretü'l-lüga*. Beyrut: Daru'l-ilm, 1987.
- İbn Ebû'l-Hadid, Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah. *Şerhu nehci'l-belaga*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1995.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1981.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, 681/1282. *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman*. Beyrut: Dâru Sadır, 1978.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: y.y., 1971.

- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar. *Siyer*. Çeviren Sezai Özel. İstanbul: Akabe Yayın Ticaret ve Sanayi A.Ş., 1991.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. Beyrut: y.y., ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmame ve's-siyase*. Beyrut: Dârü'l-Edva, 1990.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Maarif*. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1981.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyunü'l-ahbar*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. el-'İzz b. el-Mukarrem el-Ensârî. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Dârü'l-Sâdır, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri. *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İbn Seyyidünnas, Ebû'l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed. *Uyunü'l-eser fi fununi'l-megazi ve's-şemail ve's-siyer*. Medine: Dârü't-Türas, 1992.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe Nümeyrî Basrî. *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere*. Cidde: Dârü'l-İsfahânî, 1973.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Kussas ve'l-müzekkirin*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fi tarihi'l-müluk ve'l-ümem*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kamil fi't-tarih*. Beyrut: Dârü Sadır, 1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed. *el-Kamil fi't-Târih*. Beyrut: Efkârî'd-Düvelî, ts.
- İsfahânî, Râğîb. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. Çeviren Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Kadî İyâz, Ebû'l-Fazl İyaz b. Musa b. Kadi el-Yahsubi. *Şifa-i şerif tercümesi*. Dersaâdet: Cemâl Efendi Matbaası, 1314.
- Kalhâtî, Ebû Said Muhammed b. Said el-Ezdî. *el-Firakü'l-İslamiyye min hilali'l-keşf ve'l-beyan*. Tunis: el-Camiatü't-Tunisiyye Merkezü'd-Dirasat ve'l-Ebhas ve'l-İktisadiyye ve'l-İctimaiyye, 1984.
- Karagöz, Nail ve Elvira Tagaeva. “Abbasoğulları ve Alioğulları Arasındaki Siyasi Çekişmelerin Edebi Yansımaları”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 44 (31 Aralık 2024): 167-89. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.1536981>.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 19 Eylül 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

- Lök, Adem. “İlk Dönem Hâricî Kaynaklarına Göre Hz. Osman”. *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* II, sy 1 (2014): 137-50.
- Makdîsî, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl. *Kitâbü'l-Bed' ve't-Tarih*. Paris: y.y., 1919.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *el-Mevaiz ve'l-itibar fî zikri'l-hitat ve'l-asar*. London: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî (al-Furqan Islamic Heritage Foundation), 2013.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî el-. *Kitabü't-Tevhid tercümesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) yayınları; 319. Kaynak eserler serisi; 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002.
- Merginânî, Burhânuddîn Ebû'l-Hasen. *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Miihtedi*. y.y.: elMektebetü'l-İslamiyye, ts.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. Kahire: el-Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra, 1964.
- Mûsevî, Ebû Ali Şemseddin Fehar b. Ali. *el-Hüccete ale'z-zehib ila tekfiri Ebû Talib*. Beyrut: Dârü'z-Zehra, 1987.
- Müsta'simî, Muhammed b. Ebî Demir. *ed-Durru'l-Ferîd ve Beytu'l-Kasîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015.
- Müneccid, Selâhaddin. *Me'satü Sükuti Dimaşk ve Nihayetü'l-Ümeviyyun*. Beyrut: y.y., 1981.
- Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: y.y., 1972.
- Müzâhim, Ebû'l-Fazl el-Minkari et-Temîmî Nasr b. *Vak'atu Sıffin*. ; Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyyeti'l, 1981.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Şerhu'n-Nevevî ala sahihi Müslim*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.
- Önkal, Ahmet. “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 1, sayı. 2 (Aralık 2003): 33-68.
- Önkal, Ahmet. “Amr b. Âs”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Öz, Mustafa. “Ehl-i Beyt”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10:498-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öz, Mustafa. “İbrâhim b. Abdullah”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:283-84. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özkanan, Arzu. “Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma”. *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi* 2, sy 4 (2015).
- Palabıyık, M. Hanefi. “Asabiye” Kavram Haritalan Siyer'in Yüzü. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Polat, Selahaddin. *Hadislerle Resulullah'ın Ahlakından Örnekler*. Ankara: Diyanet Dergisi, 1977.

- Râzî, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Hasen b. Ali et-Teymî er-. *Tefsir-i Kebîr (Mefâtihu'l Gayb)*. Çeviren Suat Yıldırım ve Lütfullah Cebeci. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Râzî, Muhammed Fahrüddîn. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401.
- Salim b. Zekvan. *es-Sire: bir Harici / İbadi Klasığı*. Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbasîler Dönemine Kadar*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Sarıçam, İbrahim. “Emevî-Hâşimî Mücadeles: İslam Öncesinden Muaviye Devrinin Sonuna Kadar”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebhut*. b.y.: y.y., 1324.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tarihü'l-hulefa*. Cidde: Darü'l-Minhac, 2012.
- Şahin, Hanifi. *Şiilerin Gözüyle Sünniler*. İstanbul: MANA Yayınları, 2024.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*. Beyrut: Dâru Süveydan, 1967.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, 310/923. *Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Müessesetü'r-Risâle, 2003.
https://katalog.isam.org.tr/yordam/?p=1&alan=kunyeDemirbasKN_str&q=0127965.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. C. tek ciltlik baskı. Lübnan: Beytül'Efkârî'd-Düvelî, 2005.
- Taşdemir, Damla. “Türkiye’de Selefî Hareket ve Dini Radikalizm”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2016.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemi. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- “Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük”. Ankara: TDK Yayınları, 2005.
- Tüsterî, Nurullah el-Hüseyni el-Mar'aşi. *İhkakü'l-hak ve izhakü'l-batıl*. Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'aşi, 1986.
- Ünlü, Nuri. “Deyrülcemâcim”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9:270. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Hizmet Peygamber'in (s.a.v) Savaşları*. İlk Harf Yayınevi, 2016.
- Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b Vâkîd el-Eslemî. *el-Megazi*. ; Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- Vâkîdî, Muhammed b. Umer. *Kitâbu'l-Megâzî*. London, 1966.
- Ya'kubî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer. *Tarihü'l-yakubi*. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- Yenice, Ali Rıza. “Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmalar Enstitüsü, 1995.

- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ebû Müslim-i Horasânî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10:197-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ebû Seleme el-Hallâl”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10:228-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldız, Harun. “Haricilerin Temel Görüşleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 9 (1997): 351-56.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2003.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyunü'l-ekavil fi vücuhî't-tevil*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletüh*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1989.

References

- Abdurrezzak es-San'ani, Abu Bakr Abdurrezzak b. Hemmam. al-Musannaf. Beirut: al-Majlis al-Ilmi, 1983.
- Acar, Cafer. "Risalet Dönemi İlişkilerinde Bir Hakaret Unsuru Olarak Sebb ve Şetm" (As an Element of Insult in Early Islamic-Period Relations). *Turkoloji Arastirmalari* 12, no. 20 (September 2017): 21–36.
- Acar, Cafer. *İslam'da Savas (Cahiliye ve Risalet Döneminde Savas Olgusu) [War in Islam (Jahiliyya and Prophetic Period)]*. Kahramanmaraş: SAMER Publishing, n.d.
- Ahabru'd-dawlati'l-'Abbasiyya wa fi ahbari'l-Abbas wa walidihi. Beirut: Dar al-Talia, 1971.
- Ahmed b. Hanbal, Abu Abdullah Ahmed b. Muhammad. *Musnad*. Beirut: Mu'assasat al-Risala, 1995.
- Ahmed b. Hanbal, Abu Abdullah Ahmed b. Muhammad. *Musnadu'l-Imam Ahmed b. Hanbal*. Beirut: Mu'assasat al-Risala, 2008.
- Akbulut, Ahmet. "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi" (The Theologization of the Political Views of the Kharijites). *Ankara University Faculty of Theology Journal* 31 (1989): 331–48.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Publishing, 2021.
- Algül, Huseyin. "Evs (Beni Evs)." In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, vol. 11: 541–42. Istanbul: TDV Publishing, 1995.
- Ali al-Kari, Abu'l-Hasan Nuruddin Ali b. Sultan Muhammad. *Mirkat al-Mafatih sharhu Mishkat al-Masabih*. Beirut: Dar al-Fikr, 1992.
- Apak, Adem. *Kur'an'ın Gelis Ortamında Arap Toplumu – Sosyal Kültürel ve İktisadi Hayat*. Istanbul: Kuramer Publishing, 2017.
- Arı, Mehmet Salih. "İmamiyya Shia Sources on the First Three Caliphs." PhD diss., Marmara University, 2002.
- Askari, Abu Hilal. *Mu'jam al-Furūqi al-Lughawiyya*. n.p.: Mu'assasat al-Nashr al-Islami, 1412 AH.
- Atalan, Mehmet. "Abbasid Dawah Process and the Rida min Aal-i Muhammad Discourse." *Islamic Studies Journal* 18, no. 2 (2005): 183–91.
- Atalay, Hakan. "The Phenomenon of Takfir and Its Manifestations in Islamic Political and Theological Sects (First Three Hijri Centuries)." PhD diss., Ankara University, 2023.
- Avci, Casim. "Kaynuka' (Beni Kaynuka')." In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, vol. 25: 88. Ankara: TDV Publishing, 2002.
- Aycan, İrfan. "Hajjaj b. Yusuf al-Thaqafi." In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, vol. 14: 427–28. Istanbul: TDV Publishing, 1996.
- Aycan, İrfan. "Marwan I." In *TDV İslam Encyclopedia*, vol. 29: 225–27. Ankara: TDV Publishing, 2004.

- Aycan, İrfan. "Mughirah b. Shu'bah." In TDV İslam Encyclopedia, vol. 30: 376–77. İstanbul: TDV Publishing, 2005.
- Aycan, İrfan. "Urwa b. Zubayr." In TDV İslam Encyclopedia, vol. 42: 183–85. İstanbul: TDV Publishing, 2012.
- Aykan, Recep. Kelime ve Konularına Göre Alfabetik Kuran Fihristi. İstanbul: Pinar Publishing, 2012.
- Ayni, Abu Muhammad Badr al-Din Mahmud b. Ahmad b. Musa al-Hanafi. Umdat al-Kari sharhu Sahih al-Bukhari. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi, 1431 AH.
- Azimli, Mehmet. HZ. Abu Bakr Dort Halifeyi Farkli Okumak. Ankara Okulu Publishing, 2011.
- Azimli, Mehmet. Siyeri Farkli Okumak. Ankara: Ankara Okulu Publishing, 2010.
- Bagdadi, Abu'l Fadl b. Tayfur Ahmed b. Tayfur. Tarikh Baghdad. Cairo: Maktabat Nashr al-Sakafa al-Islamiyya, 1949.
- Bakillani, Abu Bakr Muhammad b. Tayyib b. Muhammad al-Basri. Tamhid al-Awa'il wa Talkhis ad-Dalail. Beirut: Mu'assasat al-Kutubi al-Sakafiyya, 1986.
- Basaran, Selman. "Hakim b. Abu'l-As." In TDV İslam Encyclopedia, vol. 15: 175–76. İstanbul: TDV Publishing, 1997.
- Balazuri, Abu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Jabir. Ansab al-Ashraf. Beirut: Nashrat al-Islamiyya, 2002.
- Balazuri, Abu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Jabir. Ansab al-Ashraf. Translated by Adnan Demircan. İstanbul: Bilnet Matbaacilik ve Publishing A.S., 2020.
- Beyler, Muhammet. "Hadislere Gore Lanet." MA thesis, Marmara University, İstanbul, 1996.
- Bukhari, Abu Abdullah Muhammad b. Ismail. al-Jami' al-Sahih (Sahih al-Bukhari). İstanbul: n.p., 1315 AH.
- Bukhari, Abu Abdullah Muhammad b. Ismail. Sahih al-Bukhari. n.p.: n.p., 1378 AH.
- Bursevi, İsmail Hakki. Ruhu'l-Beyan fi Tafsiri'l-Qur'an. n.p.: n.p., 1306 AH.
- Cabiri, Muhammad Abid. Ibn Khaldun's Thought: Asabiyya and the State. İstanbul: MANA Publishing, 2018.
- Cahiz, Abu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub al-Kinani al-Laythi. al-Bayan wa'l-Tebyin. Cairo: Lajnat al-Ta'lif wa'l-Targama wa'n-Nashr, 1949.
- Ceburi, Yahya. al-Shi'r al-Jahili: Hasaisuhu wa Fununuhu. Beirut: Mu'assasat al-Risala, 1407 AH.
- Jawhari, Abu Nasr Ismail b. Hammad al-Jawhari. Taj al-Lugha wa Sihah al-Arabiyya. Beirut: Dar al-Ilm, 1987.
- Cirit, Hasan. "Kussas." In TDV İslam Encyclopedia, vol. 26: 463–65. Ankara: TDV Publishing, 2002.
- Jubbai, Abu Ali Muhammad b. Abdul-Wahhab b. Sallam. Kitab al-Maqalat. Amman: Maktabat al-Ganim, 2023.

- Dastan, Lokman. “Kuran’da Lanet Kavramı ve Lanetin Sebepleri.” MA thesis, Atatürk University, 2019.
- Demircan, Adnan. “Mukhtar’s Answers from Bakillani to Some Criticisms Against the Third Caliph Uthman.” *ISTEM*, no. 8 (1 December 2006): 9–20.
- Dinawari, Abu Hanifa Ahmed b. Dawud b. Wanand. *Ahabar al-Tiwal*. Baghdad: Maktabat al-Musanna, n.d.
- Abu Dawud, Sulaiman b. Ash‘ath b. Ishaq al-Azdi. *Sunan Abu Dawud*. Jeddah: Dar al-Qibla li’l-Sakafa al-Islamiyya, 1998.
- Abu’l-Arab, Muhammad b. Ahmed b. Tamim al-Maghribi. *al-Mihan*. Beirut: Dar al-Gharb al-Islami, 1988.
- Fida, Imaduddin al-Malik al-Muayyad Ismail b. Ali. *al-Muhtasar fi Ahabari’l-Bashar*. Cairo: Dar al-Ma‘arif, n.d.
- Ece, Abdurrahman. “Understanding the Hadiths Prohibiting Insult and Cursing Correctly.” *Harran University Faculty of Theology Journal*, no. 51 (May 2024): 67–84.
- Emin, Ahmad. *Fajru’l-Islam (Islam’s Dawn)*. Translated by Ahmad Serdaroglu. Ankara: Kilic Kitabevi, 1976.
- Amir Ali, Sayyid. *Tarikh al-Arab*. Beirut: n.p., 1990.
- Ezdi, Abu Zakariyya Yazid b. Ziyad. *Tarikh al-Mawsil*. Cairo: n.p., 1967.
- Figlali, Ethem Ruhi. “Kharijites.” In *TDV Islam Encyclopedia*, vol. 16: 169–75. Istanbul: TDV Publishing, 1997.
- Firuzābādī, Majduddin Muhammad b. Yakub. *al-Kamusu’l-Muhit*. Beirut: Mu’assasat al-Risala, 2005.
- Halabi, Abu’l-Faraj Nur al-Din Ali b. Ibrahim b. Ahmed al-Halabi. *Insan al-Uyūn fi Sirat al-Amin al-Ma’mun*. Damascus; Beirut; Kuwait: Dar al-Nawadir, 2013.
- Halifa b. Hayyat, Abu Amr al-Shaybani. *Tarikh*. Riyadh: Dar Taybe, 1985.
- Hasan, Ibrahim Hasan. *Islam Tarihi*. Translated by Ismail Yigit. Istanbul: n.p., 1987.
- Hatiboglu, Mehmet Said. *Hilafet’in Quraish’liligi [The Quraishite Caliphate]*. Ankara: Otto, 2016.
- Hilli, Jamal al-Din Hasan b. Yusuf b. al-Mutahhar. *al-Babu’l-Hadi Asher*. Tehran: n.p., 1365 AH.
- Hisham, Abu Muhammad Jamal al-Din Abdul-Malik Ibn. *al-Sirah al-Nabawiyya*. Cairo: Mustafa al-Babi al-Halabi, 1955.
- Iraki, Abu’l-Fadl Zayn al-Din Abdurrahim b. Husayn. *Tarhul-Tasrib fi Sharh al-Takrib*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, n.d.
- Ibn Abdurabbih, Abu Umar Ahmed b. Muhammad al-Curtubi. *al-Iqd al-Farid*. Cairo: Lajnat al-Ta’lif wa’l-Targama wa’n-Nashr, 1971.
- Ibn A’sam, Abu Muhammad Ahmed. *al-Futuh*. Beirut: n.p., 1981.

- Ibn Duraid, Abu Bakr Muhammad b. al-Hasan b. Duraid al-Azdi al-Basri. *Jamhara al-Lugha*. Beirut: Dar al-Ilm, 1987.
- Ibn Abu'l-Hadid, Abu Hamid Izz al-Din Abdul-Hamid b. Hibatullah. *Sharh Nahj al-Balaghah*. Beirut: Mu'assasat al-A'alami li'l-Matbuat, 1995.
- Ibn Khaldun, Abu Zayd Waliyy al-Din Abdurrahman b. Muhammad. *Muqaddimah*. Cairo: Dar Nahdat Misr, 1981.
- Ibn Hallikan, Abu'l-Abbas Shams al-Din Ahmed b. Muhammad. *Wafayat al-Ayan wa Anba' Abāna al-Zaman*. Beirut: Dar Sadir, 1978.
- Ibn Hisham, Abu Muhammad Jamal al-Din Abdul-Malik. *al-Sirah al-Nabawiyya*. Beirut: n.p., 1971.
- Ibn Ishaq, Abu Abdullah Muhammad b. Ishaq b. Yasar. *Siyer*. Translated by Sezai Özel. Istanbul: Akabe Yayınevi, 1991.
- Ibn Kathir, Abu'l-Fida'. *al-Bidaya wa'l-Nihaya*. Beirut: n.p., n.d.
- Ibn Kutayba, Abu Muhammad Abdullah b. Muslim b. Kutayba al-Dinawari. *al-Imama wa'l-Siyasa*. Beirut: Dar al-Adwa, 1990.
- Ibn Kutayba, Abu Muhammad Abdullah b. Muslim b. Kutayba al-Dinawari. *al-Maarif*. Cairo: Dar al-Ma'arif, 1981.
- Ibn Kutayba, Abu Muhammad Abdullah b. Muslim b. Kutayba al-Dinawari. *Uyūn al-Ahbar*. Beirut: Dar al-Kutubi al-Ilmiyya, 1986.
- Ibn Manzur, Abu'l-Fadl Jamal al-Din Muhammad b. al-'Izz b. al-Mukarram al-Ansari. *Lisan al-Arab*. Beirut: Dar al-Sadir, n.d.
- Ibn Sa'd, Abu Abdullah Muhammad b. Sa'd b. Mani' al-Zuhri. *Kitab at-Tabaqat al-Kabir*. Cairo: Maktabat al-Hanci, 2001.
- Ibn Sayyid al-Nas, Abu'l-Fath Fath al-Din Muhammad b. Muhammad. *Uyūn al-Asar fi Funun al-Maghazi wa'l-Shamail wa'l-Siyer*. Medina: Dar al-Turath, 1992.
- Ibn Shabba, Abu Zayd Umar b. Shabba Numayri al-Basri. *Tarikh al-Madina al-Munawwara*. Jeddah: Dar al-Isfahani, 1973.
- Ibn al-Jawzi, Abu'l-Faraj Jamal al-Din Abdurrahman b. Ali b. Muhammad al-Baghdadi. *al-Kusas wa'l-Muzakkirin*. Beirut: Dar al-Kutubi al-Ilmiyya, 1986.
- Ibn al-Jawzi, Abu'l-Faraj Jamal al-Din Abdurrahman b. Ali b. Muhammad al-Baghdadi. *al-Muntazam fi Tarikh al-Muluk wa'l-Umam*. Beirut: Dar al-Kutubi al-Ilmiyya, 1992.
- Ibn al-Asir, Abu'l-Hasan Izz al-Din Ali b. Muhammad b. Abdulkarim. *al-Kamil fi'l-Tarikh*. Beirut: Dar Sadir, 1979.
- Ibn al-Asir, Abu'l-Hasan Izz al-Din Ali b. Muhammad. *al-Kamil fi'l-Tarikh*. Beirut: Afkari'l-Duvali, n.d.
- Isfahani, Raghib. *Mufradat Alfaz al-Qur'an*. Translated by Yusuf Türker. Istanbul: Pinar Publishing, 2010.
- Kadi Iyad, Abu'l-Fadl Iyaz b. Musa b. Kadi al-Yahsubi. *Shifa al-Sharif* [translation]. Dersaadet: Cemal Efendi Printing, 1314 AH.

- Kalhathi, Abu Said Muhammad b. Said al-Azdi. *al-Firaq al-Islamiyya min Hilal al-Kashf wa'l-Bayan*. Tunis: Jami'at Tunisiyya Center for Studies & Economics & Social Research, 1984.
- Karagoz, Nail & Elvira Tagaeva. "Abbasids and Alids: Literary Reflections of Political Rivalries." *KSU Imam University Faculty of Theology Journal*, no. 44 (31 December 2024): 167–89. doi:10.35209/ksuifd.1536981.
- Korkmaz, Siddik. *Tarihin Tahrifi: Ibn Sebe Meselesi*. Ankara: Arastirma Publishing, 2016.
- Kur'ân Yolu. Accessed 19 September 2024. <https://kuran.diyagnet.gov.tr>
- Lok, Adem. "Early Kharijite Sources on Caliph Uthman." *Anemon: Muş Alparslan University Social Sciences Journal* 2, no. 1 (2014): 137–50.
- Makdisi, Abu Zayd Ahmed b. Sahl. *Kitab al-Bad' wa'l-Tarikh*. Paris: n.p., 1919.
- Makrizi, Abu Muhammad (Abu'l-Abbas) Taqi al-Din Ahmed b. Ali b. Abd al-Kadir b. Muhammad. *al-Mawa'iz wa'l-Itibar fi Zikri'l-Hiṭat wa'l-Asar*. London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2013.
- Maturidi, Abu Mansur Muhammad b. Muhammad b. Mahmud al-Samarkandi. *Kitab al-Tawhid* [translation]. Turkey Diyanet Foundation (ISAM), Sources Series no. 319, vol. 4. Istanbul: ISAM Publishing, 2002.
- Merginani, Burhanuddin Abu'l-Hasan. *al-Hidaya Sharh Bidayat al-Murid*. n.p.: al-Maktabat al-Islamiyya, n.d.
- Mas'udi, Abu'l-Hasan Ali b. Husayn b. Ali. *Murūj al-Dhahab wa Ma'adin al-Jawahir*. Cairo: al-Maktaba al-Tijariyya al-Kubraa, 1964.
- Musewi, Abu Ali Shams al-Din Fakhr b. Ali. *al-Hujjah 'ala'l-Dhahab ila Takfiri Abu Talib*. Beirut: Dar al-Zahra, 1987.
- Mustasimi, Muhammad b. Abi Demir. *al-Durr al-Farid wa Bayt al-Kasid*. Beirut: Dar al-Kutubi al-Ilmiyya, 2015.
- Muneccid, Salah al-Din. *Ma'sat Sukuti Dimashq wa Nihayat al-Ummawiyyun*. Beirut: n.p., 1981.
- Muslim, Ibn Hajjaj al-Kushayri. *Sahih Muslim*. Beirut: n.p., 1972.
- Muzahim, Abu'l-Fadl al-Minkari al-Tamimi Nasr b. Wakat Siffin. Cairo: al-Mu'assasa al-'Arabiyya, 1981.
- Nevevi, Abu Zakariya Yahya b. Sharaf b. Muri al-Nevevi. *Sharhu'l-Nevevi 'ala Sahih Muslim*. Riyadh: Maktabat al-Rushd, 2004.
- Onkal, Ahmet. "Evaluation on the Tahkim Incident." *ISTEM: Islam, Art, History, Literature & Music Journal* 1, no. 2 (December 2003): 33–68.
- Onkal, Ahmet. "Amr b. As." In *TDV Islam Encyclopedia*, vol. 3: 79–81. Istanbul: TDV Publishing, 1991.
- Oz, Mustafa. "Ahl al-Bayt." In *TDV Islam Encyclopedia*, vol. 10: 498–501. Istanbul: TDV Publishing, 1994.

- Oz, Mustafa. "İbrahim b. Abdullah." In TDV Islam Encyclopedia, vol. 21: 283–84. Istanbul: TDV Publishing, 2000.
- Ozkanan, Arzu. "A Qualitative Study on Favoritism Practices in Administration." MAKU Journal of Economics & Administrative Sciences 2, no. 4 (2015).
- Palabiyik, M. Hanefi. "Asabiyya Conceptual Mapping in Siyer'in Yuzu." Ankara: Otto Publishing, 2017.
- Polat, Selahaddin. Hadislerle Resulullah'ın Ahlakından Örnekler. Ankara: Diyanet Dergisi, 1977.
- Razi, Fakhr al-Din Muhammad b. Umar b. al-Husayn al-Hasan b. Ali al-Taymi al-Razii. Tafsir al-Kabir (Mafatihü'l-Ghayb). Translated by Suat Yildirim & Lutfullah Cebeci. Ankara: Akcag Publishing, 1992.
- Razii, Muhammad Fakhruddin. Tafsir al-Fahri'r-Razii. Beirut: Dar al-Fikr, 1401 AH.
- Salim b. Zakwan. al-Sira: A Harici / Ibadi Classic. Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- Sarıcam, İbrahim. Umavi-Hashimi Relations from Pre-Islamic to Abbasid Period. Ankara: TDV Publishing, 1997.
- Sarıcam, İbrahim. "Umavi-Hashimi Struggle: From Pre-Islamic to the End of Mu'awiya's Era." PhD diss., Ankara University, 1991.
- Serahsi, Abu Bakr Shams al-Imam Muhammad b. Ahmed b. Sahl. al-Mabsut. n.p.: n.p., 1324 AH.
- Suyuti, Abu'l-Fadl Jalal al-Din Abdurrahman b. Abu Bakr. Tarikh al-Khulafa'. Jeddah: Dar al-Minhaj, 2012.
- Sahin, Hanifi. Shialarin Gozyyle Sunniler. Istanbul: MANA Publishing, 2024.
- Tabari, Abu Ja'far Ibn Jarir Muhammad b. Jarir b. Yazid. Tarikh al-Umam wa'l-Muluk. Beirut: Dar Suwaydan, 1967.
- Tabari, Abu Ja'far Ibn Jarir Muhammad b. Jarir b. Yazid. Jami' al-Bayan an Ta'wili Ay al-Qur'an. Beirut: al-Mu'assasa al-Risala, 2003.
- Tabari, Muhammad b. Jarir. Tarikh al-Tabari. One-volume edition. Lebanon: Bayt al-Afkari'd-Duvali, 2005.
- Tasdemir, Damla. "Selafi Movement and Religious Radicalism in Turkey." MA thesis, Uludag University, 2016.
- Tirmidhi, Abu Isa Muhammad b. Isa b. Suwayd al-Sulami. Sunan at-Tirmidhi. Beirut: Dar al-Gharb al-Islamiyy, 1998.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Publishing, 2005.
- Tusteri, Nurullah al-Husayni al-Marashi. İhkaku'l-Haqq wa izhahu'l-Ba'ıl. Qom: Ayatullah al-Uzma al-Marashi, 1986.
- Unlu, Nuri. "Deyrülcemacim." In TDV Islam Encyclopedia, vol. 9: 270. Istanbul: TDV Publishing, 1994.
- Vakidi, Abu Abdullah Muhammad b. Umar. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaslari. Istanbul: İlk Harf Publishing, 2016.

- Vakidi, Abu Abdullah Muhammad b. Umar al-Aslami. al-Maghazi. Beirut: Alam al-Kutub, 1984.
- Vakidi, Muhammad b. Umar. Kitab al-Maghazi. London: 1966.
- Ya'qubi, Ibn Wazih Ahmed b. Ishaq b. Ja'far. Tarikh al-Ya'qubi. Beirut: Dar Sadir, n.d.
- Yenice, Ali Riza. "Kan Davalari Among Tribes in the Jahiliyya Period." MA thesis, Marmara University Turkish Studies Institute, 1995.
- Yildiz, Hakki Dursun. "Abu Muslim al-Khurasani." In TDV Islam Encyclopedia, vol. 10: 197–99. Istanbul: TDV Publishing, 1994.
- Yildiz, Hakki Dursun. "Abu Salama al-Hallal." In TDV Islam Encyclopedia, vol. 10: 228–29. Istanbul: TDV Publishing, 1994.
- Yildiz, Harun. "Core Beliefs of the Kharijites." Ondokuz Mayıs University Faculty of Theology Journal, no. 9 (1997): 351–56.
- Zehabi, Abu Abdullah Shams al-Din Muhammad b. Ahmad b. Osman. Siyar a'lam al-Nubala'. Beirut: Mu'assasat al-Risala, 1985.
- Zehabi, Abu Abdullah Shams al-Din Muhammad b. Ahmad b. Osman. Tarikh al-Islam wa Wafayat al-Mashahir wa'l-A'lam. Beirut: Dar al-Gharb al-Islami, 2003.
- Zamakhshari, Abu'l-Qasim Jarullah Mahmud b. Umar b. Muhammad. al-Kashshaf 'an Haqa'iq al-Tanzil wa Uyūn al-Aqawil fi Wujuhi'l-Tafwil. Beirut: Dar al-Ma'arifa, n.d.
- Zuhayli, Wahbah. al-Fiqh al-Islamiyy wa Adillatuh. Damascus: Dar al-Fikr, 1989.

Elvira TAGAEVA

İlk Dönem İslam Düşüncesinde Dışlama Unsuru Olarak Lanetleme Olgusu

Cursing as a Mechanism of Social and
Theological Exclusion in Early Islamic Thought

İslam düşüncesinin erken döneminde ortaya çıkan siyasi ve itikadi ayrışmalar, lanetleme olgusunun sadece bireysel bir tavır olmaktan çıkıp kurumsal bir dışlama aracına dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Bu eser, lanetlemenin dinî, siyasi ve toplumsal boyutlarını çok yönlü biçimde incelemektedir.

Birinci bölümde, lanetleme kavramının Kur'ân-ı Kerîm ve hadis literatüründeki yeri, kavramın semantik yapısı, klasik kaynaklardaki kullanımı ve tarihsel bağlamı analiz edilmiştir. Bu çerçevede, Arap toplumunun asabi-yet anlayışı ile edebî gelenekte lanet söyleminin yerleşikliği, lanetlemenin siyasi bir araç olarak kurumsallaşmasında etkili unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde lanetleme pratiği; lanetleyen ve lanetlenen taraflar, kullanılan söylem biçimleri, lanetlemenin süresi, araçları ve klasik metnlerdeki yansımaları üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca, bu olgunun bireysel ve toplumsal etkileri tartışılmış, lanetlemenin önüne geçmeye yönelik tarihî çabalar somut örneklerle sunulmuştur.

www.yayin.okuokut.org